

ISSN 2786-5649 (Print)
ISSN 2786-5657 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Ампаро

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 2607 від 29.08.2024 року.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа –
Запорізький національний університет
(вул. Університетська, буд. 66, м. Запоріжжя, 69600,
znu@znu.edu.ua, тел. +38 (061) 228-75-08).

Адреса редакції:
Україна, 69063,
м. Запоріжжя,
пр. Соборний, б. 74, к. 101

№ 3, 2025

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

DOI Ампаро
<https://doi.org/10.26661/2786-5649>
DOI № 2/2025
<https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3>

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 12 від 01.07.2025 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1) журнал внесений до переліку фахових видань категорії «Б» (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

До 25 березня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 735 від 29.06.2021 р. (Додаток 3).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2607 від 29.08.2024 р.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, італійська, литовська, французька.

Науковий журнал «Ампаро» внесено до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор	– Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
Заступник головного редактора	– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
Відповідальний редактор	– Верлос Н.В., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Биргеу М. М.	– доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)
Болокан І. В.	– доктор юридичних наук, доцент
Бондар О. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Боуз Х.	– LLB, MSc, PhD, FHEA (Велика Британія)
Ботнару С.	– доктор юридичних наук, доцент (Республіка Молдова)
Бринза С.	– професор, доктор хабіліт. (Республіка Молдова)
Віхляєв М. Ю.	– доктор юридичних наук, професор
Вордхо Б.	– PhD, LLB, LLM (Велика Британія)
Галіцина Н. В.	– доктор юридичних наук, професор
Діхтєвський П. В.	– доктор юридичних наук, професор
Дудоров О.С.	– доктор юридичних наук, професор
Ібрагімов С. І.	– доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)
Курінний Є. В.	– доктор юридичних наук, професор
Кушнір С. М.	– доктор юридичних наук, професор
Ожеховський М. П.	– доктор хабіліт., професор (Республіка Польща)
Руні Дж.	– доктор, доцент (Велика Британія)
Стеценко С. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Тошек Б.	– доктор політичних наук, професор (Республіка Польща)
Уільям Дж. Уоткінс	– доктор юридичних наук (Південна Кароліна, США)
Федчишин Д. В.	– доктор юридичних наук
Шарая А. А.	– доктор юридичних наук, доцент

ISSN 2786-5649 (Print)
ISSN 2786-5657 (Online)

© Запорізький національний університет, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Курінний Є. В.

*ПРО СТАЛІСТЬ ПОЗИТИВНОЇ ДИНАМІКИ ОЦІНОЧНОГО ДУАЛІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ
ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ.....7*

РОЗДІЛ II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Воробйов М. Д.

МЕДІАЦІЯ В СФЕРІ НОТАРІАТУ.....15

Snigur M. V.

*DER GRUNDSATZ DER ISONOMIE (GLEICHHEIT)
IN ZIVILPROZESSEN EUROPÄISCHER STAATEN.....23*

РОЗДІЛ III. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Левківська В. М.

*РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....28*

Поліщук Р. М.

*СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІПШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО ТОВАРИСТВ
З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ.....36*

Швиденко Д. О.

*ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДОГОВІРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....46*

РОЗДІЛ IV. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Гордійчук М. А.

*ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСІВ В УКРАЇНІ.....55*

РОЗДІЛ V. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Horodetska I. A.

*ADMINISTRATIVE- LEGAL REGULATION IN THE AREA OF PROTECTION
OF NATURAL ENVIRONMENT.....62*

Латковська Т. А., Анікеева А. І.

*ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ.....68*

Овчаренко А. С., Товкун Л. В.

*ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ:
ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ.....74*

Шпомер А. І.

*СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ФІНАНСОВОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА
У КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ.....81*

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Геркула Н. М.

*ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ88*

Марченко А. Р.

*ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У «ЗЕЛЕНІЙ КІМНАТІ»:
МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ*.....95

Павлов В. Г., Рябчинська О. П.

*ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ*.....101

РОЗДІЛ VII. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Bzova L. G.

*VERFAHREN, UM RICHTER ZUR DISZIPLINARVERANTWORTUNG
ZU BRINGEN ERFAHRUNGEN DER UKRAINE UND RUMÄNIENS:
ANALYSE DER PRAXIS DES EUROPÄISCHEN GERICHTSHOFS
FÜR MENSCHENRECHTE*.....110

Шипілов О. В.

*ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОРИСТАННЯМ
ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ЧЕРЕЗ МІЖНАРОДНІ ЗАПИТИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ*.....116

РОЗДІЛ VIII. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Калганова О. А., Волошина С. О., Дмитренко А. С.

*СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ПІД ЧАС ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ*.....123

Кузьмін Е. Е.

ПОКАРАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНЦІВ: ЕРА НЮРНБЕРГА.....131

РОЗДІЛ IX. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Булат Є. А., Шевчишин О. І.

*ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАУКИ, ТЕХНОЛОГІЙ І ПРАВА
В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ*.....137

Гуров О. О., Женжера С. В.

*ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА
У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ*.....144

Трубчанінов К. С.

*«СЛОВО ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ» ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ*.....153

CONTENTS

SECTION I. CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kurinniye Ye. V.	
<i>ON THE CONTINUITY OF POSITIVE DYNAMICS OF EVALUATIVE DUALISM IN THE IMPLEMENTATION OF STATE FUNCTIONS AND ENSURING ITS DEMOCRATIC DEVELOPMENT</i>	7

SECTION II. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Vorobiov M. D.	
<i>MEDIATION IN THE NOTARIAL SPHERE</i>	15
Snigur M. V.	
<i>DER GRUNDSATZ DER ISONOMIE (GLEICHHEIT) IN ZIVILPROZESSEN EUROPÄISCHER STAATEN</i>	23

SECTION III. ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

Levkivska V. M.	
<i>REFORMING THE LEGISLATIVE FRAMEWORK OF UKRAINE AS A FACTOR OF STRENGTHENING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE</i>	28
Polischuk R. M.	
<i>CURRENT STATUS AND SOME ASPECTS OF IMPROVING PROCEDURAL LEGISLATION IN BANKRUPTCY CASES OF LIMITED LIABILITY COMPANIES</i>	36
Shvydenko D. O.	
<i>MAIN STAGES OF THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF LEGAL REGULATION OF CONTRACTUAL SECURITY OF CORPORATE LEGAL RELATIONS</i>	46

SECTION IV. LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Gordiychuk M. A.	
<i>DETERMINANTS OF LEGISLATIVE SUPPORT FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY OF FORESTS IN UKRAINE</i>	55

SECTION V. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Horodetska I. A.	
<i>ADMINISTRATIVE- LEGAL REGULATION IN THE AREA OF PROTECTION OF NATURAL ENVIRONMENT</i>	62
Latkovska T. A., Anikieieva A. I.	
<i>PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER</i>	68
Ovcharenko A. S., Tovkun L. V.	
<i>PERSONAL DATA PROTECTION IN PUBLIC PROCUREMENT: CHALLENGES AND LEGAL GUIDELINES</i>	74
Shpomer A. I.	
<i>THE CORRELATION BETWEEN THE NORMS OF FINANCIAL AND ADMINISTRATIVE LAW IN THE CONTEXT OF PUBLIC PROCUREMENT REGULATION</i>	81

SECTION VI. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Herkula N. M.	
<i>GENERAL SOCIAL PREVENTION OF COLLABORATION ACTIVITY IN UKRAINE</i>	88

Marchenko A. R.

*FEATURES OF INTERROGATING MINORS IN THE ‘GREEN ROOM’:
MINIMUM STANDARDS AND ANALYSIS OF COURT PRACTICE*.....95

Volodymyr H. P., Riabchynska O. P.

*LIMITATIONS ON THE IMPOSITION OF CERTAIN TYPES OF PUNISHMENTS:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS*.....101

SECTION VII. JUDICIARY; PROSECUTOR’S OFFICE AND BAR

Bzova L. G.

*VERFAHREN, UM RICHTER ZUR DISZIPLINARVERANTWORTUNG
ZU BRINGEN ERFAHRUNGEN DER UKRAINE UND RUMÄNIENS:
ANALYSE DER PRAXIS DES EUROPÄISCHEN GERICHTSHOFS
FÜR MENSCHENRECHTE*.....110

Shypilov O. V.

*PROBLEMATIC ISSUES RELATED TO THE USE OF ELECTRONIC EVIDENCE
OBTAINED THROUGH INTERNATIONAL REQUESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS*.....116

SECTION VIII. INTERNATIONAL LAW

Kalhanova O. A., Voloshyna S. O., Dmytrenko A. S.

*THE ESSENCE OF INTERNATIONAL COOPERATION IN FINANCIAL INVESTIGATIONS:
CURRENT STATUS AND AREAS FOR IMPROVEMENT*.....123

Kuzmin E. E.

PUNISHMENT OF WAR CRIMINALS: THE ERA OF NUREMBERG.....131

SECTION IX. PHILOSOPHY OF LAW

Bulat Ye. A., Shevchyshyn O. I.

*SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE, TECHNOLOGY
AND LAW IN THE POSTMODERN ERA*.....137

Hurov O. O., Zhenzhera S. V.

*PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE RECEPTION
OF ROMAN LAW IN THE LEGAL SYSTEM OF KYIVAN RUS*.....144

Trubchaninov K. S.

*“SERMON ON LAW AND GRACE” AS A KEY TO UNDERSTANDING
OF CONTEMPORARY UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY*.....153

РОЗДІЛ І. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.48

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-01>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ПРО СТАЛІСТЬ ПОЗИТИВНОЇ ДИНАМІКИ ОЦІНОЧНОГО ДУАЛІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Курінний Є. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна*

Ключові слова: дуалізм,
функції держави, демократія,
динамізм, соціально-політична
парадигма, російсько-
українська війна, еліта.

У державній діяльності прояви соціального дуалізму можна поділити на кілька різновидів: інституціонально-структурний (функціонуючий двопалатний парламент); легітимно-функціональний (чинним законодавством передбачене фактичне дублювання повноважень правоохоронних органів); нелегітимно-функціональний (президент у республіці змішаного типу намагається керувати урядом за відсутності законодавчо визначених повноважень); індивідуально-функціональний (позитивний – конкретний чиновник не дивлячись на існуючу можливість збагачення за допомогою займаної посади, продовжує сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки, негативний – навпаки). Для забезпечення сталого суспільно-політичного розвитку має бути оптимально структурований та належно функціонуючий державно-владний апарат, репрезентантами якого є вищі, центральні та місцеві органи представницької, виконавчої та судової влади, а також відповідні структури органів місцевого самоврядування. Не зважаючи, що за формальними ознаками нашу державу цілком можливо визнати демократичною, за змістом в Україні функціонує лише перехідна демократія, яка характеризується переходом від авторитарної системи до повністю сформованої демократії. Наголошується, що наявність стабільної позитивної динаміки оціночного дуалізму реалізації основних функцій держави та забезпечення її демократичного розвитку є необхідним та достатнім показником гарантії належного втілення у життя об'єктивно існуючих суспільних потреб. Враховуючи поліструктурність системи основних функцій держави та багатоаспектність складових демократії, функціонування кожного елементу вказаної соціальної конструкції (функції держави і демократії) повинно характеризуватися позитивною динамікою, а у разі її відсутності – це обов'язково тягне за собою збій у роботі державно-владного апарату та зниження рівня наявних стандартів демократії. Існує три рівні відновлення згаданої вище позитивної динаміки: функціональний – використовується для корегування роботи одного або декілька органів влади, спрямованих на упорядкування (уточнення) повноважень або усунення виявлених недоліків у їх діяльності; організаційно-інституційний – характеризується створенням або ліквідацією інститутів влади певного функціонального спрямування; установчий – використовується під час запровадження принципово нової соціально-політичної парадигми, шляхом прийняття нової конституції та відповідних ординарних законів.

ON THE CONTINUITY OF POSITIVE DYNAMICS OF EVALUATIVE DUALISM IN THE IMPLEMENTATION OF STATE FUNCTIONS AND ENSURING ITS DEMOCRATIC DEVELOPMENT

Kurinnyi Ye. V.

Doctor of Law, Professor;

Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law

Zaporizhzhia National University

Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

Key words: *dualism, functions of the state, democracy, dynamism, socio-political paradigm, Russian-Ukrainian war, elite.*

In state activities, manifestations of social dualism can be divided into several types: institutional-structural (a functioning bicameral parliament); legitimate-functional (current legislation provides for the actual duplication of law enforcement powers); illegitimate-functional (the president in a mixed-type republic attempts to govern the government in the absence of legally defined powers); individual-functional (positive – a specific official, despite the existing opportunity to enrich himself through his position, continues to conscientiously perform his duties; negative – the opposite). To ensure sustainable socio-political development, there must be an optimally structured and properly functioning state apparatus, represented by higher, central, and local bodies of representative, executive, and judicial power, as well as relevant local government structures. Despite the fact that, formally speaking, our state can be considered democratic, in reality Ukraine is only a transitional democracy, characterized by a transition from an authoritarian system to a fully-fledged democracy. It is emphasized that the presence of stable positive dynamics of evaluative dualism in the implementation of the main functions of the state and ensuring its democratic development is a necessary and sufficient indicator of the guarantee of the proper implementation of objectively existing social needs. Given the multi-structural nature of the system of basic state functions and the multifaceted nature of the components of democracy, the functioning of each element of this social construct (the functions of the state and democracy) must be characterized by positive dynamics, and in the absence of such dynamics, this will inevitably lead to a breakdown in the work of the state apparatus and a decline in existing standards of democracy. There are three levels of restoring the above-mentioned positive dynamics: functional – used to adjust the work of one or more authorities aimed at streamlining (clarifying) powers or eliminating identified shortcomings in their activities; organizational and institutional – characterized by the creation or elimination of institutions of power of a certain functional orientation; institutional – used during the introduction of a fundamentally new socio-political paradigm through the adoption of a new constitution and relevant ordinary laws.

Вступ. У повсякденному житті кожен з нас, роблячи перші кроки на цій прекрасній і водночас не завжди доброзичливій до представників людства планеті під назвою Земля, спочатку помічав, а з часом із розширенням власного досвіду пізнання, чітко усвідомив наявність численних двоїстих явищ (переважно природного характеру), що достатньо часто між собою характеризуються чітко вираженою протилежністю: тепло – холод; небо – земля; повітря – вогонь та ін.

На порозі юнацтва переважна більшість з нас була не тільки ознайомлена, а й особисто змогла

відчути дію таких явищ соціальної двоїстості як правда – обман; заможність – бідність; справедливість – упередженість; любов – ненависть; байдужість – чуйність; жадібність – щедрість, та використовуючи низку оціночних критеріїв надавати їм власну оцінку.

Про наявність прикладів двоїстості у соціальному житті можна дізнатися не лише з власного досвіду. Проблемам цього складного суспільного явища присвячене ціле філософське вчення – дуалізм.

Дуалізм (від лат. dualis – двоїстий) – визнання двох першооснов буття та використання засад-

ничих понять у світорозумінні й пізнанні, визначених шляхом протиставлення (буття – ніщо, реальність – ілюзія, істина – хиба, добро – зло, теоретичне – практичне)... [1].

Дуалізм – доктрина, котра стверджує, що фізичні предмети є незалежними у своєму існуванні у природі від розумового акту пізнання і знання. Дуалізм теж вважає, що існує різниця між “ментальними” (розумовими) та “реальними” предметами і подіями, так що останні існують незалежно від того, чи вони є пізнаними чи непізнаними спостерігачем. Іншими словами, дуалізм це – філософська теорія, яка стверджує, що всесвіт складається з двох незмінних і незалежних речовин, або вчення, що він базується на двох фундаментальних принципах (наприклад, добро і зло). Цим дуалізм відрізняється від монізму – вірування лише в одну речовину чи принцип, а також від плюралізму, який дотримується погляду що таких перших початків є багато. Одною з найпоширеніших дуалістичних теорій у філософії з часів Декарта, є думка, що світ складається з ментальної субстанції (розум чи свідомість) і фізичної субстанції (тіло чи матерія) [2].

Прояви дуалізму у суспільному житті є різноманітними. В таких науках як психологія, право, політологія тощо дуалізм трактується як наявність в одного об’єкту протилежних рис – ознак або полюсів тяжіння.

Прикладами такого підходу є: дуалістична теорія потягу З. Фрейда; дуалістична теорія етносу Ю. В. Бромлея; дуалістична теорія співвідношення міжнародного та внутрідержавного права Х. Тріппеля; дуалістична теорія федералізму А. Гамільтона; дуалізм інноваційної економіки В. Проскуракова [3, с. 74].

Розгляд дуалізму прямо або побічно пов’язаного з публічною владою (передусім державою), бажано поєднувати з аналізом стану аналогічної явища в області функціонування права, зважаючи на ключову роль норм останнього у реалізації широкого кола важливих суспільних потреб у процесі численних суспільних відносин, одним з суб’єктів яких виступає владна сторона – держава або певний самоврядний орган в особі відповідних посадових осіб.

У сфері функціонування держави і права соціальний дуалізм характеризується насамперед такими проявами як: взаємовідносини людини і держави в особі конкретних її владних представників (державних службовців) або держави та суспільства (особливо коли воно досягло ознак громадянського); характеристики організації та результатів функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади (наприклад дуалізм виконавчої влади); поділ права на публічне

та приватне; протиріччя між суспільними та приватними інтересами, що фіксуються та втілюються у життя під час правотворчості та правореалізації; визначення та реалізації принципів судочинства (конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, господарського) по відношенню до суддів та громадян (незалежно від їх суспільного положення, соціального та процесуального статусу у конкретній справі) та ін.

У державній діяльності прояви соціального дуалізму можна поділити на кілька різновидів: інституціонально-структурний (функціонуючий двопалатний парламент); легітимно-функціональний (чинним законодавством передбачене фактичне дублювання повноважень правоохоронних органів наприклад, у сфері протидії з організованою злочинністю); нелегітимно-функціональний (президент у республіці змішаного типу намагається керувати урядом за відсутності законодавчо визначених повноважень та браку депутатів для сформування у парламенті пропрезидентської більшості політичних сил); індивідуально-функціональний (позитивний – конкретний чиновник не дивлячись на існуючу можливість збагачення за допомогою займаної посади, продовжує сумлінно виконувати покладені на нього обов’язки, негативний – навпаки).

Зазначена двоїстість вказує не тільки на структурні та функціональні особливості державного апарату, вона за допомогою певних ознак (критеріїв) надає можливість за результатами відповідної діяльності достатньо об’єктивно її оцінити. Визначити поточні хиби та недоліки в роботі бюрократичної системи з наступним виробленням та застосуванням належних заходів реагування.

Достатньо помітно на динаміку оціночного дуалізму пов’язаного з державою, впливають такі негативні явища як корупція, кумівство, nepotизм, олігархія, що мають гальмуючий відбиток на усі ключові сфери соціального життя країни (соціально-культурній, економічній та адміністративно-політичній). Крім того, на домінування дисбалансу (позитивного чи негативного) помітно позначаються показники відповідних індексів – людського капіталу (ІЛК), людського розвитку (HDI), щастя (HPI), сприйняття корупції (CPI), розмір ВВП на душу населення, рівень зайнятості населення та ін.

Ознайомлення з науковими працями, які присвячені дуалізму у сфері вітчизняної держави і права, можна зазначити, що їх переважна більшість стосується питань співвідношення міжнародного та національного права, двоїстості виконавчої влади в Україні, а також дуалізму приватного права.

Водночас, такий перспективний та комплексний напрямок наукового пошуку як дисбаланс

динаміки оціночного дуалізму у сфері суспільного життя, зокрема відносно організації та функціонування держави і права, вітчизняними науковцями (зокрема правниками) фактично не розглядався.

Беручи до уваги важливість порушеної проблеми для вирішення значної кількості існуючих викликів, що постали перед теперішньою Україною, існує потреба вивчення питання забезпечення сталості позитивної динаміки оціночного дуалізму реалізації функцій держави та її демократичного розвитку, яка крім своєї значущості також формує основну мету даної роботи.

На початку викладення основного матеріалу необхідно зазначити, що двоїстість у соціальному житті, визначається такими ознаками як безперервність (постійність) спостереження за тим чи іншим проявом поведінки або більш складним явищем (наприклад виховним процесом) та його оцінювання, яке може здійснюватися як безпосереднім(ми) учасником(ми) відповідних відносин, прямо чи опосередковано зацікавленою(ми) особою(ми), або сторонніми спостерігачами.

Під час оцінки протиправної поведінки конкретної людини, наприклад крадія гаманця за таким простим дуалістичним зв'язком як «добро – зло», переважна більшість громадян буде з осудом сприймати подібні дії (виняток можуть складати за певних обставин – родичі крадія, а також особи с такою ж кримінальною орієнтацією).

У разі скоєння крадіжки продуктів у супермаркеті, перелік відповідних оціночних критеріїв як правило може розширяться. Наприклад, якщо такий протизаконний факт на совісті соціально вразливої особи (особи, схильної до асоціальної поведінки) – суспільний осуд буде майже як після крадіжки гаманця. І навпаки, підстави для згаданого громадського осуду можуть потенційно зменшитися, коли до означеної ситуації у магазині причетна людина поважного віку, мізерна пенсія якої спонукає її до напівголодного життя.

Для визначення більш-менш об'єктивної оцінки сфер державної діяльності за допомогою оціночного дуалізму (позитивно або негативно), необхідно застосувати комплекс вагомих критеріїв починаючи від вже згаданої системи індексів і завершуючи оцінюванням рівнів реалізації ключових функцій держави – політичної, економічної, фінансової, соціальної, культурної, правоохоронної, нацбезпекової, оборонної, екологічної, яке відбувається на основі результатів соціологічних опитувань думки громадян та набуває остаточного оцінювання правлячої політичної сили на чергових (позачергових) парламентських та президентських виборах.

Як правило, у разі існування сталого та обопільного зв'язку між суспільством та вищими органами державними влади (насамперед це уряд

та його фактичний очільник), відповідні владні структури мають можливість вчасно та у достатньому обсязі відреагувати на несприятливі тенденції або критичну ситуацію, що склалася у певній сфері суспільного життя.

У випадку відсутності належної владної реакції, не розв'язання проблеми може призвести до здійснення масових акцій громадянського протесту, які можуть негативно позначитись у першу чергу на політичній та економічній сферах країни.

При цьому не слід забувати, що головним критерієм істини є практика, тому оціночні критерії за певних умов можуть дещо нівелюватися особливо під час здійснення системних реформ, але така тенденція не має тривати безкінечно – максимум 3-5 років.

Тобто для забезпечення сталого суспільно-політичного розвитку має бути оптимально структурований та належно функціонуючий державно-владний апарат репрезентантами якого є вищі, центральні та місцеві органи представницької, виконавчої та судової влади, а також відповідні структури органів місцевого самоврядування. Саме їх виважена та цілеспрямована діяльність на втілення у життя суспільних (національних, державних) інтересів за допомогою відповідного правового забезпечення та регулювання – мають гарантувати тривалий позитивний оціночний дисбаланс відносно складових вказаного апарату.

У разі коли ця бажана асиметрія поступово переводиться у стан рівноваги або ще гірше – набуває переваги негативного оцінювання, потрібно якомога скоріше знайти причини цих негативних явищ та вжити ефективних заходів щодо поновлення відповідного позитивного дисбалансу. Кожен місяць, рік, а ще гірше роки зволікання – неминуче призводять до консервації негативних тенденцій та поступового їх переформатування у стан своєрідного *modus operandi*.

Подібна ситуація давно слалася в сучасній Україні, де функціонування державно-владного апарату має значні явні та приховані недоліки, найголовніший з яких є невміння, а інколи й небажання значної частини представників владної бюрократії формувати державні (національні) інтереси на основі об'єктивно існуючих суспільних потреб, які під час процесів правоутворення, законотворчості повинні набувати відповідне нормативно-правове закріплення та шляхом правореалізації втілюватися у життя, тим самим забезпечувати не тільки належність виконання функцій держави (насамперед за допомогою норм публічного права), а й робити її сильною та авторитетною в очах інших (нейтральних і дружніх) країн, привабливою та перспективною для проживання для своїх громадян (і не тільки), стійкою

і непоступливою для явних та прихованих ворожих політично-владних утворень.

Постійність динаміки позитивної асиметрії оціночного дуалізму роботи державно-владного апарату та отриманих ним вагомих та відчутних для українських громадян результатів могла б сприяти поступовому підвищенню рівень їх життя, не змушувати полишати рідні терени і сім'ї у пошуках не тільки більших заробітків, ай кращих умов для самореалізації.

Безперервність негативних оцінок реалізації функцій держави фактично розпочалася з часу отримання Україною незалежності у 1991 році. Ці прожиті нами 34 роки небезпідставно можна вважати роками упущених можливостей, якщо порівняти характеристики (насамперед економічного потенціалу) між наприклад українською та польською державами.

Маючи приблизно рівні умови на «старті» соціально-політичних та економічних реформ на початку 90-х років минулого століття, на теперішній момент наша країна у порівнянні з північно-західним сусідом виглядає явним аутсайдером. Так, розмір ВВП за 1991 рік в Україні складав \$77,4 мільярда, у Польщі – близько \$63,8 мільярда, за 2003 рік (перед вступом Польщі до ЄС) відповідно \$50 та \$200 мільярдів, за 2021 рік – близько \$200 мільярдів та \$690 мільярдів, а за 2024 рік відповідним чином – \$191 та \$915 мільярдів. Причому українці, які проживають у Польщі, зробили помітний внесок у її економічне зростання і не зашкодили місцевому ринку праці. Про це йдеться у спільному звіті «Аналіз впливу біженців з України на економіку Польщі» консалтингової компанії Deloitte та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ). Зокрема у ньому зазначається, що у 2024 році біженці з України генерували 2,7% польського ВВП, а зайнятість серед українців працездатного віку в Польщі становить 69% (для поляків цей же показник становить 75%)[4].

Для об'єктивності слід зазначити, що з березня 2014 року Україна знаходиться в умовах воєнної агресії з боку рф, а з 24 серпня 2025 року минуло 3,5 років як наша держава перебуває у стані широкомасштабної війни, яку розпочала все таж країна-агресор.

Також до об'єктивних обставин, що гальмували розвиток нашої держави необхідно віднести ту набуту як ще за російсько-імперських, так й радянських часів двоїстість, яка довго існувала у головах значної частини українського населення та еліти (яка й досі не завершила своє повноцінне формування), а саме про нашу другорядність, меншовартість, та неспроможність самостійно вирішувати суспільні та державні, економічні, паливні, соціально-культурні, безпекові та інші

проблеми без допомоги та повчальної участі «братерської росії».

Тобто вважалось за потрібне збереження тісних різноманітних зв'язків з рф, фактично єдиного культурного та інформаційного простору з цією країною, перебування на території АРК військових баз рф «братерськи поділеного» колишнього Чорноморського флоту ВМФ СРСР або наперекір українським інтересам – спільного користування просторами Азовського моря та ін.

Тут слід погодитись з непоодинокими думками про, що під час підтвердження української незалежності, голосуючи 1 грудня 1991 року більшість українського населення керувалася у першу чергу не високими цілями та мотивами життя у власній національній державі, а примітивними гастрономічними потребами за умов економічної та продовольчої скрути конаючого тоді союзу.

Відносно процесу становлення та соціальних витоків нашої «еліти», необхідно наголосити, що у ролі провідників ідеї незалежної України на межі 80-90 років минулого сторіччя виступали представники культурно-мистецького прошарку інтелігенції та переживші політичні репресії дисиденти. Після 1991 року, їх поступово витиснули загартовані у внутрішніх інтригах «вчасно перевзуті» компартійні та комсомольські вожаки переважно середнього рівня, більшість з яких заново перечитавши Капітал, стали політиками-бізнесменами.

Далі на певний час сформувався взаємодоповнюючий союз між колишньою компартійною бізнес-номенклатурою і набираючим сили та прагнучим визнання і легалізації – тодішнім бізнес-криміналом.

У період 1998-2004 років вітчизняний політичний істеблішмент набув чітких ознак клановості та регіонального розшарування. З 2010 року, на вищій державній посаді опинилася дуже залежна особа як від власних меркантильних вад, так як показав час, й від зовнішнього впливу північно-східного сусіда. Після її ганебної втечі з країни на початку 2014 року, продовжив діяти принцип змінності влади, втім при одночасному збереженні небезпечної для українського майбутнього – кланово-олігархічної корупційно-кумівської соціальної системи (КОККС системи), яка не дивлячись на певні косметичні зміни залишається й досі неформально домінуючою в нашій державі.

У попередньому підсумку – маємо напіврозорену із значними людськими і територіальними втратами державу, яка 12-й рік веде виснажливу екзистенційну війну без чітких позитивних перспектив її завершення.

Метою такого стислого історичного екскурсу є завдання не тільки показати чому у поляків вийшло, а у нас – ні або запропонувати перелік

тих негативних внутрішніх та зовнішніх обставин, що лежать в основі нашого сьогодення скрутного стану, перед усім дана умовна ретроспектива це чіткий натяк на значну суспільну небезпеку від подальшого функціонування КОККС системи в Україні, бо саме ця притаманна для значної кількості пострадянських країн (Вірменії, Грузії, Киргизстану, Молдови) негативна соціальна модель була і залишається гальмом їх економічного та суспільно-політичного розвитку.

Не зважаючи, що за формальними ознаками нашу державу цілком можливо визнати демократичною, за змістом в Україні функціонує лише перехідна демократія, яка характеризується переходом від авторитарної системи до повністю сформованої демократії.

В Індексі демократії за 2024 рік, в порівнянні з індексом за 2023 рік, Україна спустилась з 91 на 92 місце. Про це свідчать дані нового рейтингу, який щороку складає The Economist. Наразі Україна входить до країн «перехідного», або «гібридного», режиму. Згідно з поясненнями до рейтингу, ситуація в Україні погіршилась через централізацію влади в Офісі Президента, зменшення ролі парламенту, уряду, медіа й опозиції та вимушене скасування виборів. Окремо наголошують, що виснаження війною підірвало довіру громадян до держави й особисто Президента.

В рейтингу кожна країна отримує свою кількість балів, які формуються середньою оцінкою за шкалою від нуля до десяти за п'ятьма критеріями: громадянські свободи (4.41 для України); виборчий процес і плюралізм (5.17 для України); функціонування уряду (2.71 для України); політична участь (7.22 для України); політична культура (5.00 для України)

За результатами Україна отримала 4.90 бали. Разом з 5.1 балів в рейтингу за 2023 рік це два найгірші показники України за всю історію подібного дослідження з 2006 року. Відтак, лише в рейтингах за 2006–2010 роки Україна відносилась до групи країн з неповною демократією [5].

Достатньо красномовними українськими прикладами, що негативно впливають на позитивну сталість динаміки оціночного дуалізму реалізації основних функцій держави та забезпечення її демократичного розвитку, на мою думку, можна вважати штучне затягуванням урядом протягом червня-серпня 2025 року призначення колишнього детектива НАБУ Олександра Цивінського новим директором Бюро економічної безпеки (БЕБ), що відбулося не протягом 10 днів, як передбачено відповідною законодавчою нормою, а на 37 день з часу отримання урядом відповідних матеріалів [6].

Також, достатньо скандальною виглядає невдала спроба звизити правовий статус таких

антикорупційних структур як САП та НАБУ. Зокрема 22 липня 2025 року Верховна Рада проголосувала за законопроект, окремі пункти якого позбавляли незалежності антикорупційних органів НАБУ та САП, того ж дня пізно ввечері Президент України Зеленський В.О. підписав відповідний закон. На тлі критики та протестів у низці міст діючий український Президент вніс власний законопроект, який повертав повноваження НАБУ та САП повною мірою. У НАБУ та САП підтримали президентський законопроект і 31 липня поточного року Верховна Рада проголосувала за законопроект № 13533 про «посилення повноважень» НАБУ та САП.

У Євросоюзі розглянули законопроект № 13533 та заявили, що це довгоочікуваний крок у напрямку відновлення незалежності антикорупційних органів. У Єврокомісії наголошують, що Україна має якнайшвидше ухвалити законопроект і утриматися від реалізації суперечливих положень. Повага до верховенства права та боротьба з корупцією – ключові вимоги для вступу до ЄС, яких країна-кандидат повинна дотримуватися [7].

У порівнянні з більшістю західних демократій асекурація в Україні сталості позитивної динаміки оціночного дуалізму реалізації основних функцій держави та її демократичного розвитку є більш нагальною проблемою, що цілком зрозуміло зважаючи на незначний часовий період сучасної української незалежності. Однак, з огляду на набираючу свій хід кризи світової демократії, і в цих країнах можна спостерігати загрозливі суспільні явища, що потребують відповідного реагування і аж ніяк не можуть слугувати наслідкуванням для нашої країни.

До таких тенденцій можна віднести: поширення культу споживання у значної частини громадян; корумпованість окремих чиновників вищої ланки (згадаймо такий новий поширений термін як «Шредеризація» еліт); фактичний провал політики мультикультуралізму; поширення вузьконаціонального егоїзму, інтенсивне розповсюдження та підтримка серед молоді ультраправих та ультралівих політичних поглядів; формування відчутної диспропорції між усвідомленням потреби гармонії особистих прав та обов'язків (розповсюдження інфантилізму); запізніле реагування політичних еліт на виклики сьогодення (насамперед безпекові та оборонні); намагання окремих країн ЄС вирішити власні внутрішні проблеми за рахунок знекровленої війною України; лицемірство, цинізм, атрофія емпатії та вибіркове дотримання загальнолюдських цінностей серед частини звичайного населення та окремих представників еліт.

Безперечно даний перелік не є вичерпним, але його можна вважати достатньо повчальним, для того щоб почати критично ставитись до недавно

майже культових для нас термінів як «вестернізація» або «європеїзація», а також визнання наявності вагомих причин для появи небезпечних соціальних процесів приближення кривої загального оціночного дуалізму до негативних позначок, що апріорі не може не позначитись на результатах виконання державних функцій окремими країнами-членами ЄС.

Ще одним важливим аспектом, що сприяє прогресуючій негативній динаміці відповідного оціночного дуалізму є криза світової демократії та помітне зменшення ролі США як лідера Західного світу. Одним з вагомих доказів цього можна вважати 7-ми місячну імітацію теперішнього керівництва цієї країни припинити російсько-українську війну. Аналізуючи зміст його усних або мережових заяв, поволі виникає думка про відсутність у цієї особи найпростіших людських оціночних критеріїв відмінності між добром і злом, правдою і справедливістю, злочинцем та його жертвою.

Складається враження, що зміст засадничих принципів та інших ключових норм міжнародного права намагаються замінити легковажними куплетами водевілю, розв'язка якого залишається невідомою навіть після опущення завіси. Напевно в цьому й полягає трагічний дуалізм невизначеності завершення драми російсько-української війни.

На підставі викладеного можна **констатувати**, що наявність стабільної позитивної динаміки оціночного дуалізму реалізації основних функцій держави та забезпечення її демократичного розвитку є необхідним та достатнім показником гарантії належного втілення у життя об'єктивно існуючих суспільних потреб. Враховуючи полі-

структурність системи основних функцій держави та багатоаспектність складових демократії, функціонування кожного елементу вказаної соціального конструкції (функції держави і демократія) повинно характеризуватися позитивною динамікою, а у разі її відсутності – це обов'язково тягне за собою збій у роботі державно-владного апарату та зниження рівня наявних стандартів демократії.

Існує три рівні відновлення згаданої вище позитивної динаміки: функціональний (нижчий) – використовується для корегування роботи одного або декілька органів влади, спрямованих на упорядкування (уточнення) повноважень або усуненні виявлених недоліків у їх діяльності (зміна функцій прокуратори України у 2016 році); організаційно-інституційний (середній) – характеризується створенням або ліквідацією інститутів влади певного функціонального спрямування (наприклад НАБУ, САП, НАЗК тощо); установчий (вищий або винятковий рівень) – використовується під час запровадження принципово нової соціально-політичної парадигми, шляхом прийняття нової конституції та відповідних ординарних законів (Конституція П'ятої Французької Республіки та супутні законодавчі акти).

Враховуючи, що заходи функціонального та організаційно-інституціонального рівнів вже неодноразово застосовувалися в історії теперішньої України і фактично не призвели до очікуваних позитивних результатів, не виключається, що для забезпечення стабільної позитивної динаміки оціночного дуалізму реалізації основних функцій держави та гарантування її демократичного розвитку прийдеться використати потенціал відповідного установчого рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуалізм / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. URL: <https://esu.com.ua/article-21975> (дата звернення: 18 серпня 2025).
2. Дуалізм – Уміти [Електронний ресурс]. URL: <https://umity.in.ua/concept/?id=1034> (дата звернення: 18 серпня 2025).
3. Сайкевич М.І. Соціальний, економічний та технологічний дуалізм української економіки. Materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference, 27 března – 05 dubna 2012 r. Praha : Education and Science, 2012. Díl 20 : Ekonomické vědy. S. 73–76.
4. Олег Павлюк. Звіт ООН: на українців у 2024 році припало 2,7% ВВП Польщі. Європейська правда. 10 червня 2025. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/06/10/7213460/> (дата звернення: 23 серпня 2025).
5. Україна другий рік поспіль б'є антирекорд в індексі демократії: лише 4,9 бали з 10. Скільки – скільки? [Електронний ресурс]. 5 березня 2025. URL: <https://skilky-skilky.info/ukraina-druhyy-rik-pospil-b-ie-antirekord-v-indeksi-demokratii-lyshe-4-9-baly-z-10/> (дата звернення: 23 серпня 2025).
6. Юрій Свиридюк. Уряд призначив Цивільського новим головою БЕБ. Суспільне новини. 6 серпня 2025. URL: <https://suspilne.media/1084167-urad-obrav-civinskogo-novim-golovou-beb/> (дата звернення: 23 серпня 2025).
7. Надія Собенко, Валерія Пашко. Відновлення незалежності НАБУ і САП: ЄС не буде заморожувати фінансування для України. Суспільне новини. 31 липня 2025. URL: <https://suspilne.media/1080003->

vidnovlenna-nezaleznosti-nabu-i-sap-es-ne-bude-zamorozuvati-finansuvanna-dla-ukraini/ (дата звернення: 23 серпня 2025).

REFERENCES

1. Lisovyi V. S. (ed.) (2008) Dualizm [Dualism]. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-21975>
2. Dualizm – Umyty [Dualism – To be able to]. Retrieved from: <https://umity.in.ua/concept/?id=1034>
3. Saikevych M.I. (2012) Sotsialnyi, ekonomichniy ta tekhnolohichniy dualizm ukrainskoi ekonomiky [Social, economic and technological dualism of the Ukrainian economy]. Materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference, 27 března – 05 dubna 2012 r. Praha : Education and Science, Díl 20 : Ekonomické vědy. S. 73–76.
4. Oleh Pavliuk. Zvit OON: na ukraintsiv u 2024 rotsi prypalo 2,7% VVP Polshchi [UN report: Ukrainians accounted for 2.7% of Poland's GDP in 2024. European Truth. June 10, 2025]. Yevropeiska pravda. 10 chervnia 2025. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/06/10/7213460/>
5. Ukraina druhyy rik pospil bie antyrekord v indeksy demokratii: lyshe 4,9 baly z 10 [Ukraine breaks record in democracy index for second year in a row: only 4.9 points out of 10]. Skilky – skilky? 5 bereznia 2025. Retrieved from: <https://skilky-skilky.info/ukraina-druhyy-rik-pospil-b-ie-antyrekord-v-indeksi-demokratii-lyshe-4-9-baly-z-10/>
6. Yurii Svyrydiuk. Uriad pryznachyv Tsyvinskoho novym holovoiu BEB [The government appointed Tsyvinsky as the new chairman of the BEB]. Suspilne novyny. 6 serpnia 2025. Retrieved from: <https://suspilne.media/1084167-urad-obrav-civinskogo-novim-golovou-beb/>
7. Nadiia Sobenko, Valeriia Pashko. Vidnovlennia nezalezhnosti NABU i SAP: YeS ne bude zamorozhuvaty finansuvannia dla Ukrainy [Restoring the independence of NABU and SAPO: EU will not freeze funding for Ukraine]. Suspilne novyny. 31 lypnia 2025. Retrieved from: <https://suspilne.media/1080003-vidnovlenna-nezaleznosti-nabu-i-sap-es-ne-bude-zamorozuvati-finansuvanna-dla-ukraini/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-02>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

МЕДІАЦІЯ В СФЕРІ НОТАРІАТУ

Воробйов М. Д.*аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу і міжнародного приватного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна**orcid.org/0009-0004-3228-3348**nikolai010392@gmail.com*

Ключові слова: *медіація,
нотаріат, нотаріальний
процес, альтернативне
вирішення спорів,
посередництво, етичні
принципи, роль нотаріуса.*

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією правової системи України та потребою у впровадженні сучасних інструментів позасудового врегулювання спорів, серед яких особливе місце посідає медіація у сфері нотаріальної діяльності. Метою дослідження є комплексний аналіз принципів і етапів медіації, уточнення ролі нотаріуса як медіатора та визначення переваг і обмежень її застосування в українській практиці. У дослідженні використано методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, формально-юридичний, системний та узагальнення наукових підходів, що дозволило поєднати теоретичний і практичний аспекти проблематики. У результаті дослідження з'ясовано, що медіація в нотаріальній сфері має значний потенціал як для зниження навантаження на судову систему, так і для формування нової правової культури, заснованої на добровільності, конфіденційності та нейтральності процедури. Узагальнено основні принципи медіації та побудовано послідовність її етапів, що забезпечує прозорість і результативність процесу. Окремо акцентовано увагу на професійних навичках і компетенціях нотаріуса-медіатора, зокрема комунікативних, аналітичних, організаційних, емоційних та правових, які визначають успішність застосування медіаційних процедур. Проведений SWOT-аналіз дозволив виявити сильні та слабкі сторони медіації у нотаріальній практиці, окреслити можливості її подальшого розвитку та загрози, що потребують врахування в законодавчому та практичному вимірі. Особлива увага приділена ролі нотаріуса як медіатора, його етичним засадам і перспективам застосування медіації у спадкових, сімейних та договірних спорах. Практична цінність дослідження полягає у визначенні стратегічних перспектив розвитку інституту медіації в Україні та доведенні доцільності його інтеграції у сферу нотаріальної діяльності. Запропоновані підходи створюють широкі можливості для практичного застосування медіації у спадкових, сімейних, майнових та договірних спорах, що сприятиме не лише зменшенню судових навантажень, а й забезпеченню більш оперативного, конфіденційного та гнучкого врегулювання конфліктів, підвищуючи водночас рівень довіри громадян до правової системи.

MEDIATION IN THE NOTARIAL SPHERE

Vorobiov M. D.

*Postgraduate Student at the Department of Civil Procedure,
Arbitration and Private International Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Hryhorii Skovoroda str., 77, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0009-0004-3228-3348
nikolai010392@gmail.com*

Key words: *mediation, notariat, notarial process, alternative dispute resolution, conciliation, ethical principles, role of the notary.*

The relevance of the study stems from the transformation of Ukraine's legal system and the growing need for modern tools of alternative dispute resolution, with mediation in the notarial sphere taking a special place. The study aims to analyze the principles and stages of mediation, clarify the role of the notary as a mediator, and outline the main advantages and limitations of its use in Ukrainian practice. The research employs methods of analysis and synthesis, comparative-legal, formal-legal, systemic, and generalization of scientific approaches, which made it possible to combine theoretical and practical dimensions of the issue. The results reveal that mediation in the notarial field has considerable potential both for reducing the workload of the judicial system and for fostering a new legal culture based on voluntariness, confidentiality, and neutrality of the procedure. The main principles of mediation are generalized and the sequence of its stages is outlined, ensuring the transparency and effectiveness of the process. Particular attention is given to the professional skills and competencies of the notary-mediator, including communication, analytical, organizational, emotional, and legal abilities, which determine the success of applying mediation procedures. The conducted SWOT analysis made it possible to identify the strengths and weaknesses of mediation in notarial practice, outline the opportunities for its further development, and highlight the threats that need to be considered in both legislative and practical dimensions. Particular attention is paid to the role of the notary as a mediator, their ethical foundations, and the prospects of applying mediation in inheritance, family, and contractual disputes. The practical value of the study lies in defining the strategic prospects for the development of the mediation institution in Ukraine and substantiating the feasibility of its integration into notarial practice. The proposed approaches open up opportunities for applying mediation in inheritance, family, property, and contractual disputes, helping to reduce court workload while ensuring more efficient, confidential, and flexible conflict resolution, thus enhancing public trust in the legal system.

Вступ. В умовах трансформації правової системи України та євроінтеграційних прагнень особливої ваги набуває розвиток альтернативних способів врегулювання спорів. Медіація, як один із ключових інструментів позасудового врегулювання конфліктів, поступово посідає важливе місце в українському правовому просторі [1, с. 2]. Її інтеграція у нотаріальну практику відкриває нові можливості для досудового вирішення спорів, знижує навантаження на судову систему та сприяє підвищенню довіри громадян до правових інститутів [1, с. 3]. Прийняття Закону України «Про медіацію» стало фундаментальною передумовою для формування нормативних засад цього

інституту, а визначення ролі нотаріуса як потенційного медіатора окреслило новий напрямок розвитку його професійної діяльності. У поєднанні з потребою у швидкому, економному та конфіденційному вирішенні спорів це зумовлює актуальність дослідження медіації у сфері нотаріату [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Разом із тим, актуальність теми підтверджується широким колом наукових розвідок, що охоплюють як міжнародний, так і національний контекст розвитку медіації. Д. Тан (D. Tan) дослідив значення Сінгапурської конвенції для забезпечення виконуваності медіаційних угод [3, с. 467], тоді як П. Муньєра Гомес (P. Munuera Gómez) та спі-

автори, аналізуючи досвід Іспанії та Чилі, акцентували на потребі уніфікації етичних стандартів [4, с. 163]. Подібний міжнародний вимір відображений у працях Г. Мейданіса (H. Meidanis), який наголосив на проблемах транскордонного виконання угод у ЄС [5, с. 275], та К. ван Рі (C. van Rhee), що проаналізував практику обов'язкових спроб медіації як засіб розвантаження судів [6, с. 7]. Питання легітимності угод у рамках Сінгапурської конвенції висвітлив Б. Келер (B. Köhler), зосередившись на аспекті неналежної поведінки медіатора [7, с. 42]. Національний контекст відображений у працях М. Мироненко, який підкреслив потенціал медіації у спадкових і сімейних спорах [8, с. 58], М. Долинської, яка визначила її як нову функцію українського нотаріального процесу [9, с. 129], та К. Белінської, що окреслила перспективи інтеграції медіаційних процедур у нотаріальну діяльність [10, с. 93]. У підсумку сучасний науковий дискурс свідчить про визнання медіації важливим інструментом модернізації нотаріальної практики та розвитку правової культури. Попри значний науковий інтерес та проведені дослідження, низка питань у сфері медіації залишається відкритою. Це стосується, зокрема, інтеграції медіаційних процедур у нотаріальну діяльність, вироблення чітких етичних стандартів та оцінки практичної ефективності цього інституту в умовах сучасних викликів. Саме тому актуальним є комплексний аналіз особливостей застосування медіації у сфері нотаріату та визначення її потенціалу для розвитку української правової системи.

Метою статті є дослідження принципів та етапів медіації, визначення ролі нотаріуса як медіатора, а також оцінка переваг, обмежень і перспектив розвитку цього інституту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Медіація як альтернативний метод вирішення конфліктів набуває дедалі більшого значення у правовій сфері, зокрема в нотаріальній практиці. У цьому контексті вона постає як процес, у межах якого нотаріус може виступати нейтральним посередником, допомагаючи сторонам досягти взаємовигідного рішення. Завдяки професійним знанням і досвіду у вирішенні юридичних питань нотаріус здатний сприяти виробленню компромісу, що задовольняє інтереси всіх учасників конфлікту [2].

Розвиток медіації в Україні тривалий час відбувався без належного законодавчого регулювання, що стримувало її практичне застосування як у загально-правовій сфері, так і в нотаріальній діяльності. Перші кроки були здійснені ще у 2016 році із прийняттям Верховною Радою за основу законопроекту «Про медіацію» [11], який визначав принципи процедури, статус медіатора та порядок її проведення. Проте через складність

та багатовекторність регулювання його ухвалення затягнулося. Лише з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 р., що набрав чинності 15.12.2021 р., було закладено нормативне підґрунтя для розвитку цього інституту. Закон не лише закріпив принципи добровільності, конфіденційності та нейтральності, а й визначив вимоги до підготовки медіаторів, окреслив порядок застосування медіації у судових та арбітражних провадженнях, створивши підґрунтя для її інтеграції у нотаріальну практику.

У сфері нотаріату медіація набуває особливої значущості, оскільки дозволяє врегульовувати широкий спектр спорів – спадкових, сімейних, договірних та майнових. Нотаріуси, які традиційно виконують функції посвідчення безспірних правочинів відповідно до Закону України «Про нотаріат» [12] та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [13], мають унікальну можливість поєднувати правову експертизу з процедурою посередництва. Важливо враховувати й міжнародний вимір. Європейський Союз ще у 2008 році ухвалив Директиву 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних і комерційних справах» [14], що заклала основи застосування медіації у транскордонних спорах. Також орієнтиром є Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2002)10 [15] та Сінгапурська конвенція про медіацію 2018 року [16]. Гармонізація українського законодавства з європейськими вимогами передбачає не лише формальне врахування цих актів, а й адаптацію національних процедур до загальноприйнятих міжнародних стандартів. Для ефективної інтеграції медіації у нотаріат необхідне поєднання положень Закону України «Про медіацію» [11], Закону «Про нотаріат» [12], процесуальних кодексів та міжнародних актів, що забезпечить якісне врегулювання спорів, зміцнить правову визначеність і сприятиме зростанню довіри до української правової системи.

Прийняття спеціального закону дозволило не лише закріпити правові засади медіації, а й визначити фундаментальні принципи, на яких вона ґрунтується – табл. 1.

Саме вони формують довіру між сторонами, гарантують справедливість процесу та забезпечують реальну можливість досягнення балансу інтересів. Для нотаріальної практики ці принципи мають особливе значення, адже створюють умови для нейтрального та ефективного врегулювання спорів у досудовому порядку. Таким чином, принципи виступають не лише формальними правилами, а й практичними гарантіями того, що медіація у нотаріальній сфері сприятиме формуванню справедливих і стійких домовленостей, прийнятих для всіх сторін.

Таблиця 1

Принципи медіації в нотаріальній практиці

Принцип	Зміст та практичне значення
Добровільність	Сторони самостійно вирішують, чи брати участь у медіації, та можуть припинити її у будь-який момент без негативних наслідків.
Конфіденційність	Уся інформація, отримана під час медіації, не підлягає розголошенню та не може бути використана проти учасників у суді чи інших інстанціях.
Нейтральність медіатора	Нотаріус не займає сторону в конфлікті, а сприяє пошуку рішень, що враховують інтереси всіх учасників.
Рівноправність сторін	Кожна зі сторін має рівні можливості висловити свою позицію та впливати на процес переговорів.
Автономність рішення	Остаточне рішення формується виключно учасниками конфлікту, а роль нотаріуса полягає у фасилітації діалогу.

Джерело: розроблено автором на підставі [2; 9; 17].

Дотримання принципів медіації має ключове значення не лише для створення атмосфери довіри між сторонами, а й для належної реалізації кожного етапу процедури. У нотаріальній практиці важливо, щоб процес врегулювання спорів був організований послідовно та прозоро. Це дозволяє уникнути непорозумінь, гарантує дотримання законодавчих вимог і формує впевненість сторін у стабільності досягнутих домовленостей. Саме чітке дотримання етапів – табл. 2, надає медіації в нотаріаті особливого значення як інструменту превентивного врегулювання конфліктів.

Етапність процедури показує, що медіація у сфері нотаріату не є хаотичним процесом, а навпаки – має чіткий і логічний алгоритм. Вона поєднує гнучкість переговорів із юридичною визначеністю нотаріальних дій, що робить досягнуті рішення більш стійкими та дієвими. Саме завдяки такій структурі медіація здатна стати реальним інструментом зменшення навантаження на судову систему та водночас забезпечити сторонам швидке, економне і збалансоване вирішення конфлікту.

Ключова роль у процесі медіації належить медіатору, який виступає центральною фігурою врегу-

лювання спору. У сфері нотаріальної практики таку функцію може виконувати нотаріус, що зумовлено його професійною підготовкою, глибоким знанням права та високим рівнем довіри з боку громадян. Особливість нотаріуса як медіатора полягає у поєднанні двох аспектів: з одного боку, він зберігає нейтральність та не стає на бік жодної із сторін, а з іншого – його професійна компетенція дозволяє кваліфіковано оцінювати правові наслідки запропонованих домовленостей [17].

Функції нотаріуса-медіатора охоплюють організацію процесу переговорів, сприяння сторонам у виявленні їхніх справжніх інтересів, допомогу у формуванні варіантів рішень та забезпечення належного оформлення досягнутих домовленостей. При цьому важливо підкреслити, що медіатор не нав'язує готового рішення, а лише створює умови для діалогу і взаєморозуміння. Нотаріус у ролі медіатора виконує ще одну важливу функцію – забезпечує юридичну чистоту угоди, адже завдяки своїм знанням він може застерегти сторони від рішень, що суперечать законодавству або можуть мати негативні правові наслідки у майбутньому [2; 17].

Таблиця 2

Основні етапи медіації в нотаріальній практиці

Етап	Зміст та особливості
1. Ініціювання	Звернення сторін до нотаріуса з пропозицією вирішити спір шляхом медіації. На цьому етапі визначається предмет конфлікту, межі спору та наміри сторін щодо його вирішення.
2. Підготовка	Узгодження правил процедури, встановлення ролі нотаріуса як медіатора, підписання угоди про проведення медіації. На цьому етапі важливо досягти домовленості про формат і строки проведення переговорів.
3. Проведення сесій	Організація переговорів за участю нотаріуса, який допомагає сторонам визначити свої справжні інтереси та спрямовує діалог у конструктивне русло. Сторони формують можливі варіанти компромісу.
4. Досягнення домовленості	Погодження сторонами остаточного рішення, його документальне оформлення та, у разі необхідності, нотаріальне посвідчення угоди, що надає їй юридичної сили.
5. Виконання домовленості	Реалізація сторонами взятих на себе зобов'язань. У випадку нотаріального посвідчення домовленість може бути використана як виконавчий документ, що гарантує її практичну реалізацію.

Джерело: розроблено автором на підставі [8; 10; 17].

Важливим елементом діяльності медіатора є дотримання етичних засад. Нотаріус зобов'язаний залишатися неупередженим, уникати конфлікту інтересів, забезпечувати конфіденційність інформації, отриманої під час медіації, та діяти виключно в межах домовленостей сторін. Етична складова в цьому контексті має не менш важливе значення, ніж правова, оскільки саме вона формує довіру учасників до процесу. Високі стандарти професійної поведінки, притаманні нотаріальній діяльності, органічно поєднуються з вимогами до медіатора, створюючи оптимальні умови для ефективного виконання ним своєї ролі.

Ефективність медіатора визначається не лише знанням права й дотриманням етичних стандартів, а й набором професійних компетенцій і навичок. Для нотаріуса, який виконує функцію медіатора, особливо важливими є як технічні правові знання, так і «м'які» навички комунікації та управління – табл. 3.

Таким чином, навіть за наявності чітко визначених принципів і процедур, ефективність медіації у нотаріальній сфері безпосередньо залежить від практичних навичок та професійних компетенцій медіатора. Саме вміння застосовувати їх у конкретних ситуаціях забезпечує результативність процесу, перетворюючи його з формальної процедури на дієвий інструмент врегулювання конфліктів. Нотаріус у статусі медіатора постає не лише як технічний організатор переговорів, а й як гарант правової визначеності, етичної бездоганності та збалансованості рішень. Поєднання знань, досвіду та професійної культури надає медіації у сфері нотаріату особливого значення і дозволяє розглядати її як важливий чинник зміцнення правової культури та підвищення довіри до правової системи в цілому.

Важливим аспектом дослідження медіації у сфері нотаріату є оцінка її сильних та слабких сторін. Переваги цього інституту очевидні: швидкість вирішення спорів у порівнянні із судовим процесом, зниження фінансових витрат сторін, збереження конфіденційності, можливість врахування інтересів усіх учасників та зміцнення довіри до правової системи. Водночас існують і певні недоліки, серед яких – відсутність примусової сили досягнутих домовленостей (за винятком випадків нотаріального посвідчення), недостатній рівень обізнаності громадян про медіацію, а також ризик зловживань з боку сторін, які можуть використовувати процедуру для затягування процесу. Для глибшого аналізу доцільно застосувати SWOT-методику – табл. 4, яка дозволяє комплексно оцінити потенціал медіації в нотаріальній практиці.

Таким чином, SWOT-аналіз показує, що потенціал медіації в нотаріальній сфері значно перевищує її недоліки, а головним викликом залишається формування належної правової культури та практичних навичок у нотаріусів. Авторське бачення полягає в тому, що саме поєднання високої юридичної компетентності нотаріусів із принципами медіації може стати ключем до створення ефективного інституту досудового врегулювання спорів в Україні.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що медіація у сфері нотаріату є перспективним інструментом досудового врегулювання спорів, який органічно поєднує правові знання нотаріуса та принципи альтернативного вирішення конфліктів. Прийняття Закону України «Про медіацію» стало ключовим етапом у становленні цього інституту, закріпивши його правовий статус та створивши умови для інтеграції у практику нотаріальної діяльності.

Таблиця 3

Ключові навички нотаріуса-медіатора та приклади їх застосування

Група навичок	Зміст	Приклади застосування
Комунікативні	активне слухання, відкриті запитання, нейтральні формулювання	допомога сторонам точніше сформулювати свої потреби; перефразування позицій, щоб уникнути непорозумінь
Аналітичні	виокремлення інтересів за позиціями, виявлення прихованих мотивів, оцінка правових ризиків	визначення реальної причини спору у спадковій справі; пояснення сторонам правових наслідків обраного рішення
Організаційні	управління процесом, контроль послідовності й часу	планування кількох коротких сесій замість однієї довгої; встановлення правил ведення діалогу
Емоційний інтелект	зниження напруження, робота з емоціями, створення довіри	врегулювання конфлікту між членами родини у спадковій справі; нейтралізація агресивного тону однієї зі сторін
Правові компетенції	знання законодавства, забезпечення юридичної коректності угоди	роз'яснення сторонам вимог Цивільного кодексу; складання нотаріально посвідченої угоди, що матиме виконавчу силу

Джерело: авторська розробка.

SWOT-аналіз медіації у сфері нотаріату

Сильні сторони	Слабкі сторони
– швидкість та економність процедури; – конфіденційність та збереження ділової репутації сторін; – високий рівень довіри до нотаріуса; – юридична чистота досягнутих домовленостей	– обмежене застосування на практиці; – недостатня поінформованість населення та бізнесу; – відсутність досвіду у значній частини нотаріусів як медіаторів; – ризик формального підходу без реальної медіаційної практики
Можливості	Загрози
– розширення сфери застосування у спадкових, сімейних та майнових спорах; – зменшення навантаження на судову систему; – гармонізація з європейськими стандартами; – формування сучасної правової культури	– недостатня нормативна деталізація окремих процедур; – опір традиційної правничої спільноти; – ризик втрати нейтральності медіатора; – можливість зловживання сторонами довірою до процедури

Джерело: авторська розробка.

Аналіз основних принципів та етапів процедури показав, що саме їх дотримання забезпечує прозорість процесу, рівність сторін і стійкість досягнутих домовленостей. Важлива роль у цьому належить нотаріусу як медіатору, який поєднує функції організатора переговорів і гаранта юридичної чистоти досягнутого рішення. Етичні стандарти та професійна культура нотаріуса створюють додаткові гарантії довіри до процедури.

SWOT-аналіз засвідчив, що сильні сторони та можливості медіації значно переважають її слабкі сторони та потенційні ризики. Серед головних переваг варто виокремити швидкість, економність, конфіденційність і підвищення довіри до

правової системи. Водночас основними викликами залишаються недостатня обізнаність населення, потреба у практичній підготовці нотаріусів та необхідність подальшої деталізації процедурних аспектів.

Отже, медіація в нотаріальній сфері має потенціал стати ефективним механізмом зміцнення правової культури та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Її розвиток сприятиме розвантаженню судової системи, підвищенню якості надання нотаріальних послуг та формуванню нових підходів до врегулювання правових конфліктів у сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарєва М. Медіативний аспект у нотаріальній діяльності з оформлення спадкових прав. *Цивільне право і процес*. 2019. Вип. 1. С. 4–7. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/2.pdf> (дата звернення 01.09.2025).
2. Медіація – новий тренд у нотаріаті України. *Науковий журнал НПУ*. 2021. URL: <https://journal.npu.ua/2021/mediation-notary> (дата звернення 01.09.2025).
3. Tan D. The Singapore convention on mediation to reinforce the status of international mediated settlement agreement: Breakthrough or redundancy? *Conflict Resolution Quarterly*. 2023. Vol. 40, No. 4. P. 467–482. DOI: <https://doi.org/10.1002/crq.21377> (дата звернення 01.09.2025).
4. Munuera Gómez P., Valdebenito Larenas C., Alemán Bracho C., Molina Cano J. Neutrality in Spain and Chile from the perspective of mediators: A literature review. *Conflict Resolution Quarterly*. 2023. Vol. 41, No. 2. P. 163–177. DOI: <https://doi.org/10.1002/crq.21398> (дата звернення 01.09.2025).
5. Meidanis H. P. Enforcement of mediation settlement agreements in the EU and the need for reform. *Journal of Private International Law*. 2020. Vol. 16, No. 2. P. 275–299. DOI: <https://doi.org/10.1080/17441048.2020.1796226> (дата звернення 01.09.2025).
6. van Rhee C. H. Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, No. 12. P. 7–24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082> (дата звернення 01.09.2025).
7. Köhler B. Blaming the middleman? Refusal of relief for mediator misconduct under the Singapore Convention. *Journal of Private International Law*. 2023. Vol. 19, No. 1. P. 42–66. DOI: <https://doi.org/10.1080/17441048.2023.2189779> (дата звернення 01.09.2025).
8. Мироненко М. О. Предмет медіації у нотаріальній діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 1 (54). С. 58–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/ryuv.v1.2024.11> (дата звернення 01.09.2025).

9. Долинська М. С. Медіація як одна із функцій українського нотаріального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 129–134. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.13> (дата звернення 01.09.2025).
10. Белінська К. Перспективи розвитку нотаріату в Україні шляхом надання нотаріусам функцій медіатора. *Юридичний радник*. 2017. № 3 (93). С. 93–95. URL: <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/Byelinska.pdf> (дата звернення 01.09.2025).
11. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 01.09.2025).
12. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 01.09.2025).
13. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення 01.09.2025).
14. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради від 21.05.2008 про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/288211__288276 (дата звернення 01.09.2025).
15. Рекомендація Рес (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf (дата звернення 01.09.2025).
16. Потьомкіна Ю. Сінгапурська конвенція: 7 місяців потому. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/singapurska-konvenciya-7-misyaciv-potomu.html> (дата звернення 01.09.2025).
17. Коротюк О. В. Особливості правового статусу нотаріуса як медіатора. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2022. Вип. 2 (9). С. 67–77. DOI: 10.33244/2617-4154.2(9).2022.67-77 (дата звернення 01.09.2025).

REFERENCES

1. Bondarieva, M. (2019). Mediatyvnyi aspekt u notarialnii diialnosti z oformlennia spadkovykh prav [Mediative aspect in notarial activity related to inheritance rights]. *Tsyvilne pravo i protses – Civil Law and Process*, 1, 4–7. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/2.pdf> [in Ukrainian].
2. Mediatsiia – novyi trend u notariati Ukrainy [Mediation – a new trend in Ukrainian notarial practice]. (2021). *Naukovyi zhurnal NPU [Scientific Journal of NPU]*. Retrieved from <https://journal.npu.ua/2021/mediation-notary> [in Ukrainian].
3. Tan, D. (2023). The Singapore convention on mediation to reinforce the status of international mediated settlement agreement: Breakthrough or redundancy? *Conflict Resolution Quarterly*, 40(4), 467–482. <https://doi.org/10.1002/crq.21377> [in English].
4. Munuera Gómez, P., Valdebenito Larenas, C., Alemán Bracho, C., & Molina Cano, J. (2023). Neutrality in Spain and Chile from the perspective of mediators: A literature review. *Conflict Resolution Quarterly*, 41(2), 163–177. <https://doi.org/10.1002/crq.21398> [in English].
5. Meidanis, H. P. (2020). Enforcement of mediation settlement agreements in the EU and the need for reform. *Journal of Private International Law*, 16(2), 275–299. <https://doi.org/10.1080/17441048.2020.1796226> [in English].
6. van Rhee, C. H. (2021). Mandatory mediation before litigation in civil and commercial matters: A European perspective. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(12), 7–24. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082> [in English].
7. Köhler, B. (2023). Blaming the middleman? Refusal of relief for mediator misconduct under the Singapore Convention. *Journal of Private International Law*, 19(1), 42–66. <https://doi.org/10.1080/17441048.2023.2189779> [in English].
8. Myronenko, M. O. (2024). Predmet mediatsii u notarialnii diialnosti [The subject of mediation in notarial activity]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattia Legal Bulletin*, 1(54), 58–61. <https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2024.11> [in Ukrainian].
9. Dolynska, M. S. (2022). Mediatsiia yak odna iz funktsii ukrainskoho notarialnoho protsesu [Mediation as one of the functions of the Ukrainian notarial process]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, (2), 129–134. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.13> [in Ukrainian].
10. Bielinska, K. (2017). Perspektyvy rozvytku notariatu v Ukraini shliakhom nadannia notariusam funktsii mediatora [Prospects for the development of the notariat in Ukraine by granting notaries the functions of mediator].

- a mediator]. *Yurydychnyi radnyk – Legal Adviser*, 3(93), 93–95. Retrieved from <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/08/Byelinska.pdf> [in Ukrainian].
11. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX [On Mediation: Law of Ukraine of November 16, 2021 No. 1875-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
 12. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII [On Notariat: Law of Ukraine of September 2, 1993 No. 3425-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].
 13. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 22.02.2012 № 296/5 [On approval of the Procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine: Order of the Ministry of Justice of Ukraine of February 22, 2012 No. 296/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> [in Ukrainian].
 14. Dyrektyva 2008/52/ES Yevropeiskoho parlamentu i Rady vid 21.05.2008 pro deiaki aspekty poserednytstva (mediatsii) v tsyvilnykh ta komertsiiynykh spravakh [Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters]. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/288211__288276 [in Ukrainian].
 15. Rekomendatsiia Rec (2002) 10 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo mediatsii v tsyvilnykh spravakh [Recommendation Rec (2002) 10 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on mediation in civil matters]. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf [in Ukrainian].
 16. Potomkina, Yu. Sinhapurska konventsiiia: 7 misiatsiv potomu [Singapore Convention: 7 months later]. *Yurydychna hazeta online – Legal Newspaper Online*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/singapurska-konvenciya-7-misyaciv-potomu.html> [in Ukrainian].
 17. Korotiuk, O. V. (2022). Osoblyvosti pravovoho statusu notariusia yak mediatora [Peculiarities of the legal status of a notary as a mediator]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal – Irpin Law Journal: Scientific Journal*, 2(9), 67–77. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(9\).2022.67-77](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(9).2022.67-77) [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

DER GRUNDSATZ DER ISONOMIE (GLEICHHEIT) IN ZIVILPROZESSEN EUROPÄISCHER STAATEN

Snigur M. V.

Doktorandin am Lehrstuhl für Verfahrensrecht

Nationale Universität Czernowitz, benannt nach Jurij Fedkowitsch

Universitetskaya str., 19, Czernowitz, Ukraine

orcid.org/0009-0009-7737-1663

snihur.mykola@chnu.edu.ua

Schlagwörter: *fundamentale
Rechtsgrundsätze,
Grundsatz der Isonomie,
Zivilverfahren, Garantien für
Gerichtsverfahren.*

Zivilprozesse, die den Eckpfeiler des europäischen Justizsystems bilden, beruhen auf Grundprinzipien, die Fairness und Effizienz gewährleisten. Diese Regeln, die das Ergebnis einer langen rechtlichen Entwicklung sind, prägen die Führung von Streitigkeiten zwischen Einzelpersonen und bilden einen Rahmen für das Handeln von Richtern. Sie zielen darauf ab, ein empfindliches Gleichgewicht zwischen den Rechten der Parteien, der Autorität des Richters und der Suche nach richterlicher Wahrheit zu gewährleisten.

Verfahrensgrundsätze spielen bei der Durchführung von Gerichtsverfahren eine wichtige Rolle und dienen als Grundlage für die Anwendung von Gesetzen. Sie leiten Richter, Anwälte und andere Juristen an und stellen sicher, dass die Verfahren fair, schnell und ausgewogen durchgeführt werden. In diesem Artikel wird das Prinzip der Isonomie behandelt, indem eine verfassungs- und zivilprozessuale Sichtweise aufgezeigt wird, die im Wesentlichen aus gleichen Rechten für alle Prozessparteien besteht, zusätzlich zur Analyse von zwei Arten von Isonomie, der ersten ist die formale Isonomie, bei der jeder vor dem Gesetz gleich ist und gleichen Zugang für alle gewährleistet, und die zweite materielle Isonomie, bei der ein soziales und wirtschaftliches Problem angesprochen wird.

Der Grundsatz der Gleichheit oder Isonomie ist einer der wichtigsten in einem demokratischen Rechtsstaat und spiegelt sich in allen Bereichen der Rechtswissenschaft wider. Natürlich geht es nicht darum, alle bestehenden Ungleichheiten zwischen den Menschen zu beseitigen, sondern darum, die Unterschiede in den gleichen Merkmalen zu klären und auf allgemeine und unparteiische Weise unterschiedliche Haltungen zu vermitteln.

Der Grundsatz der Isonomie besteht in der Gleichheit der Parteien in Zivilverfahren unter Berücksichtigung individueller und sozialer Unterschiede für eine ausgewogene Rechtspflege. Die Isonomie kann sowohl formell verstanden werden, indem sie die Gleichheit vor dem Gesetz garantiert, als auch materiell unter Berücksichtigung der sozialen und wirtschaftlichen Unterschiede der Parteien, um die faktische Gleichheit zu gewährleisten. Der Richter muss Gleichheit praktizieren, indem er gleiche Möglichkeiten zur Teilhabe bietet, Ungleichheiten neutralisiert und die Gleichheit zwischen den Parteien fördert und ein faires und ausgewogenes Verfahren gewährleistet.

ПРИНЦИП ІЗОНОМІЇ (РІВНОСТІ) У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Снігур М. В.

аспірант кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

вул. Університетська, 19, Чернівці, Україна

orcid.org/0009-0009-7737-1663

snihur.mykola@chnu.edu.ua

Ключові слова:

*фундаментальні принципи
права, принцип ізономії,
цивільне судочинство,
гарантії судочинства.*

Цивільні процеси, які є наріжним каменем європейської судової системи, ґрунтуються на фундаментальних принципах, які гарантують справедливість та ефективність. Ці правила, що є результатом тривалої правової еволюції, формують ведення спорів між фізичними особами та забезпечують рамки для дій суддів. Вони спрямовані на забезпечення тонкого балансу між правами сторін, авторитетом судді та пошуком судової істини.

Процесуальні принципи відіграють важливу роль у здійсненні судочинства, слугуючи фундаментом для застосування законів. Вони спрямовують суддів, адвокатів та інших юридичних операторів, забезпечуючи справедливе, швидке та збалансоване проведення процедур. У цій статті буде розглянуто принцип ізономії, що демонструє конституційний і цивільний процесуальний погляд, який в основному складається з рівних прав для всіх сторін процесу, на додаток до аналізу двох типів ізономії, першим є формальна ізономія, коли всі рівні перед законом, забезпечуючи рівний доступ для всіх, і другий, матеріальна ізономія, де розглядається соціальна та економічна проблема.

Принцип рівності або ізономії є одним з найважливіших в демократичній правовій державі, знаходячи відображення в усіх галузях юридичної науки. Звичайно, вона не має на меті покінчити з усіма існуючими нерівностями між людьми, вона прагне, отже, з'ясувати будь-які відмінності в одних і тих же характеристиках і надати різне ставлення в загальний і неупереджений спосіб.

Принцип ізономії полягає в рівності сторін у цивільному процесі з урахуванням індивідуальних і соціальних відмінностей для збалансованого здійснення правосуддя. Ізономію можна розуміти як формально, гарантуючи рівність перед законом, так і матеріально, враховуючи соціальні та економічні відмінності сторін, щоб забезпечити фактичну рівність. Суддя повинен практикувати рівність, пропонуючи рівні можливості для участі, нейтралізуючи нерівність і сприяючи рівності між сторонами, забезпечуючи справедливий і збалансований процес.

Problemstellung. Das Recht auf Gleichheit wurde weniger intensiv diskutiert als die Freiheit. Gleichheit ist das grundlegende Merkmal der Demokratie. Daher lässt sie die Privilegien und Unterschiede, die das liberale System verankert, nicht zu. Das Gleichheitsregime widerspricht oft den Idealen der herrschenden Klasse. Der Gleichheitsbegriff hat im Laufe der Geschichte immer wieder extreme Positionen provoziert. In Bezug auf Gleichheit gibt es grundsätzlich drei Orientierungen: a) Nominalisten; b) Idealisten; und c) Realisten. Nominalisten vertreten die Ansicht, dass

Ungleichheit ein Merkmal des Universums sei. Aus dieser Perspektive werden Menschen immer ungleich geboren und bleiben es auch. Gleichheit ist nicht mehr als ein bloßer Name, da die Menschheit von Natur aus immer ungleich ist. Platon und Aristoteles beispielsweise waren Nominalisten und betrachteten Sklaverei als natürlich. Auf der anderen Seite gibt es die Orientierung der sogenannten Idealisten. Sie streben nach absoluter Gleichheit, d. h. nach völliger Gleichheit aller Menschen. Dies war im Wesentlichen Rousseaus Position. Eine dritte Orientierung, der Realismus, erkennt die Ungleichheit der Menschen in

vielerlei Hinsicht an. Sie ist jedoch der Ansicht, dass Menschen grundsätzlich nicht ungleich sein können. Daher sind alle Menschen gleich, und es ist unmöglich, irgendeine Art von Ungleichheit zu akzeptieren. Die Ungleichheiten, die sie erfahren, sind phänomenal, etwa sozialer, politischer, moralischer usw.

Ziel der Studie ist es, den Grundsatz der Isonomie im Kontext des europäischen Verfahrensrechts unter Berücksichtigung seiner Entstehung, Anwendbarkeit und Bedeutung für die Gewährleistung der Gleichbehandlung der Parteien im gerichtlichen Verfahren zu betrachten.

Präsentation des Hauptmaterials. Das Wort Prinzip hat zwei Aspekte: Einer bezieht sich auf die moralische Sphäre, die sich auf Verhaltensweisen und Tugenden bezieht, die auf moralisches Denken gerichtet sind, und es gibt eine andere Bedeutung, die die logische Bedeutung ist, das heißt, es handelt sich um grundlegende Wahrheiten oder Urteile, die als Grundlage oder Garantie der Gewissheit für ein philosophisches oder wissenschaftliches Wissenssystem dienen.

Diese Grundsätze zeigen sich in einer Reihe grundlegender Vorschriften, angefangen bei der Immaterialität der Werte der menschlichen Person, die als Dreh- und Angelpunkt der gesamten Rechtsordnung gilt, bis hin zu denen, die sich auf die Willensautonomie und die Vertragsfreiheit beziehen; Treu und Glauben als Voraussetzung für rechtmäßiges Verhalten; Ausgewogenheit der Verträge, wobei jede Form der übermäßigen Belastung einer der Vertragsparteien zu verurteilen ist; das Erfordernis eines gerechten Grundes im Rechtsverkehr; zu zivil- oder strafrechtlichen Haftungsübernahmen etc.

Seit dem Inkrafttreten des Vertrags von Amsterdam am 1. Mai 1999 und der "Vergemeinschaftung" der justiziellen Zusammenarbeit in Zivilsachen hat die Europäische Union zahlreiche Instrumente für grenzüberschreitende Streitigkeiten erlassen, so dass wir heute von einem "europäischen Privatrecht" sprechen können. Es ist jedoch zulässig, die Prinzipien, die ihm zugrunde liegen, in Frage zu stellen. Zum Vergleich: Die französische Zivilprozessordnung enthält ein ganzes Kapitel, das den Richtlinien für das Zivilverfahren gewidmet ist. Auf der Grundlage der Ergebnisse der Untersuchung der Instrumente des Europäischen Zivilprozessrechts wurden vier Leitprinzipien ermittelt: der Grundsatz des Kontradiktorismus, der Grundsatz der aktiven Rolle des Richters, der Grundsatz der Effizienz und der Grundsatz des grenzüberschreitenden Dialogs.

Das Prinzip der Gleichheit vor dem Gesetz hat seinen Ursprung im Prinzip der Isonomie, das Kleisthenes im 6. Jahrhundert v. Chr. definierte und das eine der Grundlagen der attischen Demokratie war. Nach diesem Prinzip führte Kleisthenes in den Jahren 508 und 507 v. Chr. Reformen durch, die neue

Wahlbezirke und Volksversammlungen schufen – die Bule. Er hatte zunächst die Macht, die Macht der Bürger mit der Macht der Aristokraten in Einklang zu bringen und später die aristokratischen Privilegien zu überwinden und abzuschaffen[6].

Auf dem europäischen Festland entwickelt die politische Philosophie das Prinzip der Gleichheit aus dem griechischen Erbe und damit atheistisch. Der französische Philosoph Jean-Jacques Rousseau hat in seiner Abhandlung über den Ursprung und die Grundlagen der Ungleichheit zwischen den Menschen von 1755, in der er seine Vorteile der Demokratie in öffentlichen Angelegenheiten zum Ausdruck bringt, und 1762 in seinem Werk "Über den Gesellschaftsvertrag" eine lange Reflexion über die Gleichheit angestellt. In der Folge hatte Rousseaus Philosophie in vielen Ländern der Welt einen nachhaltigen Einfluss. In der Tradition des deutschen Idealismus haben sich vor allem Kant und Hegel mit der Frage der Gleichheit der Menschen auseinandergesetzt. Kant betont insbesondere Freiheit, Gleichheit und Unabhängigkeit als Kriterien der Gerechtigkeit, die vom menschlichen Geist festgelegt werden [8].

Das Prinzip der Isonomie funktioniert in zwei verschiedenen Formen. Einerseits vor dem Gesetzgeber oder der Exekutive selbst bei der Verabschiedung von Gesetzen, Verordnungen und einstweiligen Maßnahmen, um die Schaffung einer offensiven Ungleichbehandlung von Menschen in identischen Situationen zu verhindern. Auf der anderen Seite ist es die Pflicht des Übersetzers, d. h. der öffentlichen Gewalt, die Gesetze und Vorschriften in gleicher Weise anzuwenden, ohne nach Geschlecht, Religion, philosophischen oder politischen Überzeugungen, Rasse und sozialer Klasse zu unterscheiden [7].

Das Bundesverfassungsgericht arbeitete im "Arbeitslosenhilfeturteil" vom 17. November 1992 [2] heraus:

"Der Gleichheitssatz des Art. 3 Abs. 1 GG verbietet es, dass eine Gruppe von Normadressaten im Vergleich zu anderen Normadressaten anders behandelt wird, obwohl zwischen beiden Gruppen keine Unterschiede von solcher Art und solchem Gewicht bestehen, dass sie die ungleiche Behandlung rechtfertigen könnten [1]. Die rechtliche Unterscheidung muss also in sachlichen Unterschieden eine ausreichende Stütze finden".

Die verfassungsrechtliche Rechtfertigung erfolgt der neueren Rechtsprechung zufolge nach unterschiedlichen Kriterien, je nachdem, ob es sich um die schlichte Ungleichbehandlung von Sachverhalten oder um die Ungleichbehandlung von Personen oder von Personengruppen handelt.

In jedem Fall muss es einen "sachlichen Grund" für die Ungleichbehandlung geben. In dem eingangs erwähnten Fall der Erhebung von

Sozialversicherungsbeiträgen nach dem Einkommen des Versicherten wäre das beispielsweise die unterschiedliche Leistungsfähigkeit des Betroffenen, wobei auch soziale Gesichtspunkte, etwa die Zahl der Kinder des Betroffenen, eine Rolle spielen können.

Die neuere Rechtsprechung differenziert aber weitergehend nach der Art der Ungleichbehandlung: Es werden unterschiedliche Kriterien herangezogen, je nachdem, ob es sich um eine schlichte Ungleichbehandlung von Sachverhalten oder von Personen nach "personenbezogenen Kriterien" handelt.

Im österreichischen Verfassungsrecht ist der Gleichheitssatz in Art. 7 des Bundes-Verfassungsgesetzes (B-VG) und Art. 2 des Staatsgrundgesetzes 1867 als Staatsbürgerrecht verankert. Er verpflichtet den Staat grob gesprochen "gleiches gleich, ungleiches ungleich" zu behandeln.

Dies bedeutet für den einfachen Gesetzgeber das Verbot einer sachlich nicht gerechtfertigten Bevorzugung oder Benachteiligung von bestimmten Personen(gruppen). Die Verwaltung und die Gerichte haben die Rechtsnormen sachlich und ohne Willkür zu vollziehen. Verstöße gegen den Gleichheitssatz können von Betroffenen in Verwaltungsangelegenheiten mittels Beschwerde beim Verfassungsgerichtshof (VfGH) geltend gemacht werden. In Angelegenheiten, die von ordentlichen Gerichten erledigt werden, können Betroffene derzeit nicht selbst den VfGH anrufen, außer in jenen Fällen, in denen der Gerichtsweg unzumutbar (z. B. wegen Strafdrohung) ist. Es gibt seit dem 1. Jänner 2015 die Möglichkeit eines Subsidiarantrages (auch Parteiantrag genannt): Es kann jede Person, die als Partei einer von einem ordentlichen Gericht in erster Instanz entschiedenen Rechtssache wegen Anwendung einer verfassungsbzw. gesetzwidrigen generellen Norm in ihren Rechten verletzt zu sein behauptet, aus Anlass eines gegen diese Entscheidung erhobenen Rechtsmittels einen Antrag auf Prüfung der betreffenden Norm beim VfGH stellen (Art. 139 Abs. 1 Z 4 B-VG und Art. 140 Abs. 1 Z 1 lit. d B-VG). Eine Entscheidung des VfGH in dieser Sache (z. B. Aufhebung der verfassungswidrigen Norm) bindet die Rechtsmittelinstanz dann in ihrer Entscheidung.

Als besondere Ausgestaltung des Gleichheitsgrundsatzes wird im Zivilprozess der Grundsatz der Waffengleichheit angesehen. Er bedeutet, dass beiden Parteien des Prozesses gleichwertige Möglichkeiten in der Rechtsverfolgung zur Verfügung stehen müssen [3].

Das Prinzip der Isonomie hat, wie bereits erwähnt, zwei Seiten: Gleiche sollen gleich behandelt werden, und Ungleiche sollen ungleich behandelt werden, soweit ihre Ungleichungen vorliegen.

Es gibt zwei Arten der Gleichheit: die formale und die materielle. Die formale ist im Rahmen der klassischen Konzeption des liberalen Staates eine,

in der alle vor dem Gesetz gleich sind. Es gibt auch Material, das als effektiv, real, konkret oder situativ bezeichnet wird. Es ist das Streben nach faktischer Gleichheit im wirtschaftlichen und sozialen Leben. In einer Reihe von Bestimmungen drückt die verfassungsgebende Partei ihre Besorgnis über die tiefe Ungleichheit in unserem Land aus, über die Schaffung von Mechanismen, die eine wirkliche Gleichheit zwischen den Menschen gewährleisten.

Die Isonomie der Form ist absolut, in der alle gleich sind, es gibt keine Unterschiede, aber es ist bekannt, dass dies im Voraus nicht wahr ist. Auf der anderen Seite scheint die materielle Isonomie am akzeptabelsten zu sein, da sie soziale und wirtschaftliche Merkmale berücksichtigt.

Die materielle Gleichheit, die durch das Gleichheitsprinzip gepredigt wird, ist auch die wahre Gleichheit, die durch das Prinzip der Wirtschafts- und Sozialdemokratie vermittelt wird. Unter diesem Gesichtspunkt ist das Prinzip der Wirtschafts- und Sozialdemokratie kein einfaches Instrument, es hat keine instrumentelle Funktion in Bezug auf das Gleichheitsprinzip, obwohl darauf hingewiesen werden kann, dass es eine entsprechende Funktion hat, die dem Gleichheitsprinzip traditionell verwehrt wird: eine Garantie für Chancengleichheit und nicht nur ein gewisses Maß an Chancengerechtigkeit. Damit ist die Verpflichtung gemeint, Chancenungleichheit positiv zu kompensieren.

Das Prinzip der Gleichheit und das Prinzip der Wirtschafts- und Sozialdemokratie sind in einer Einheit vereint, die sich nicht auf eindimensionale Momente statischer oder dynamischer Gleichheit reduzieren lässt. Zusammenfassend lässt sich sagen, dass der Gleichheitsgrundsatz sowohl der Gleichheitsgrundsatz der Rechtsstaatlichkeit als auch der Gleichheitsgrundsatz der Wirtschafts- und Sozialdemokratie ist.

Das moderne Zivilprozessrecht orientiert sich an den Grundpfeilern der Demokratie, unter denen die Gleichheit als oberster Wert hervorsticht. Das in der Verfassung in allgemeiner Form verankerte Prinzip der Gleichheit nimmt, wenn es in den Prozessbereich eindringt, eine Konnotation des Grundsatzes der Gleichheit der Parteien an. Für seine Wirksamkeit sind Gesetzgeber und Richter verantwortlich, wobei ihnen eine doppelte Verantwortung obliegt: Ungleichheiten zu vermeiden und bestehende zu neutralisieren. Dies ist die Bedeutung der Formel, Gleiches gleich und Ungleiches ungleich zu behandeln, soweit Ungleichheiten bestehen.

Gleichheit im Zivilprozessrecht ist der Grundsatz der Gleichheit der Parteien. Diese müssen von den Strafverfolgungsbehörden gleich behandelt werden, sei es vom Gesetzgeber oder bei der Schaffung einer nichtdiskriminierenden Regelung. Der Richter muss unparteiisch, aber nicht neutral sein.

Jeder Mensch ist ein individuelles Wesen und daher unterschiedlich. Die Gewährleistung der Gleichstellung zwischen den Parteien bedeutet nicht, ihre Ungleichheiten nicht zu respektieren. Vielmehr ist es notwendig zu beobachten, wie diese Ungleichheiten analysiert werden können, um eine ausgewogene Behandlung der Parteien zu gewährleisten.

Diese Ungleichheiten, die Richter und Gesetzgeber des Verfahrens durch geeignete Maßnahmen ausgleichen müssen, sind das Ergebnis externer Faktoren, d. h. Schwächen aller Art, wie Armut, Fehlinformationen, kulturelle und psychosoziale Bedürfnisse im Allgemeinen. Die Neutralisierung von Ungleichheiten bedeutet die Förderung materieller Gleichstellung, die nicht immer mit formaler Gleichbehandlung einhergeht, da letztere, wenn diese Schwächen auftreten, eine Quelle schwerwiegender Ungleichheit sein kann. Die Aufgabe der Wahrung der Isonomie liegt daher in dieser formal ungleichen Behandlung, die im Wesentlichen gleichstellt. Ein anschauliches Beispiel ist das verfassungsrechtliche Versprechen umfassender Rechtshilfe für Bedürftige[4].

Die Anwendung des isonomischen Prinzips durch den Richter steht dem Thema der Unparteilichkeit sehr nahe und ist eng mit diesem verbunden. Ein unparteiischer Richter handelt ausgewogen, ein parteiischer Richter neigt dazu, die Gunst einer der Parteien zu suchen. Die Sorge um die Unparteilichkeit des Richters wäre auch bedeutungslos, wenn sie nicht dem Zweck dienen würde, den Prozessbeteiligten die notwendige isonomische Behandlung zu garantieren, damit das Verfahren letztlich denjenigen Rechtsschutz bieten kann, die tatsächlich im Recht sind.

Die Gleichheit aller vor dem Gesetz spiegelt auch die verfassungsmäßige Garantie der Unveräußerlichkeit der gerichtlichen Überprüfung wider, die jedem ohne Beeinträchtigung von Herkunft, Rasse, Geschlecht, Hautfarbe, Alter und jeglicher anderer Form der Diskriminierung gewährt werden muss.

Der Richter praktiziert Isonomie und sorgt für Chancengleichheit, wenn er beiden Parteien die

gleichen Bedingungen für die Vorlage von Schriftsätzen mit abschließender Anklage einräumt; oder wenn er, nachdem er Maßnahmen ergriffen hat, um die Interessen einer Partei zu belegen, die Verpflichtung hat, Maßnahmen zu ergreifen, um ein ähnliches Beweiselement für die Interessen der anderen Partei zu beschaffen usw.

Die Ausübung der Isonomie durch den Richter beschränkt sich nicht auf sein Verhalten bei der Prozessführung, sondern muss auch während der Prüfung des Falles präsent sein. Das faire Verfahren, von dem die Doktrin spricht, ist ein Verfahren, das im Einklang mit legitimen rechtlichen und verfassungsmäßigen Parametern durchgeführt wird und letztlich zu fairen externen Ergebnissen führt.

Das Prinzip der Isonomie findet vielfältige Widerspiegelungen im Verfahrensrecht. Lange Zeit herrschte die Auffassung vor, dass der Richter die Gleichheit der Parteien im Verfahrensrecht nur in formaler Hinsicht fördern sollte, was das Postulat dem nominalistischen Gleichheitskonzept näher brachte. Dieses Verständnis wurde mit dem Argument begründet, eine Verletzung der Unparteilichkeit des Richters zu vermeiden. Heute wird dieses Paradigma jedoch überdacht [5].

Schlüsse. Der Grundsatz der Isonomie in Zivilverfahren ist die Gleichheit der Parteien, aber es ist nicht nur notwendig, darauf hinzuweisen, dass jeder im Umfang seiner Gleichheit gleich und im Ausmaß seiner Ungleichheit ungleich behandelt werden sollte, die gleiche Behandlung von Ungleichen wäre nicht die richtige Anwendung dieses Grundsatzes, da Menschen besondere Wesen sind und daher ihre eigenen Eigenschaften haben, die sie einzigartig machen. Die formale Isonomie besteht aus der allgemeinen Regel, dass alle vor dem Gesetz gleich sind, was wichtig ist, weil es den gleichen Zugang zur Justiz garantiert, aber nicht nur diese Partei muss respektiert werden, da es auch eine materielle oder wesentliche Isonomie gibt, wenn die wirtschaftliche und soziale Situation der Parteien berücksichtigt wird.

REFERENCES

1. BVerfG, Beschluss vom 7. Oktober 1980, Az. 1 BvL 50, 89/79, 1 BvR 240/79, BVerfGE 55, 72.
2. BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 17. November 1992, Az. 1 BvL 8/87, BVerfGE 87, 234 (255).
3. Deixler-Hübner/Klicka. Zivilverfahren. LexisNexis ARD Orac, 4. Auflage, S. 10.
4. Dinamarco Cândido Rangel. INSTITUIÇÕES DE DIREITO PROCESSUAL CIVIL: Os Fundamentos e as Instituições Fundamentais. São Paulo: Malheiros, 2001.
5. Hertel, Daniel Roberto. Reflexos do princípio da isonomia no direito processual. Jus Navigandi, Teresina, ano 9, n. 761, 4 ago. 2005. URL: <http://jus.com.br/artigos/7112>
6. Kurt Raaflaub. Entdeckung der Freiheit. 1985, S. 115 f.
7. Moraes Alexandre de, Direito Constitucional, 20ª ed., SP: Atlas, 2008.
8. Simon Kempny. Die Staatsfinanzierung nach der Paulskirchenverfassung. Eine Untersuchung des Finanz- und Steuerverfassungsrechts der Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849. Tübingen 2011.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ III. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.336.1

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-04>

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Левківська В. М.*аспірантка кафедри економічного права та економічного судочинства**Навчально-науковий інститут права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**вул. Володимирська, 60, Київ, Україна**orcid.org/0000-0002-5768-4947**lyulskaya7575@gmail.com*

Ключові слова: економічна безпека, законодавча база, реформування, нормативно-правове забезпечення, євроінтеграція, податкова політика, антикорупційна стратегія, Дія.City, інституційна стійкість.

У статті проаналізовано теоретико-методологічні та прикладні засади реформування законодавчої бази України як системоутворювального чинника забезпечення економічної безпеки держави в умовах сучасних викликів, обумовлених зовнішньою агресією, трансформаційними процесами та потребою євроінтеграції. З'ясовано, що ефективне правове регулювання є ключовим елементом інституційного каркасу, на якому базується здатність держави протистояти економічним загрозам і забезпечувати макроекономічну стабільність. Розглянуто еволюцію нормативно-правових актів у фінансовій, податковій, інвестиційній, антикорупційній та цифровій сферах у період 2021–2025 років. Визначено, що особливого значення набули зміни, пов'язані з мобілізацією ресурсів в умовах воєнного стану, зокрема спрощення системи оподаткування, запровадження спеціального правового режиму для ІТ-сектору (Дія.City), формування Бюро економічної безпеки, а також оновлення антикорупційного та судового законодавства.

Обґрунтовано, що поступова гармонізація нормативно-правового масиву України з *acquis* ЄС формує стратегічні передумови для підвищення ефективності державного управління, забезпечення прозорості інституційної взаємодії, посилення фінансової дисципліни й створення сприятливого бізнес-клімату. Доведено, що формування нормативної архітектури, здатної гнучко реагувати на надзвичайні ситуації, є необхідною умовою збереження національного суверенітету, економічної стійкості та інвестиційної привабливості. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між реформуванням органів правопорядку, цифровізацією державних сервісів і запобіганням корупційним ризикам як взаємопідсилювальним чинникам зміцнення економічної безпеки.

Сформовано висновки про доцільність подальшого вдосконалення правової бази в контексті комплексної модернізації сектора публічного управління та забезпечення відповідності стратегічним цілям державної політики в умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та європейської інтеграції.

REFORMING THE LEGISLATIVE FRAMEWORK OF UKRAINE AS A FACTOR OF STRENGTHENING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Levkivska V. M.

*Postgraduate Student at the Department of Economic Law and Economic Litigation
Educational and Scientific Institute of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5768-4947
lyulskaya7575@gmail.com*

Key words: *economic security, legislative framework, reform, regulatory and legal support, European integration, tax policy, anti-corruption strategy, Action. City, institutional stability.*

The article analyzes the theoretical, methodological and applied principles of reforming the legislative framework of Ukraine as a system-forming factor in ensuring the economic security of the state in the face of modern challenges caused by external aggression, transformation processes and the need for European integration. It is found that effective legal regulation is a key element of the institutional framework on which the state's ability to resist economic threats and ensure macroeconomic stability is based. The evolution of regulatory legal acts in the financial, tax, investment, anti-corruption and digital spheres in the period 2021–2025 is considered. It is determined that changes related to the mobilization of resources under martial law have gained special importance, in particular, the simplification of the taxation system, the introduction of a special legal regime for the IT sector (Diya.City), the formation of the Bureau of Economic Security, as well as the updating of anti-corruption and judicial legislation.

It is substantiated that the gradual harmonization of the regulatory and legal framework of Ukraine with the EU *acquis* forms strategic prerequisites for increasing the efficiency of public administration, ensuring transparency of institutional interaction, strengthening fiscal discipline and creating a favorable business climate. It is proven that the formation of a regulatory architecture capable of flexibly responding to emergencies is a necessary condition for preserving national sovereignty, economic stability and investment attractiveness. Special attention is paid to the relationship between the reform of law enforcement agencies, the digitalization of public services and the prevention of corruption risks as mutually reinforcing factors for strengthening economic security.

Conclusions have been drawn on the feasibility of further improving the legal framework in the context of comprehensive modernization of the public administration sector and ensuring compliance with the strategic goals of state policy in the context of martial law, post-war reconstruction and European integration.

Постановка проблеми. В умовах глибоких трансформацій соціально-економічного простору, спричинених тривалими військовими діями, загостренням глобальних безпекових викликів і внутрішньою структурною вразливістю національної економіки, питання забезпечення економічної безпеки України набуває особливої актуальності. Економічна безпека, як складова національної безпеки, ґрунтується на ефективному функціонуванні державних інститутів, зокрема правового регулювання ключових сфер фінансово-економічного життя. Водночас чинна законодавча база

виявляє ознаки фрагментарності, колізійності та недостатньої адаптованості до умов воєнного стану та післякризового відновлення.

Реформування нормативно-правового поля у сфері оподаткування, бюджетоутворення, інвестиційної діяльності, антикорупційної політики, регулювання зовнішньоекономічної діяльності та публічних закупівель є не лише передумовою збалансованого економічного розвитку, а й ключовим інструментом зміцнення стійкості держави до деструктивних впливів. Проте в науковому дискурсі відсутня єдина концептуалізація взає-

мозв'язку між характером законодавчих реформ та рівнем економічної безпеки, що обумовлює необхідність системного аналізу законодавчих трансформацій як чинника протидії економічним загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій літературі активно досліджується вплив законодавчих реформ на економічну безпеку держави та адаптація українського законодавства до стандартів ЄС у соціальній та інституційній сферах. Зокрема, Ю. О. Огренич, В. С. Кармазіна, О. Гриник, Н. В. Уварова, Б. В. Логвиненко підкреслюють, що реформування законодавчої бази України є стратегічно важливим чинником підвищення її інституційної спроможності, правової узгодженості та фінансової стійкості в умовах безпекових викликів.

На основі проаналізованих наукових поглядів вчених постає потреба у поглибленому вивченні теоретичних і прикладних засад реформування законодавчої бази України як системоутворювального чинника зміцнення економічної безпеки держави в умовах сучасних викликів і загроз.

Мета статті – аналіз теоретичних і прикладних засад реформування законодавчої бази України як системоутворювального чинника зміцнення економічної безпеки держави в умовах сучасних викликів і загроз.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека держави як системна категорія охоплює комплекс механізмів, спрямованих на захист національних інтересів в умовах економічної турбулентності, зовнішніх загроз і внутрішніх трансформацій. Її належне функціонування неможливе без ефективного нормативно-правового забезпечення, яке регламентує економічні відносини, встановлює інституційні рамки для регулювання фінансово-бюджетної сфери, податкової політики, зовнішньоекономічної діяльності та інвестиційної безпеки. Конституційні засади правового регулювання економіки визначають державне зобов'язання із забезпечення захисту власності, підприємництва та економічної конкуренції, що безпосередньо закладено в Основному Законі [2].

Водночас у науковій літературі правове забезпечення економічної безпеки трактується як невід'ємна складова державної політики, що вимагає системного оновлення, цілісності та функціональної адаптивності в умовах надзвичайних обставин, зокрема війни [1, с. 12].

Суттєвим етапом у формуванні національної політики у сфері економічної безпеки стало підписання 11 серпня 2021 року Указу Президента України «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року», яким вперше на рівні стратегічного документа було системно

окреслено пріоритети та механізми реалізації державної політики в цій сфері. У Стратегії задекларовано, що її положення спрямовані на досягнення цілей і реалізацію національних інтересів у сфері економічної безпеки, де ключовими орієнтирами виступають забезпечення стійкого розвитку національної економіки, активна інтеграція України до європейського економічного простору, а також розбудова рівноправного й взаємовигідного економічного співробітництва з державами-партнерами [14].

У контексті збройної агресії Російської Федерації та зростання системних викликів 2020-х років уряд України ініціював низку законодавчих змін, що мали прямий вплив на систему державних фінансів та податкову політику. У період воєнного стану були прийняті нормативно-правові акти, спрямовані на одночасне пом'якшення податкового тиску на суб'єктів господарювання та забезпечення мобілізації фінансових ресурсів на потреби національної безпеки.

Зокрема, ключовим законодавчим інструментом став Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2120-IX, який запровадив спрощений порядок оподаткування для бізнесу, включаючи тимчасове застосування спеціальної ставки єдиного податку в розмірі 2% від обороту [8].

Наступним кроком стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності під час воєнного стану» від 24.03.2022 № 2142-IX, який унормував пільги щодо податкової звітності та відповідальності за її несвоєчасне подання в умовах форс-мажорних обставин [9].

У межах подальшої гуманітарно-орієнтованої політики було також ухвалено Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги» від 16.11.2022 № 2747-IX, що забезпечив фіскальну лібералізацію у сфері благодійності, зокрема щодо оподаткування допомоги постраждалим внаслідок бойових дій [10].

Крім того, в податковій системі було тимчасово запроваджено додаткові фіскальні механізми, зокрема «податок на оборот» у розмірі 2% для окремих категорій платників єдиного податку, а також обов'язковий «військовий збір» у розмірі 1% з обороту підприємств, що працюють на спрощеній системі оподаткування. Такі заходи мали на меті одночасне зменшення фіскального тиску та наповнення спеціального воєнного бюджету держави [3].

У межах стимулювання стратегічних секторів економіки продовжує діяти режим звільнення

від ПДВ для імпорту критично важливого обладнання, зокрема, енергетичного й оборонного призначення та нульова ставка оподаткування експорту ІТ-послуг, що забезпечує підтримку галузей, які зберігають експортний потенціал навіть у період війни.

У сфері фінансового контролю держава посилила інституційні механізми запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також запровадила зміни до законодавства у сфері фінансового моніторингу та відповідальності за порушення фінансової дисципліни. Одним із ключових кроків у цьому напрямі стало створення у 2022 році Бюро економічної безпеки України (БЕБ). Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 № 1150-IX сформував правові основи для модернізації системи протидії економічним правопорушенням і підвищення ефективності боротьби з фінансовими злочинами в умовах нової безпекової парадигми [4].

Одним із чинників активізації економічного зростання в Україні стало впровадження цільових податкових стимулів для високотехнологічних секторів, насамперед інформаційно-комунікаційної сфери. Визначальним кроком у цьому напрямі стало прийняття Верховною Радою України 15 липня 2021 року Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» № 1667-IX, яким було закладено нормативне підґрунтя для запровадження спеціального правового режиму Дія.City та визначено його базові концептуальні принципи [15].

Інституціоналізація режиму Дія.City мала на меті зміцнення міжнародної конкурентної позиції України як юрисдикції, привабливої для інвесторів, цифрових компаній та висококваліфікованих ІТ-фахівців.

Проте, забезпечення сталого цифрового та інноваційного розвитку вимагає не лише податкових і регуляторних стимулів, а й наявності ефективної системи запобігання корупційним ризикам, що є визначальним чинником у процесі інтеграції України до європейського правового простору. Відповідно до цього стратегічного підходу, у 2022 році було ухвалено Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20.06.2022 № 2322-IX, яким затверджено середньострокову Стратегію протидії корупції [11], яка передбачає комплексну модернізацію інституційної архітектури у сфері протидії корупції, зокрема через посилення прозорості функціонування публічної влади, удосконалення механізмів фінансового контролю за доходами та витратами державних службовців, а також розвиток потенціалу ключових антикорупційних органів, а саме: Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Національ-

ного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Вищого антикорупційного суду (ВАКС). Важливими напрямками реалізації цієї політики є підтримка та подальше функціонування системи електронного декларування майнового стану, створення Єдиного державного реєстру звітності політичних партій (POLITDATA), а також удосконалення нормативного регулювання інституту конфлікту інтересів.

У період повномасштабної війни Україна суттєво активізувала інституційні зусилля у сфері протидії корупції та зміцнення верховенства права як фундаментальних засад державного управління. У цьому контексті особливого значення набули заходи, спрямовані на підвищення ефективності виявлення, розслідування та покарання корупційних злочинів, зокрема розкрадання бюджетних коштів в умовах воєнного стану. Законодавчі ініціативи були орієнтовані на посилення відповідальності за зловживання у сфері публічних фінансів, у тому числі шляхом упровадження правових механізмів, що дозволяють достроково розривати державні контракти у разі встановлення фактів корупції, розширення повноважень антикорупційних органів та вдосконалення інструментів фінансового моніторингу.

Новим інструментом у боротьбі з корупційними практиками стало також застосування адресних санкцій до осіб, причетних до зловживань у публічній сфері. Відповідні заходи були закріплені в Указі Президента України № 203/2021, яким введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [13].

Водночас окремі нещодавні законодавчі кроки викликали критику з боку громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Зокрема, 23 липня 2025 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин під час дії воєнного стану» від 22.07.2025 № 4555-IX [7]. Відповідно до положень цього закону, розслідування справ, які підпадають під дію вказаних норм, передається виключно під процесуальне керівництво Генерального прокурора, що фактично ставить під залежність від нього діяльність Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП). Такий підхід, згідно з оцінками експертного середовища та європейських партнерів, створює ризики щодо збереження інституційної

незалежності ключових антикорупційних органів і потенційно ускладнює виконання Україною зобов'язань у сфері європейської інтеграції.

Забезпечення ефективної реалізації принципу верховенства права є неможливим без глибоких перетворень у судовій системі. Саме тому у 2021 році було ініційовано радикальну реформу органів суддівського врядування. Зокрема, Верховною Радою України були ухвалені два системотворювальні закони: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» від 13.07.2021 № 1629-IX [6] та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» від 14.07.2021 № 1635-IX [5].

У результаті цих реформ у 2023 році було оновлено кадровий склад Вищої ради правосуддя (ВРП) та Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС), що створило передумови для підвищення рівня доброчесності, відкритості та підзвітності суддівського корпусу. Крім того, були внесені зміни до законодавства, зокрема щодо механізму жеребкування (лотереї) серед кандидатів на посади суддів, удосконалення процедур електронного декларування для суддівського корпусу, а також триває робота над комплексним оновленням складу Конституційного Суду України.

Попри здійснені законодавчі та інституційні зміни у сфері судової влади, рівень довіри громадян до судової системи залишається низьким, що свідчить про наявність структурних дисфункцій, формальність частини реформ та обмежену підзвітність суддівського корпусу. Це зумовлює необхідність подальших послідовних кроків щодо забезпечення реальної незалежності суддів, прозорості процедур їх призначення та підвищення відповідальності за порушення професійної етики.

Разом з тим, зі змінами у сфері правосуддя в Україні було ініційовано комплексне оновлення сектору правоохоронних органів. Зокрема, важливим кроком стало затвердження Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 «Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» [12], що визначає довгострокову архітектуру реформування поліції, прокуратури, органів досудового розслідування та інших компонентів національної системи безпеки. Він передбачає вдосконалення кримінального процесуального законодавства, запровадження циф-

рових інструментів у діяльність правоохоронців, а також посилення відповідальності за злочини у сфері економіки та публічних фінансів. Окрему увагу приділено зміцненню міжвідомчої координації та наближенню функціонування органів правопорядку до євроатлантичних стандартів, що відповідає стратегічному курсу України на інтеграцію до системи безпеки Європейського Союзу та НАТО.

У контексті стратегічного курсу на європейську інтеграцію Україна здійснює системну правову трансформацію, спрямовану на поступове наближення національного законодавства до норм та стандартів *acquis communautaire* Європейського Союзу. Надання Україні статусу країни-кандидата на вступ у 2022 році стало каталізатором цього процесу, зумовивши необхідність прискорення нормативної адаптації. Відповідно до формату вступу до ЄС, з кінця 2023 року було розпочато офіційні переговори, структура яких передбачає проходження 35 тематичних переговорних глав, що охоплюють ключові сектори державного управління, економіки та суспільного життя. Кожен із переговорних «пакетів» вимагає не лише секторального аналізу, а й нормативної гармонізації з європейським правом, включаючи положення про винятки, транзитні періоди та поступову імплементацію [1].

У зв'язку з цим у багатьох секторах економіки та публічного управління відбувається поетапне оновлення правового регулювання відповідно до стандартів ЄС. Зокрема, значна робота проведена у напрямі гармонізації фінансового, митного та валютного законодавства. Адаптовано нормативні акти у сфері електронної ідентифікації та довірчих послуг відповідно до регламенту eIDAS, імплементовано ключові положення Загального регламенту захисту персональних даних (GDPR), оновлено законодавство у галузях енергетики, екологічної політики, цифрової економіки.

Окрему вагу в євроінтеграційному процесі мають структурні реформи в таких сферах, як державна служба, транспорт, охорона здоров'я, освіта, а також регіональна політика, оскільки усі вони окреслені в узгодженій із ЄС «дорожній карті» адаптації, що супроводжує переговорний процес. Усі ці кроки спрямовані не лише на формальне приведення національного законодавства у відповідність до європейських норм, але й на утвердження функціональної спроможності державних інституцій до роботи в межах правового простору Європейського Союзу.

Отже, комплексність нормативних трансформацій у сферах фінансів, цифровізації, правосуддя, екології, державного управління та антикорупційної політики засвідчує прагнення України

до повноцінної інтеграції в політико-правовий та економічний простір Європейського Союзу. Сформований інституційно-правовий фундамент створює передумови для подальшого просування до членства в ЄС.

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили, що в умовах сучасних загроз економічній безпеці держави реформування законодавчої бази України виступає ключовим системоутворювальним чинником її зміцнення. Проаналізувавши чинні нормативно-правові документи, було виокремлено пріоритетні напрями трансформацій, а саме: фінансова адаптація в умовах

воєнного стану, інституційне оновлення системи фінансового контролю, створення правових основ для цифрової економіки, модернізація антикорупційної та судової політики. Законодавчі ініціативи, що реалізуються у межах стратегічного курсу на європейську інтеграцію, орієнтовані на гармонізацію з *acquis* ЄС та посилення функціональної спроможності держави до захисту національних економічних інтересів. У цілому, сформована нормативна архітектура створює передумови для стабільного функціонування економічної системи та підвищення її стійкості до зовнішніх і внутрішніх деструктивних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук Н., Жернаков М., Кузишин Я. Судова реформа в Україні: успіхи, виклики та майбутні пріоритети. Київ, 2024. 25 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 26.08.2025).
3. Петрашенко В. BDO в Україні: Як вести бізнес в Україні в умовах війни: що потрібно знати. *European Business Association (EBA)*. 2025. URL: <https://eba.com.ua/bdo-v-ukrayini-yak-vesty-biznes-v-ukrayini-v-umovah-vijny-shho-potribno-znaty/> (дата звернення: 26.08.2025).
4. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: Закон України від 14.07.2021 № 1635-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1635-20?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 26.08.2025).
6. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»: Закон України від 13.07.2021 № 1629-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1629-20?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 26.08.2025).
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин під час дії воєнного стану: Закон України від 22.07.2025 № 4555-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4555-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності під час воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022. № 2120-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги: Закон України від 21.04.2022 № 2217-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
11. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
12. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 26.08.2025).
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санк-

цій)»: Указ Президента України від 21.05.2021 № 203/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2032021-38949?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 26.08.2025).

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення: 26.08.2025).
15. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1667-20#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

REFERENCES

1. Barchuk N., Zhernakov M., Kuzyshyn Ia. (2024) *Sudova reforma v Ukraini: uspihy, vyklyky ta maibutni priorityty* [Judicial reform in Ukraine: successes, challenges and future priorities.]. Kyiv.
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96. Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 26.08.2025).
3. Petrashenko V. (2025) BDO v Ukraini: Yak vesty biznes v Ukraini v umovakh viiny: shcho potribno znaty [BDO in Ukraine: How to do business in Ukraine during wartime: what you need to know]. *European Business Association (EBA)*. URL: <https://eba.com.ua/bdo-v-ukrayini-yak-vesty-biznes-v-ukrayini-v-umovah-vijny-shho-potribno-znaty/> (data zvernennia: 26.08.2025).
4. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Bureau of Economic Security of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 28.01.2021 № 1150-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo poriadku obrannia (pryznachennia) na posady chleniv Vyshchoi rady pravosudiva ta diialnosti dystsyplinarnykh inspektoriv Vyshchoi rady pravosudiva [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the procedure for election (appointment) to the positions of members of the High Council of Justice and the activities of disciplinary inspectors of the High Council of Justice]: *Zakon Ukrainy vid 14.07.2021 № 1635-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1635-20?utm_source=chatgpt.com#Text (data zvernennia: 26.08.2025).
6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vidnovlennia roboty Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy» [On Amendments to the Law of Ukraine “On the Judicial System and the Status of Judges” and Certain Laws of Ukraine Regarding the Resumption of the Work of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine]: *Zakon Ukrainy vid 13.07.2021 № 1629-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1629-20?utm_source=chatgpt.com#Text (data zvernennia: 26.08.2025).
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh iz znyknenniam osib bezvisty za osoblyvykh obstavyn pid chas dii voiennoho stanu [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Features of Pre-Trial Investigation of Criminal Offenses Related to the Disappearance of Missing Persons Under Special Circumstances During Martial Law]: *Zakon Ukrainy vid 22.07.2025 № 4555-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4555-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).
8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Application of Norms for the Period of Martial Law]: *Zakon Ukrainy vid 15.03.2022. № 2120-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).
9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkovannia ta podannia zvitnosti pid chas voiennoho stanu [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Regarding the Peculiarities of Taxation and Reporting During Martial Law]: *Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2142 -IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).
10. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo zvilnennia vid opodatkovannia blahodiinoi dopomohy [On Amendments to the Tax Code of Ukraine Regarding Exemption from Taxation of Charitable Assistance]: *Zakon Ukrainy vid 16.11.2022 № 2747-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).

11. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021–2025 roky [On the principles of state anti-corruption policy for 2021–2025]: Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 № 2322-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).
12. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky [On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).
13. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 “On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)”]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.05.2021 № 203/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2032021-38949?utm_source=chatgpt.com (data zvernennia: 26.08.2025).
14. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku «Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 11, 2021 “On the Strategy of Economic Security of Ukraine for the period until 2025”]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (data zvernennia: 26.08.2025).
15. Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 № 1667-IX [On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1667-20#Text> (data zvernennia: 26.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІПШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Поліщук Р. М.

доктор філософії у галузі права,

доцент кафедри теорії та публічного права

Інститут управління, технологій і права

Державного університету інфраструктури та технологій

просп. Володимира Івасюка, 2А (просп. Героїв Сталінграда, 2А), Київ, Україна;

докторант

Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-9968-5713

romaxx0619@gmail.com

Ключові слова:

*неплатоспроможність,
судові процедури, норми
процесуального права,
апеляційне провадження,
касаційна скарга, правова
позиція Верховного Суду.*

У статті досліджено сучасний стан та шляхи поліпшення процесуального законодавства під час розгляду спорів, ініційованих заінтересованими особами, про стягнення заборгованості з боржників-товариств з обмеженою відповідальністю, визнання недійсними правочинів неплатоспроможних суб'єктів господарювання, предметом яких є їх матеріальні та нематеріальні активи, витребування (повернення) третіми особами майна з ліквідаційної маси, тощо. Відповідне дослідження здійснено крізь призму процесуального аналізу двох видів проваджень: окремого позовного та того, що порушується у межах справи про банкрутство боржника. Автором констатовано, що наразі у ході проведення судових процедур банкрутства товариств існує виключна правова проблема, яка потребує максимально швидкого вирішення задля унеможливлення функціонування механізму незаконного виведення активів суб'єкта господарювання із ліквідаційної маси. Резюмовано, що згідно із положенням частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства захищаються не лише права боржника, а й права інших осіб, які мають майнові або немайнові вимоги до нього, особливо кредиторів. У практиці Верховного Суду існує юридична колізія комплексного застосування, з одного боку, частини другої статті 410 Цивільного процесуального кодексу України, частини другої статті 309 Господарського процесуального кодексу України, частини другої статті 350 Кодексу адміністративного судочинства України, з іншого, – частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства, пункту шостого частини першої статті 310 Господарського процесуального кодексу України. Дана обставина нівелює принцип концентрації розгляду в межах справи про банкрутство всіх спорів, стороною в яких є товариство з обмеженою відповідальністю-боржник. Встановлено, що Верховний Суд вважає порушення судами першої-апеляційної інстанції імперативних норм Кодексу України з процедур банкрутства щодо концентрації усіх спорів, стороною яких є боржник-товариство, у межах справи про банкрутство, «формальним бюрократизмом», дотримання якого «порушує право на справедливий суд». На підставі аналізу актуальних рішень Верховного Суду зроблено висновок про те, що необхідно здійснити відступ судами касаційної інстанції від своїх нинішніх правових висновків із виключення із мотивувальних частин постанов посилення на практику ЄСПЛ щодо принципу остаточності судових рішень.

CURRENT STATUS AND SOME ASPECTS OF IMPROVING PROCEDURAL LEGISLATION IN BANKRUPTCY CASES OF LIMITED LIABILITY COMPANIES

Polischuk R. M.

Doctor of Philosophy in Law,

Associate Professor at the Department of Theory and Public Law

Institute of Management, of Technology and Law

of the State University of Infrastructure and Technology

Volodymyr Ivasiuk Avenue, 2A (Heroes of Stalingrad Avenue, 2A), Kyiv, Ukraine;

Doctoral Student

Educational and Research Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great

of Private Joint Stock Company "Higher Educational Institution

"Interregional Academy of Personnel Management"

Formetivska str., 2, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9968-5713

romaxx0619@gmail.com

Key words: *insolvency, court procedures, procedural law, appeal proceedings, cassation appeal, legal position of the Supreme Court.*

The article examines the current state and ways to improve procedural legislation in the course of consideration of disputes initiated by interested parties regarding debt collection from limited liability companies-debtors, invalidation of transactions of insolvent business entities involving their tangible and intangible assets, reclamation (return) of property from the liquidation estate by third parties, etc. The relevant study is carried out through the prism of procedural analysis of two types of proceedings: separate action proceedings and proceedings initiated within the debtor's bankruptcy case. The author states that currently, in the course of court bankruptcy proceedings of companies, there is an exceptional legal problem which requires prompt resolution in order to prevent the functioning of the mechanism of illegal withdrawal of a business entity's assets from the bankruptcy estate. The author summarizes that according to the provisions of part two of Article 7 of the Bankruptcy Code of Ukraine, not only the rights of the debtor are protected, but also the rights of other persons who have property or non-property claims against him, especially creditors. In the Supreme Court's practice, there is a legal conflict between the complex application of, on the one hand, part two of Article 410 of the Civil Procedure Code of Ukraine, part two of Article 309 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, part two of Article 350 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, and, on the other hand, part two of Article 7 of the Bankruptcy Code of Ukraine, paragraph six of part one of Article 310 of the Commercial Procedure Code of Ukraine. This circumstance eliminates the principle of concentration of consideration within the bankruptcy case of all disputes to which the debtor limited liability company is a party. It is established that the Supreme Court considers violation by the courts of first instance and appellate courts of the mandatory provisions of the Bankruptcy Code of Ukraine regarding the concentration of all disputes to which a debtor company is a party within a bankruptcy case to be "formal bureaucracy", compliance with which "violates the right to a fair trial". Based on the analysis of current decisions of the Supreme Court, the author concludes that it is necessary for the cassation courts to deviate from their current legal conclusions by excluding references to the ECHR case law on the principle of finality of court decisions from the reasoning parts of their rulings.

Постановка проблеми. Головною метою концентрації всіх спорів, стороною яких є боржник, у межах справи про банкрутство є забезпечення достатнього судового контролю за поведінкою боржника під час здійснення щодо нього процедур банкрутства, формування активу та пасиву боржника і проведення інших заходів задля повного або часткового задоволення вимог кредиторів та відновлення платоспроможності боржника. Для досягнення цієї мети такі спори віднесено до юрисдикції господарських судів, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, без порушення окремих справ позовного провадження. За весь час становлення інституту банкрутства законодавець по-різному проводив межу між приватним та публічним інтересом у регулюванні відносин неплатоспроможності. Законодавство про неплатоспроможність у цій частині є комплексним, воно об'єднує правові норми приватного та публічного права заради досягнення єдиної мети – найбільш повного задоволення у процедурі банкрутства вимог приватних та публічних кредиторів (податкових органів, органів соціального забезпечення), оскільки після закінчення ліквідаційної процедури таке задоволення унеможлиблюється ліквідацією юридичної особи чи використанням майна боржника для задоволення вимог інших кредиторів, які включені до реєстру вимог кредиторів під час провадження у справі про банкрутство [1].

У ході проведення судових процедур банкрутства товариств з обмеженою відповідальністю-боржників досить тривалий час існує виключна правова проблема, яка наразі є актуальною та потребує нагального вирішення задля унеможливлення функціонування механізму незаконного виведення активів суб'єкта господарювання із ліквідаційної маси.

Існує непоодинокі практика ухвалення судами господарської та інших юрисдикцій (цивільної, адміністративної), відмінних від господарського суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, всупереч правилам територіальної підсудності, судових актів (ухвал, рішень, постанов) у спорах, стороною яких є боржник-товариство, у тому числі і щодо його майна.

Тобто фактично, без відома та поінформування заінтересованих осіб щодо активів неплатоспроможного суб'єкта господарювання, зокрема, кредиторів, досить часто через подання окремих позовних заяв поза межами справи про банкрутство та постановлення судових актів неналежними судами безпідставно стягується заборгованість з боржників, визнаються недійсними правочини боржників, предметом яких є їх матеріальні та нематеріальні активи, витребовується (повертається) третіми особами майно з ліквідаційної маси, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти проблематики застосування норм процесуального права інституту неспроможності щодо боржників досліджувалася багатьма вітчизняними науковцями, такими як О. Беляневичем, О. Бірюковим, І. Вечірком, Б. Греком, В. Джунем, С. Жуковим, Б. Поляковим, П. Пригузою, Н. Пришвою, В. Радзивілюк, Г. Шершеневичем, В. Щербиною, Н. Якимчук та іншими. Проте, суперечність системного застосування частини другої статті 410 Цивільного процесуального кодексу України, частини другої статті 309 Господарського процесуального кодексу України, частини другої статті 350 Кодексу адміністративного судочинства України, з однієї сторони, та частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства, пункту шостого частини першої статті 310 Господарського процесуального кодексу України, – з іншої, під час проваджень у справах про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю взагалі не вивчалися.

Метою статті є визначення сучасного стану та шляхів поліпшення процесуального законодавства під час розгляду спорів як в окремих позовних провадженнях, так і у межах справ про банкрутство товариств з обмеженою відповідальністю.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства визначено, що господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), у межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про відшкодування шкоди та/або збитків, завданих боржнику; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника, у тому числі спори про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України [2].

Таке положення покликане захистити не лише права боржника-суб'єкта господарювання, а й права інших осіб, які мають майнові або немайнові вимоги до нього, особливо кредиторів. Таке унормування забезпечує прозору і справедливую процесуальну процедуру закінчення розгляду як справи про банкрутство боржника-товариства, так і усіх спорів у межах даної справи, належним судом; дотримання принципу визначення

підвідомчості справи про банкрутство виключно одному господарському суду, що організаційно забезпечує концентрацію усіх майнових та немайнових вимог кредиторів до товариства-боржника, їх погашення за найвищою ціною за рахунок ефективного та дієвого механізму формування ліквідаційної маси, реалізації її з публічних торгів, повернення незаконно виведених активів, тощо.

Визначення юрисдикційності усіх майнових спорів господарському суду, який порушив справу про банкрутство, має на меті як усунення правової невизначеності, так і захист прав кредитора, який може за умови своєчасного звернення реалізувати свої права й отримати задоволення своїх вимог [3].

Автор відзначає, що висловлена зазначена правова позиція Великої Палати Верховного Суду, в подальшому почала нівелюватися тим же Верховним Судом через невірне застосування норм процесуального права, зокрема, положень частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства, під час оскарження заінтересованими особами (учасниками справи про банкрутство) судових актів у окремих позовних провадженнях поза межами основної банкрутної справи.

Господарський суд на всіх етапах процедур банкрутства застосовує судовий контроль. Коли стосовно суб'єкта господарювання відкривається провадження у справі про банкрутство, такий боржник та його майно перебувають у спеціальному правовому режимі, до них застосовуються спеціальні норми законодавства, зокрема положення КУзПБ. Основа спеціального правового режиму щодо боржника у справі про банкрутство полягає в тому, що встановлюються заборони і заборони як самому боржнику, так і його кредиторам щодо вчинення дій, пов'язаних з майном боржника. Після введення в дію КУзПБ принцип концентрації розгляду всіх спорів у межах справи про банкрутство, який до цього фактично відтворювався в судовій практиці, був нормативно закріплений законодавцем у ст. 7 цього Кодексу. КУзПБ сконцентрував розгляд усіх майнових та низки немайнових вимог до боржника, а також спорів самого боржника до інших осіб, в межах однієї процедури банкрутства в судах господарської юрисдикції [1].

Поряд з цим, на думку автора, у практиці Верховного Суду існує суперечність комплексного застосування норм процесуального права: з одного боку, частини другої статті 410 Цивільного процесуального кодексу України, частини другої статті 309 Господарського процесуального кодексу України, частини другої статті 350 Кодексу адміністративного судочинства України, з іншого, – частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства, пункту шостого частини першої статті 310 Господарського процесуального кодексу

України. Дана обставина нівелює принцип концентрації розгляду в межах справи про банкрутство всіх спорів, стороною в яких є товариство з обмеженою відповідальністю-боржник та створює виключну проблематику у захисті прав та законних інтересів учасників банкрутної справи, особливо кредиторів; створює перепони у реалізації ними у повній мірі своїх процесуальних прав, які передбачені національним конкурсним правом.

Так, відповідно до частини другої статті 410 Цивільного процесуального кодексу України не може бути скасоване правильне по суті і законне судові рішення з одних лише формальних міркувань [4]. Аналогічне встановлено і частиною другою статті 309 Господарського процесуального кодексу України, частиною другою статті 350 Кодексу адміністративного судочинства України.

Проблематика виникає на етапі, коли учасники справи про банкрутство, зокрема, кредитори та інші заінтересовані особи щодо майна боржника, керуючись частиною першою статті 389 Цивільного процесуального кодексу України, частиною першою статті 287 Господарського процесуального кодексу України оскаржують у вищих інстанціях судові акти, посилаючись на порушення норм частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства. Скаржники поза розумним сумнівом очікують на скасування Верховним Судом незаконних судових рішень, ухвалених з грубим порушенням норм процесуального права, з подальшим направленням спорів щодо майнових та немайнових активів боржника-товариства до розгляду господарським судом, у провадженні якого перебуває основна справа про банкрутство.

Відповідно до частини третьої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства матеріали справи, в якій стороною є боржник, щодо спорів, зазначених у частині другій цієї статті, провадження в якій відкрито до або після відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), за ініціативою учасника справи або суду невідкладно, але не пізніше п'яти робочих днів, надсилаються до господарського суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), який розглядає спір по суті в межах цієї справи [2].

Варто відзначити, що згідно із пунктом шостим частини першої статті 310 Господарського процесуального кодексу України судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо, судові рішення ухвалено з порушенням правил інстанційної або територіальної юрисдикції [5].

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип

верховенства права. Суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права (частина перша статті 129 Конституції України) [6]. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність (пункт 4.1 рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004) [7].

Натомість, в порушення зазначених вище принципів, обов'язкового до виконання рішення Конституційного Суду України, приписів Конституції України, наразі сформувалась стала правова позиція Верховного Суду, що кваліфікує і визначає доводи, обґрунтування, вимоги апелянтів та касаторів (учасників справи про банкрутство товариства-боржника) щодо скасування судових актів, прийнятих з порушенням норм процесуального права, а саме частини другої ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства, поза процедурою банкрутства – правовим пуризмом. У свою чергу, скарги кредиторів та заінтересованих осіб на відповідні судові акти, ухвалені щодо майна боржника, залишаються Верховним Судом без задоволення, що призводить до подальшої втрати значної частини ліквідаційної маси, виведення активів боржника та безпідставного збільшення непогашеного пасиву (кредиторської заборгованості).

Так, Київський апеляційний суд, дотримуючись вже сформованої правової позиції Верховного Суду з досліджуваної проблеми, своєю постановою від 23.06.2023 скасував рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 27.02.2023 у справі № 761/35475/18-ц, зазначивши наступне: «задовольняючи подану заяву, суд першої інстанції виходив з того, що на момент відкриття провадження по справі вже було порушено справу про банкрутство відповідача ТОВ «Екобуд», про що суд сторони по справі не повідомили, що свідчить про нововиявленість вказаної обставини, яка впливає на підвідомчість справи. Однак такий висновок було зроблено судом першої інстанції з порушенням норм процесуального права. Посилання суду першої інстанції на факт відкритого провадження по справі № 910/23859/16 про банкрутство ТОВ «Екобуд», яка знаходиться в провадженні господарського суду м. Києва та положення Кодексу України з процедур банкрутства не може бути підставою для скасування рішення суду за нововиявленими обставинами [8].

Під правовим пуризмом у практиці ЄСПЛ розуміється невідступне слідування вимогам процесуального закону при вирішенні питання щодо застосування чи скасування таких, що набрали законної сили, судових рішень без врахування того, чи призведе це у подальшому до реального, а не формального усунення допущених судо-

вих помилок; надмірно формальне, бюрократичне застосування правових норм й вчинення дій, що мають юридичне значення, безвідносно врахування їх доцільності, виходячи з обставин конкретної справи й необхідності забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів в цивільному або іншому судочинстві, що призводить до порушення права на справедливий судовий розгляд [9].

Таким чином, Верховний Суд вважає порушення судами нижчих інстанцій імперативних процесуальних приписів основного нормативно-правового акту, що регулює конкурсне право, щодо концентрації усіх спорів, стороною яких є боржник-товариство, у межах справи про банкрутство, «формальним бюрократизмом», дотримання якого «порушує право на справедливий суд». Більш того, на сьогодні єдиною умовою для врахування Верховним Судом доводів апеляційних та касаційних скарг щодо порушення судами нижчих інстанцій вимог частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства є встановлення у своїй сукупності і факту невірної застосування норм матеріального права у оскаржуваних рішеннях (постановах). Варто відзначити, що на стадії касаційного перегляду не встановлюються нові обставини у справах, адже Верховним Судом здійснюється перевірка, зокрема, правильного застосування норм матеріального і процесуального права. Поряд з цим, сторонами розглянутих справ поза межами справи про банкрутство, як правило, є виключно позивач та відповідач (боржник у справі про банкрутство), участі у них у попередніх судових інстанціях не беруть заінтересовані особи щодо майна боржника-товариства (кредитори боржника у справі про банкрутство), не маючи змоги надавати свої заперечення, доводи та міркування з відповідними доказами по суті справи: щодо предмету спору (майна боржника) та обставин справи в порушення принципів диспозитивності, рівності, справедливості. Така ситуація унеможливорює реалізацію кредитором своїх процесуальних прав, визначених процесуальними кодексами, у тому числі і частиною шостою статті 45 Кодексу України з процедур банкрутства щодо подання суду заперечень щодо визнання вимог кредиторів, що унеможливорює повне та всебічне встановлення судами дійсних обставин справ у всіх без винятку спорах стосовно боржника-товариства і його майна поза межами справи про банкрутство, що має наслідком ухвалення незаконних та необґрунтованих судових актів.

Звертаю особливу увагу на те, що існує фундаментальне протиріччя між нинішньою правовою позицією Верховного Суду щодо застосування частини другої статті 7 Кодексу України

з процедур банкрутства та згаданого вище висновку Великої Палати Верховного Суду, викладеному у постанові від 15 травня 2019 року у справі № 289/2217/17, щодо необхідності дотримання судами основоположного імперативного принципу концентрації спорів у межах справи про банкрутство, адже він усуває правову невизначеність, захищає права кредиторів боржника, які можуть заявляти свої заперечення проти вимог третіх осіб щодо ліквідаційної маси неплатоспроможного суб'єкта господарювання.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Сутяжник проти Росії» від 23.07.2009, заява № 8269/02, зазначено, що відступи від принципу правової визначеності виправдані лише у випадках необхідності при обставинах істотного і непереборного характеру, зокрема, відступ від цього принципу допустимий не в інтересах правового пуризму, а з метою виправлення помилки, що має фундаментальне значення для судової системи. Не може бути скасоване правильне по суті судові рішення та не може бути відступлено від принципу правової визначеності лише задля правового пуризму [10].

Як зазначив Верховний Суд у своїй постанові від 17.06.2020 у справі № 921/490/18 скасування судового рішення лише з підстав встановлення факту процесуального порушення, яке жодним чином не вплинуло та не могло вплинути на законність і обґрунтованість судового рішення є ніщо іншим як проявом правового пуризму [11]. Аналогічна правова позиція викладена і у постанові Верховного Суду від 12.12.2019 у справі № 922/382/14.

Посилання Верховного Суду на зазначені мотиви, як на підставу для відмови скажникам у скасуванні незаконних рішень судів нижчих інстанцій, які порушили процесуальний принцип концентрації усіх спорів, стороною яких є боржник-товариство з обмеженою відповідальністю, у межах господарської справи про банкрутство, є безпідставним. При цьому, вбачається порушення Верховним Судом принципу права на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Більш того, паралельно паплюжиться принцип верховенства права через, з одного боку, нівелювання та ігнорування імперативних норм процесуального права Кодексу України з процедур банкрутства, з другого, - наданні переваги принципу остаточності вже ухвалених судових актів, прийнятих поза межами основної справи про банкрутство боржника-товариства, з мотивів додержання судами нижчих інстанцій виключно норм матеріального права.

Вважаю, що дані висновки Верховного Суду не відповідають приписам пункту шостого частини першої статті 310 Господарського процесуального

кодексу України, адже судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо, судові рішення ухвалено з порушенням правил, зокрема, територіальної юрисдикції.

Як вірно зазначив суддя Великої Палати Верховного Суду К. Пільков: «ЄСПЛ у тій своїй практиці, де він посиляється на принцип *res judicata*, частіше має справу з негативними для заявників наслідками перегляду остаточних судових рішень в межах однієї справи у внутрішніх судових провадженнях, що в певних випадках кваліфікується як порушення гарантованого Конвенцією про захист прав людини та основоположні свобод (Конвенція) права на справедливий суд. Тобто його висновки в більшій мірі стосуються не поваги до принципу *res judicata* у значенні поваги до процесуальних правил, які зумовлюють преюдициальне значення остаточного судового рішення у наступних процесах, а зосереджені на повазі до остаточності судового рішення в межах того ж провадження, у якому його було прийнято, тобто на необхідності забезпечити остаточність судового рішення. ЄСПЛ, можна сказати, більше занепокоєний тим, які підстави перегляду і який стандарт перегляду застосовують національні суди в межах однієї справи, а також неприпустимістю безпідставного перегляду судового рішення, яке мало б бути остаточним за національним процесуальним законодавством [12].

Із означеного випливає, що ЄСПЛ свідомо надає другорядне значення оцінці правильності застосування судами норм процесуального права у порівнянні з ухваленням остаточних рішень у справах неналежними судами.

Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав важливість забезпечення принципу юридичної визначеності як елементу верховенства права, який, окрім іншого, вимагає, щоб ухвалене судами остаточне рішення не могло бути скасованим [13].

Цей принцип встановлює, що жодна сторона не вправі ставити питання про перегляд остаточного судового рішення, яке набрало чинності, лише задля нового судового розгляду й нового рішення по суті. Перегляд судового рішення не повинен бути замаскованою апеляційною процедурою, а саме лише існування двох позицій щодо способу вирішення спору не є підставою для повторного судового розгляду. Відхилення від цього принципу допустимі лише за наявності виняткових обставин [14, 15, 16].

ЄСПЛ звернув увагу, що при застосуванні процедурних правил варто уникати як надмірного формалізму, який буде впливати на справедливість процедури, так і зайвої гнучкості, яка призведе до нівелювання процедурних вимог,

встановлених законом, та порушення принципу правової визначеності (рішення ЄСПЛ від 08.12.2016 у справі «ТОВ «Фріда» проти України», заява № 24003/07 [17].

Вважаю висновки Верховного Суду щодо неможливості скасування правильних по суті, тобто із вірним застосуванням норм матеріального права, судових рішень нижчих інстанцій, з мотивів порушення ними норм процесуального права, безпідставними та необґрунтованими. На мій погляд, це свідчить беззаперечно про незаконність відповідних судових актів, що призводить до неправильного вирішення справ по суті у окремих позовних провадженнях поза межами основної справи про банкрутство, адже має місце не забезпечення реалізації процесуальних прав заінтересованим особам – учасникам справ про банкрутство товариств-боржників, зокрема, кредиторам, щодо подання доказів, заяв по суті спорів, апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, тощо. Фактично судами вищих інстанцій обмежується доступ у правосудді заінтересованим особам, не забезпечується принципи змагальності, диспозитивності, рівності сторін (учасників) у окремих позовних провадженнях по справах, стороною яких є боржник. Це сприяє створенню умов для зловживання правом недобросовісними третіми особами через подання позовних заяв в окремих провадженнях всупереч принципу концентрації спорів у межах справи про банкрутство, з метою подальшого виведення майна та активів боржників-товариств з ліквідаційної маси та, як наслідок, непогашення значної частини правомірної кредиторської заборгованості.

Повністю погоджуюся з думкою С. В. Рурич, що право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому, особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя. Перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження. Принцип справедливості судового розгляду в окремих рішеннях ЄСПЛ трактується як належне відправлення правосуддя, право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду тощо. Право на справедливий судовий розгляд є процесуальним правом кожної людини, чії права порушені, не визнані чи оспорується. Суть цього права полягає в тому, що, по-перше, воно є правом для захисту інших прав, а по-друге, це право має власну самодо-

статню цінність як складовий елемент принципу верховенства права. У ч. 1 ст. 6 Конвенції прямо зазначено, що кожен має право на розгляд справи судом, встановленим законом [18].

Для виправлення фундаментальної помилки Верховного Суду щодо невірної застосування положень частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства при оскарженні судових рішень щодо боржника-товариства з обмеженою відповідальністю та його майна, ухвалених судами неналежної юрисдикції, з порушенням принципу територіальності в окремих позовних провадженнях поза межами справи про банкрутство, суду касаційної інстанції необхідно забезпечити дотримання передусім принципу законності у процесуальному аспекті щодо належного, ефективного, справедливого захисту прав та законних інтересів кредиторів. При цьому, на мій погляд, для формування майбутньої позитивної судової практики щодо досліджуваної автором проблематики, необхідно взяти за основу попередні правові висновки, викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 15.05.2019 року у справі № 289/2217/17.

Необхідність розгляду вказаної категорії справ саме у межах справи про банкрутство товариств-боржників зумовлюється ще й тим, що вимоги третіх осіб спрямовані на захист своїх порушених прав та інтересів від порушень боржника, мають пред'являтися безпосередньо до останнього, а, отже, і задоволення таких вимог прямо впливає на ліквідаційну масу неплатоспроможного суб'єкта господарювання.

Висновки. На сьогодні законодавчий орган України основним нормативно-правовим актом, що регулює інститут неспроможності, – Кодексом України з процедур банкрутства визначив зокрема те, що розгляд усіх майнових спорів, стороною в яких є боржник-товариство з обмеженою відповідальністю, повинен відбуватися виключно господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство і такі спори мають розглядатися в межах цієї справи. Натомість на сьогодні у відповідності до вже сформованої практики Верховного Суду існує своєрідна колізія між положеннями частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства та нормами частини другої статті 410 Цивільного процесуального кодексу України, частини другої статті 309 Господарського процесуального кодексу України, частини другої статті 350 Кодексу адміністративного судочинства України. Дана суперечність у комплексному застосуванні норм процесуального права виникає на етапі оскарження заінтересованими особами щодо майна боржника-товариства судових актів, ухвалених поза межами основної справи про

банкрутство. Дана обставина спричинює втрату значної частини ліквідаційної маси неплатоспроможного суб'єкта господарювання та збільшення його непогашеного пасиву перед кредиторами, а доводи скажників кваліфікуються вищою судовою інстанцією України правовим пуризмом. Верховний Суд замість того, щоб вирішити актуальну та нагальну проблему щодо невірної застосування ним положення частини другої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства у спірних правовідносинах шляхом відступлення від своїх попередніх висновків, у мотивувальних частинах своїх постанов зазначає про супереч-

ність доводів скажників (кредиторів, заінтересованих осіб щодо майна боржника) принципу юридичної визначеності та сформованій практиці Європейського суду з прав людини, яке є джерелом права у національному законодавстві. Таким чином, необхідно здійснити відступ Верховним Судом від своїх нинішніх правових висновків із виключення із мотивувальних частин постанов посилання на практику ЄСПЛ щодо принципу остаточності судових рішень. Щодо спірних правовідносин, за обставини розгляду справ судами, які не встановлені законом, відповідне посилання на рішення ЄСПЛ є помилковим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховний Суд. Застосування принципу концентрації розгляду в межах справ про банкрутство всіх спорів, стороною в яких є боржник: науково-практичний дискурс. 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1504279/> (дата звернення: 26.06.2025).
2. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 26.06.2025).
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 289/2217/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842018> (дата звернення: 26.06.2025).
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8965> (дата звернення 26.06.2025).
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n3934> (дата звернення: 26.06.2025).
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#n4191> (дата звернення: 26.06.2025).
7. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-пп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 26.06.2025).
8. Постанова Київського апеляційного суду від 23.06.2023 у справі № 761/35475/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112154168> (дата звернення: 26.06.2025).
9. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 11 жовтня 2023 року у справі № 911/1707/22. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_11_10_2023_roku_u_sprav_911_1707_22/ (дата звернення: 26.06.2025).
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сутяжник проти Росії» від 23.07.2009, заява № 8269/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109426%22%5D%7D> (дата звернення: 26.06.2025).
11. Постанова Верховного Суду від 17.06.2020 у справі № 921/490/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89910768> (дата звернення: 26.06.2025).
12. Пільков К. М. (2022) Res judicata, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія Право. Випуск 71. С. 44–48. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.6> (дата звернення: 26.06.2025).
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареку проти Румунії» від 28 листопада 1999 року, заява № 28342/95. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2355> (дата звернення: 26.06.2025).
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рябих проти Росії» від 24 липня 2003 року, заява № 52854/99. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1056> (дата звернення: 26.06.2025).
15. Ухвала Європейського суду з прав людини щодо прийнятності заяви № 62608/00 «Агротехсервіс проти України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO1292> (дата звернення: 26.05.2025).
16. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 червня 2011 року, заява № 4994/0. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_708#Text (дата звернення: 26.06.2025).
17. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.12.2016 у справі «ТОВ «Фріда» проти України», заява № 24003/07. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text (дата звернення: 26.06.2025).
18. Рурич С. Право на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/1437> (дата звернення: 26.06.2025).

REFERENCES

1. Verkhovnyi Sud. Zastosuvannia pryntsyphu kontsentratsii rozghliadu v mezhakh sprav pro bankrutstvo vsikh sporiv, storonoiu v yakykh ye borzhnyk: naukovy-praktychnyi dyskurs [Supreme Court. Application of the principle of concentration of consideration within bankruptcy cases of all disputes in which the debtor is a party: scientific and practical discourse] (2023). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1504279/>. [In Ukrainian]
2. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18.10.2018 r. № 2597-VIII [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures dated 18.10.2018 No. 2597-VIII] (2025) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>. [In Ukrainian]
3. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 15 travnia 2019 roku u spravi №289/2217/17 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of May 15, 2019 in case No. 289/2217/17]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842018>. [In Ukrainian]
4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine dated 18.03.2004 No. 1618-IV] (2025) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8965>. [In Ukrainian]
5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII [Commercial Procedure Code of Ukraine dated 06.11.1991 No. 1798-XII] (2025) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n3934>. [In Ukrainian]
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR] (2025) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#n4191>. [In Ukrainian]
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 02.11.2004 № 15-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 02.11.2004 No. 15-rp/2004]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. [In Ukrainian]
8. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 23.06.2023 u spravi № 761/35475/18-ts [Resolution of the Kyiv Court of Appeal dated 06/23/2023 in case No. 761/35475/18-ts]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112154168>. [In Ukrainian]
9. Postanova Kasatsiinoho hospodarskoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 11 zhovtnia 2023 roku u spravi № 911/1707/22 [Resolution of the Cassation Economic Court of the Supreme Court of October 11, 2023 in case No. 911/1707/22]. https://protocol.ua/ua/postanova_kgs_vp_vid_11_10_2023_roku_u_spravi_911_1707_22/. [In Ukrainian]
10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Sutiazhnyk proty Rosii» vid 23.07.2009, zaiava № 8269/02 [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of “Sutyazhnyk v. Russia” dated 23.07.2009, application No. 8269/02]. <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22site%22%3A%22001-109426%22%7D>. [In Ukrainian]
11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 17.06.2020 u spravi № 921/490/18 [Supreme Court Resolution of June 17, 2020 in case No. 921/490/18]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/8991076>. [In Ukrainian]
12. Pilkov K. M. (2022) Res judicata, ostatochnist i zakonna syla sudovoho rishennia: spivvidnoshennia poniat [Pilkov K. M. (2022) Res judicata, finality and legal force of a court decision: the relationship of concepts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law series]*, 71, 44–48. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.6>. [In Ukrainian]
13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Brumaresku proty Rumunii» vid 28 lystopada 1999 roku, zaiava № 28342/95 [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Brumarescu v. Romania of 28 November 1999, application no. 28342/95]. <https://ips.ligazakon.net/document/SO2355>. [In Ukrainian]
14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Riabykh proty Rosii» vid 24 lypnia 2003 roku, zaiava № 52854/99 [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Ryabikh v. Russia of 24 July 2003, application no. 52854/99]. <https://ips.ligazakon.net/document/SO1056>. [In Ukrainian]
15. Ukhvala Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo pryiniatnosti zaiavy № 62608/00 «Ahrotekhservis proty Ukrainy» [Decision of the European Court of Human Rights on the admissibility of application No. 62608/00 “Agrotechservice v. Ukraine”]. <https://ips.ligazakon.net/document/SO1292>. [In Ukrainian]
16. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 9 chervnia 2011 roku, zaiava № 4994/0 [Judgment of the European Court of Human Rights of 9 June 2011, application No. 4994/0]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_708#Text. [In Ukrainian]
17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 08.12.2016 u spravi «TOV «Frida» proty Ukrainy», zaiava № 24003/07 [Decision of the European Court of Human Rights of 08.12.2016 in the case of “Frida

- LLC v. Ukraine”, application No. 24003/07]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text. [In Ukrainian]
18. Rurich S. Pravo na spravedlyvyi sud v konteksti statii 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku [Rurich S. The right to a fair trial in the context of Article 6 of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/1437->. [In Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Швиденко Д. О.

аспірант кафедри господарського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна

orcid.org/0009-0009-9561-4497

d.shvydenko@gmail.com

Ключові слова:

*корпоративний договір,
договори корпоративного
типу, корпоративне
управління, корпоративні
правовідносини, корпоративне
регулювання.*

У зв'язку із необхідністю гармонізації українського законодавства у відповідності до вимог Угоди про асоціацію, інших нормативних актів проведено досліджено аспектів впровадження та історико-правових причин появи та застосування договірних інструментів у регулюванні корпоративних відносин. Проведено аналіз необхідності гармонізації українського законодавства з урахуванням змістовної інтеграції правових норм до вітчизняного правового контексту.

Проведено аналіз передумов появи договорів у корпоративному праві як інструменту забезпечення стабільності корпоративних структур, запобігання корпоративним конфліктам та способом забезпечення виконання зобов'язань акціонерами і третіми особами.

Розглянуто появу юридичних осіб з часів античності та розвиток до їхнього розуміння як «фікції», що вперше було озвучено Папою Інокентієм IV у 1245 році, а пізніше розвинений вченими у 19 столітті.

Розглянуто окремі згадки про прототипи «корпоративних договорів» відомі з періоду міст-держав в Італії у 13 столітті (договір коменди), який був угодою між інвестором та купцем про здійснення комерційної діяльності як єдиного суб'єкта господарювання та перші договори між акціонерами у Великій Британії.

Проведено аналіз послідовного розвитку корпоративного права та появу нових видів договорів корпоративного типу на прикладі Німеччини (Закон про акціонерні корпорації 1965 року (Aktengesetz, 1965), США (Model Business Corporation Act 1969 року), встановлення основних принципів у корпоративному регулюванні в Європейському Союзі

Розглянуто перші відомі договори корпоративного типу в Україні (договір, що визначав порядок здійснення засновниками акціонерного товариства спільної діяльності по його створенню, відповідальність перед особами, які підписалися на акції та третіми особами та договір між акціонерами товариства) та подальші зміни внаслідок чого в Україні передбачено укладення понад 12 договорів корпоративного типу.

Визначено, що в Україні, як і в інших країнах світу, спостерігається еволюційний підхід до розвитку договорів корпоративного типу, розширення суб'єктного складу сторін договорів корпоративного типу, сфери застосування, предмету та інших ознак.

Встановлено, що є недостатнім та неефективним визначення в нормативних актах формальної можливості укладання окремих видів договорів корпоративного типу без визначення чітких положень щодо змісту, сторін та механізмів застосування таких договорів.

Еефективність правового регулювання та правова невизначеність призводять до обмеженого застосування механізмів договірної регулювання корпоративних відносин, створюють ризики визнання недійсними окремих положень договорів корпоративного типу.

Визначено наслідки порушення публічного порядку під час укладення договорів корпоративного типу та необхідність додаткових досліджень

питання укладання корпоративних договорів учасниками юридичних осіб, створених в організаційно-правових формах, які не є поширеними. Визначено необхідність подальшого дослідження та впровадження комплексного підходу до правового регулювання договорів корпоративного типу, впровадження зобов'язальних механізмів, що сприятиме формуванню прозорого та передбачуваного корпоративного середовища, а також загальному зміцненню інституційної спроможності корпоративного права в Україні.

MAIN STAGES OF THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF LEGAL REGULATION OF CONTRACTUAL SECURITY OF CORPORATE LEGAL RELATIONS

Shvydenko D. O.

Postgraduate Student at the Economic Law Department

Yaroslav Mudryi National Law University

Hryhoriia Skovorody str., 77, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0009-0009-9561-4497

d.shvydenko@gmail.com

Key words: *shareholder agreement, corporate type agreements, corporate governance, corporate legal relations, corporate regulation.*

Due to harmonization of the Ukrainian legislation in accordance with the requirements of the Association Agreement and other legislation acts, the aspects of the implementation and historical and legal reasons for the emergence and application of contractual instruments in the regulation of corporate relations were studied. The analysis of the necessity of harmonization of the Ukrainian legislation was conducted which shall be based on meaningful integration of legal norms in accordance with the domestic legal context.

An analysis of the prerequisites for the emergence of shareholder agreements as an instrument for ensuring stability of corporate structures, prevention of corporate conflicts and ensuring of the obligation fulfilment by shareholders and third parties.

The emergence of legal entities from antiquity and further development to their understanding as “persona ficta” which was considered by Pope Innocent IV in 1245 and later developed by scholars in the 19th century.

The article examines separate mentions for the prototype of “shareholder agreements” are known from the city-state period in Italy in the 13th century (commenda contract), which was an agreement between the investor and the merchant for conduction of commercial activities as an entity and first shareholder agreements in the United Kingdom.

The analysis of the consistent development of corporate law and the emergence of new types of corporate-type agreements was conducted based on Joint Stock Corporation Act of 1965 (Aktengesetz, 1965) in Germany, Model Business Corporation Act as of 1969 in the USA and establishment of the main principles of the corporation law in the European Union.

The first known corporate-type agreement in Ukraine (agreement defining the procedure and required actions for shareholders due to the incorporation of the joint-stock company, agreement between shareholders) and subsequent changes were considered, which affected emergence further development of the corporation law in Ukraine and more than 12 corporate-type agreements. Determined that Ukraine, as in other States, there is an evolutionary development of the corporate type agreements, the expansion of the subject composition of the parties to corporate type agreements, scope of application, subject matter and other features.

Considered that is insufficient and ineffective to define in regulatory acts the formal possibility of concluding certain types of corporate type agreements without defining clear provisions on the content, parties and mechanisms for applying such agreements.

Ineffectiveness of legal regulation and legal uncertainty leads to limited application of mechanisms for contractual regulation of corporate relations, creates risks of invalidating individual provisions of corporate type agreements. The consequences of violating public order when concluding corporate-type agreements were determined and necessity of the additional research on the issue of concluding corporate agreements by participants in legal entities established in organizational and legal forms that have not become widely used.

As conclusion it was determined the necessity of further research and implementation of a comprehensive approach to the legal regulation of corporate type agreements, the introduction of binding elements will contribute to the formation of a transparent and predictable corporate environment, and the overall strengthening of the institutional capacity of corporate law in Ukraine.

Вступ. Сучасний стан розвитку корпоративного права в Україні характеризується активною імплементацією норм європейського законодавства у відповідності до вимог Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, інших нормативних актів.

Імплементація положень права Європейського Союзу до національного законодавства є динамічним процесом, що супроводжується активним оновленням нормативної бази. Конституція України закріплює європейський вектор розвитку держави, що зумовлює необхідність дотримання визначених формальних та матеріальних критеріїв. При цьому адаптація законодавства має відбуватись з урахуванням принципу правової визначеності, забезпечення функціональності правової системи та ефективного розвитку національних інституцій – не шляхом механічного запозичення, а через змістовну інтеграцію правових норм відповідно до вітчизняного правового контексту.

У сфері корпоративного права існує запит бізнесу на появу ефективних інструментів корпоративного регулювання, якими зокрема є і договори у корпоративному праві. Поряд із цим, незважаючи на потребу у подібних інструментах, частина бізнес-спільноти не повністю усвідомлює і не використовує можливості від існуючого регулювання.

Створення господарського товариства, залучення інвестицій та реалізація проєктів, досягнення комерційних, науково-дослідних, виробничих цілей – це довготривалий процес. Для впровадження та застосування договорів корпоративного типу необхідно враховувати особливості національного законодавства, можливості для

забезпечення ефективного захисту прав та інтересів учасників корпоративних відносин, прогнозованість таких інструментів у довгостроковій перспективі.

Суспільства розвиваються шляхом спеціалізації та ускладнення процесів, що загалом сприяє підвищенню продуктивності та економічному прогресу. Розуміння історико-правових причин появи та способів застосування договірних інструментів у корпоративному праві допоможе ефективно імплементувати норми Європейського законодавства в Україні, адаптувати норми права з урахуванням власних звичаїв та вектору розвитку права в Україні, а також врахувати накопичений досвід інших країн.

Постановка проблеми. Розвиток корпоративних договорів в Україні потребує всебічного наукового аналізу, що включає історико-правовий підхід для розуміння причин їхньої появи, способів імплементації, а також адаптації до сучасних умов з урахуванням національної правової традиції. За умови дотримання таких умов можливо створити механізми, які будуть відповідати сучасним викликам, гарантуватимуть правову визначеність і сприятимуть довготривалому розвитку корпоративних правовідносин.

Поточне правове регулювання містить істотні прогалини щодо можливості застосування договорів корпоративного типу суб'єктами господарювання із різних організаційно правових форм, а також стосовно визначення елементів таких договорів.

У зв'язку із цим учасники корпоративних відносин стикаються із негативними наслідками, пов'язаними із труднощами прогнозування довгострокових наслідків виконання таких угод та можливістю захисту власних прав та інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з обраної теми свідчить, що дослідженням питань договірного забезпечення корпоративних правовідносин займалися такі провідні науковці як І. В. Спасибо-Фатєєва, Т. В. Кашаніна, О. Р. Кібенко, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, О. М. Давидюк, Шевченко Л. С., Д. І. Погрібний, О. М. Вінник, Л. М. Дорошенко, Н. С. Глусь, А. Г. Бобкова, Ю. М. Жорнокуй, І. А. Селиванова, М. М. Сигидин. Проте, попри актуальність цього питання, низка аспектів залишається недостатньо дослідженою у сучасній науковій літературі.

Мета даної роботи – полягає в аналізі історичних передумов виникнення та розвитку юридичних осіб та договорів корпоративного типу у правових системах різних країн, дослідження їхнього впливу на розвиток сучасного корпоративного права та визначення шляхів для подальшого розвитку регулювання. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні взаємопов'язані **завдання**: (1) проаналізувати передумову виникнення юридичних осіб як передумову розвитку договорів корпоративного типу; (2) провести аналіз виникнення та застосування договорів корпоративного типу у Великій Британії, США, Німеччині, Франції та виявити спільні риси і відмінності в підходах до укладення і значення корпоративних договорів; (3) визначити особливості еволюційного розвитку договорів корпоративного типу в інших країнах та порівняти із подібними процесами в Україні для виведення загальних закономірностей і формування висновків про сучасний стан і перспективи договірного регулювання в корпоративному праві

Об'єктом даного дослідження є еволюція в регулюванні договірного забезпечення корпоративних відносин у межах правових систем України та зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Становлення юридичних осіб як передумови розвитку корпоративних договорів. Юридичні особи виникли у зв'язку із практичною потребою в правовому оформленні об'єднань людей для досягнення спільних цілей та відомі з часів Античності [1]. Зародження та розвиток юридичних осіб (Collegia, Municipia, Universitates, Corporations) був важливим етапом становлення правової системи Риму, що забезпечувало ефективну організацію суспільного життя, адміністрування та управління економікою [2].

Першою теорією юридичних осіб є теорія фікції, яка була сформульована папою Інокентієм IV на Ліонському соборі у 1245 році: «корпорація – це лише абстрактне поняття, правове найменування, фіктивна особа (persona ficta)». Обґрунтування у науці цій теорії було озвучене у 19 столітті в працях науковців (Ф. К. фон Савін'я, Вінд-

шейд, Бірлінг), які зазначали, що властивостями суб'єкта права, такими як воля, свідомість тощо, володіє лише людина. Однак існує багато прикладів, коли майнові права належать не окремому індивіду, а групі – корпорації, яка є абстрактним поняттям [3].

У Великій Британії, першими юридичними особами, які визнавались за англійським правом, були «chartered corporations» та «statutory corporations», створені відповідно до Bubble Act 1720, який забороняв здійснювати діяльність без дозволу Корони чи реєстрації на підставі статуту.

Наступним етапом розвитку та періодом суттєвої лібералізації у реєстрації юридичних осіб у Британії відбулося із прийняттям Joint Stock Companies Act 1844. Цим законом було врегульовано процедуру реєстрації компаній, які мали риси, характерні для сучасних юридичних осіб (за виключенням обмеженої відповідальності) [4]. Умови щодо обмеженої відповідальності для власників юридичних осіб з'явилися у Великій Британії у 1855 внаслідок прийняття Limited Liability Act 1855.

У той же час, корпоративне право розвивалося у континентальній Європі. Основи правового регулювання юридичних осіб у сучасних європейських державах (визначення прав та обов'язків, меж відповідальності) були визначені у Цивільному кодексі Франції 1804 року (Кодекс Наполеона). Юридичні особи (personnes morales) були чітко класифіковані та регламентовані. Кодекс розрізняв декілька типів юридичних осіб (публічні юридичні особи та приватні юридичні особи), передбачав відповідальність юридичних осіб за зобов'язаннями власним майном, встановлював обмежену відповідальність для учасників.

Розвиток юридичних осіб, врегулювання відносин між компанією і державою, учасниками, третіми особами внаслідок реєстрації статутних документів, в свою чергу супроводжувався внутрішньо-корпоративними конфліктами між учасниками юридичних осіб.

У 1976 році у статті «Theory of The Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure» було висунуто теорію, що компанія є «сукупністю контрактів», насамперед між товариством і учасниками (акціонерами). Запропонована теоретична модель заклала підґрунтя до розуміння такої юридичної фікції як «юридична особа», у межах якої ключову роль відіграє договірна природа взаємовідносин [5]. Такий підхід сприяв розвитку внутрішньої структури корпоративних утворень і формуванню інструментарію для ефективного регулювання між товариством та учасниками, товариством та працівниками, учасниками та виконавчими або наглядовими органами, тощо за допомогою договірних інструментів.

У власників компаній виникла практична потреба в інструментах врегулювання відносин між учасниками, третіми особами та захисті власних прав і інтересів. Одними із таких інструментів стали корпоративні договори, які сприяли стабільності функціонування компаній, забезпечували гнучкість управління та дозволяли адаптувати корпоративні процедури до специфіки діяльності підприємства і вимог ринкового середовища.

Розвиток договорів у корпоративному праві. Корпоративні договори з'явилися як реакція на необхідність забезпечення стабільності корпоративних структур, вирішення потенційних конфліктів та узгодження стратегічно важливих питань управління компаніями. Їхня поява була зумовлена низкою практичних потреб, зокрема: 1) регулюванням прав та обов'язків учасників компаній; 2) підвищенням гнучкості у системі управління компаніями; 3) захистом прав та інтересів учасників і третіх осіб; 4) створенням механізмів для вирішення спорів; 5) досягненням стабільності у корпоративних відносинах.

Окремі згадки про договори, які містили ознаки корпоративних відомі досить давно. Зокрема, у період міст-держав у Італії із 13 століття була розроблена така форма договору як «коменда» (Commenda Contract), за якою одна із сторін договору надавала певні активи другій стороні, а друга сторона використовувала їх для досягнення обумовлених комерційних цілей у способи, визначені договором, який посвідчувався нотаріусом (предметом договору могли бути організація торгових експедицій, фінансування комерційної діяльності, тощо) [6].

Така договірна конструкція дозволяла обійти церковну заборону на лихварство, оскільки прибуток розглядався не як відсотки від позики, а як прибуток від спільного підприємства.

Дорошенко Л. зазначає, що перші корпоративні договори у Великобританії виникли у 40-х роках XIX століття та були викликані обмеженістю законодавчого регулювання, дефіцитом гнучких організаційно-правових форм ведення бізнесу і консервативністю судів загального права [7]. Ці договори стали важливим інструментом врегулювання корпоративних відносин і стимулювали розвиток правового регулювання у цій сфері.

У Сполучених Штатах Америки корпоративні договори відомі з 19 століття разом із розвитком корпоративного права та появою перших акціонерних товариств, закритих корпорацій (close corporations) [8]. До договорів у корпоративному праві США у цей період можна віднести voting agreement, pooling agreement, shareholders agreement, voting trust agreement [7].

У першій половині 20 століття у США, корпоративні договори, які стосувались впливу на

голосування акціонерів визнавались недійсними судами, оскільки вважалося, що право голосу є невіддільним від акцій, а також, що акціонери зобов'язані голосувати в кращих інтересах самої компанії. У закритих корпораціях в США корпоративні договори можуть охоплювати питання, пов'язані з голосуванням при призначенні директорів, посадових осіб корпорації, довгостроковим працевлаштуванням учасників у компанію, визначенням їхніх заробітних плат, наданням права вето на окремі рішення, умовами виплати дивідендів і способами вирішення спорів [9].

Разом із тим, судова практика демонструвала різні підходи до визнання подібних договорів. У справі *McQuade v. Stoneham*, 1934 була визнана недійсною угода акціонерів, за якою позивач (міноритарний акціонер) продав свої акції мажоритарному акціонеру в обмін на обіцянку останнього призначити позивача директором з певною заробітною платою). Вже у іншій справі суд визнав дійсною угоду, яка передбачала, що в усі нові напрямки бізнесу компанія вступатиме за згодою визначеного учасника (справа *Zion v. Kurtz*, 1980).

Тобто, подібні судові рішення демонструють поступову зміну підходів судів у США до питань, пов'язаних із диспозитивним регулюванням корпоративних відносин.

Розвиток корпоративних відносин та ускладнення корпоративного управління сприяє появі нових видів договорів корпоративного типу. У Німеччині Законом про акціонерні корпорації 1965 року (Aktiengesetz, 1965) передбачається можливість укладення попереднього договору про злиття. А в 1994 році із прийняттям Закону про реорганізацію (Umwandlungsgesetz, 1994) було деталізовано вимоги стосовно змісту та форми такого договору.

В США з 1969 року у Model Business Corporation Act 1969 року з'являється договір про злиття або приєднання, який мав затверджуватись радою директорів та погоджуватись акціонерами.

В Європейському Союзі питання стосовно укладення корпоративних договорів регулюється національним законодавством країн-членів. Кожна держава встановлює свої правила щодо укладення, змісту та юридичної сили таких договорів. Водночас, окремі загальні принципи корпоративного управління були гармонізовані на наднаціональному рівні шляхом ухвалення відповідних директив та регламентів.

Зокрема, Директива Ради 68/151/ЄЕС від 9 березня 1968 року, Директива 2005/56/ЄС від 25 жовтня 2005 року «Про транскордонні злиття компаній з обмеженою відповідальністю» та Директива 2007/36/ЄС від 11 липня 2007 року «Про здійснення деяких прав акціонерів у лістин-

гованих компаніях», сформували нормативну базу для гармонізації корпоративного регулювання в межах Європейського Союзу [10, 11, 12].

В свою чергу Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132, встановила важливі правила для корпоративного права загалом, включно з положеннями про надання гарантій кредиторам компанії, які беруть участь у злитті (стаття 99), підготовку умов проєкту злиття (стаття 91), регулювання процедури редомиціляції (перенесення) юридичних осіб (стаття 86d) та передбачає, що вирішальний вплив на компанію може бути досягнутий через угоди між акціонерами (стаття 67) [13].

В Україні термін «корпоративні права» вперше з'явився в Декреті Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 №24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств», а в подальшому вказане поняття було закріплене у сфері податкового законодавства. Однак концептуального наповнення термін «корпоративні права» набув із прийняттям Господарського кодексу України 16 січня 2003 року [14].

Одним із перших відомих договорів корпоративного типу став договір, що визначає порядок здійснення засновниками акціонерного товариства спільної діяльності по його створенню, відповідальність перед особами, які підписалися на акції та третіми особами, передбачений статтею 26 Закону України «Про господарські товариства» у першій редакції.

З прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року № 514-VI було розширено перелік договорів корпоративного типу, передбачений законодавством України.

Зокрема у першій редакції Закону № 514-VI, а саме у абзаці 7 частини першої статті 29 було визначено, що статутом товариства може бути передбачена можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання.

У такій редакції вказана норма проіснувала до 2017 року, коли була виключена Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів», а сам Закон № 514-VI було доповнено статтею 26-1 «Договір між акціонерами товариства».

Тобто, вже в 2007 році законодавство України передбачило доволі прогресивну норму, яка надавала акціонерам акціонерних товариств можливість укладати договори, що за своєю суттю нагадували корпоративні договори, поширені у західних юрисдикціях. Ця норма, закріплена

в абзаці 7 частини першої статті 29 Закону України № 514-VI, закладала основу для розвитку договірного регулювання корпоративних відносин. Разом з договором між акціонерами також було передбачено укладення засновницького договору, договору про злиття (приєднання).

Однак, варто зазначити, що в Україні більшість акціонерних товариств утворилися під час приватизації державних підприємств у 1990-х роках [15]. При цьому, акціонерні товариства не були домінуючою організаційно-правовою формою господарювання, а існуючі вже мали усталену корпоративну структуру. У зв'язку із цим укладення та застосування договору між акціонерами не набуло широкого поширення.

У подальшому, у березні 2017 року, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» Закон України «Про господарські товариства» було доповнено статтею 51-1, яка передбачала укладення договору про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю.

Законом № 1984-VIII було доповнено норми Цивільного кодексу України (внесено зміни до статей 249, 509, 526, 611 та додано нову статтю 658-1) стосовно впровадження світового досвіду щодо удосконалення механізмів корпоративного управління, реалізації корпоративних прав в акціонерних товариствах та товариствах з обмеженою відповідальністю. Було передбачено можливість придбання права на одностороннє розірвання договору, введено поняття негативного зобов'язання, безвідкличних довіреностей з корпоративних прав, передбачено нові способи захисту прав (наприклад вимагати припинення дії, вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, яка може бути заявлена в тому числі у разі виникнення ризику порушення зобов'язання).

Тобто із 2018 року у законодавстві України з'явилося більше 12 договорів корпоративного типу, передбачених Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Законом України «Про акціонерні товариства», до яких можна віднести корпоративний договір, договір про створення товариства, договір про внесення додаткового вкладу, договір із кредиторами товариства, договір щодо відчуження частки у статутному капіталі товариства, договір про набуття товариством частки у власному статутному капіталі, договір про припинення товариства, договір між акціонерним товариством та акціонером про обов'язковий викуп товариством належних йому акцій, договір про заснування акціонерного товариства, тощо [16, 17].

При цьому, лише щодо частини вказаних договорів корпоративного типу законодавцем було роз-

крито їхній зміст та визначено порядок укладення, виконання, припинення, зобов'язальні елементи та інші вимоги, а значна частина вказаних договорів залишилась лише поіменованою [18, 19].

Тривають дискусії щодо місця договорів корпоративного типу у правовій системі України. Наприклад, Костова Н.І. вважає, що відносини, пов'язані зі створенням товариства, не можуть вважатися корпоративними, натомість виникають публічно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові відносини між акціонерами, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [20]. Натомість, М. Сигидин визначає, що за своєю сутністю і корпоративний, і засновницький договори є організаційно-правовими, тобто опосередковують узгодження поведінки їх сторін у процесі виконання договірних зобов'язань [21].

Висновки. В Україні, як і в інших країнах світу, спостерігається еволюційний розвиток правозастосування договорів корпоративного типу. З розвитком та ускладненням корпоративних правовідносин відбувається розширення суб'єктного складу сторін договорів корпоративного типу, сфери застосування, предмету та інших особливостей.

Разом із тим, вбачається недостатньою та неефективною визначення у нормативних актах формальної можливості укладання певних видів договорів корпоративного типу без визначення чітких положень щодо змісту, сторін та способів застосування таких угод.

Неефективність правового регулювання та правова невизначеність призводить до обмеженого застосування механізмів договірної врегулювання корпоративних відносин, створює ризики визнання недійсними окремих положень договорів корпоративного типу.

Встановлено, що договори корпоративного типу або їхні окремі положення можуть визнаватися недійсними у зв'язку із порушенням публічного порядку через суперечності між застосуван-

ням принципів імперативності (обов'язковості виконання певних норм права) та диспозитивності (можливості акціонерів самостійно визначати умови своїх відносин) у сфері корпоративного права [22].

Впровадження можливості укладення договору між акціонерами Законом № 514-VI 2007 року мало обмежене охоплення суб'єктів регулювання та стосувалося виключно акціонерних товариств.

Для учасників товариств з обмеженою відповідальністю можливість укладення договорів, які були прообразом корпоративного договору, з'явилась лише у 2017 році. Суттєве розширення переліку договорів корпоративного типу, які могли бути укладені учасниками товариств з обмеженою відповідальністю, відбулося у 2018 році з прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Додаткового дослідження потребує питання укладення договорів корпоративного характеру учасниками юридичних осіб, утворених у організаційно-правових формах, які не набули широкого застосування і сьогодні не можуть ефективно застосовувати договірні інструменти регулювання корпоративних відносин.

Економічний розвиток зумовлений базовими принципами, які передбачають стимулювання інвестицій, експериментів та інновацій. Правова держава реалізує вказані принципи, створюючи рівні правила та умови для суб'єктів правовідносин, вирішуючи спори та впроваджуючи ефективні засоби захисту власності [23].

У зв'язку з цим, подальше дослідження та впровадження комплексного підходу до правового регулювання договорів корпоративного типу, впровадження зобов'язальних елементів сприятиме формуванню прозорого та передбачуваного корпоративного середовища, загальному зміцненню інституційної спроможності корпоративного права в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Williston S. History of the Law of Business Corporations before 1800. 2nd ed. Harvard : Harvard Law Review, 1888.
2. The Cambridge Companion to Roman Law / ed. by D. Johnston. Cambridge University Press, 2015. URL: <https://doi.org/10.1017/cc09781139034401> (date of access: 09.09.2025).
3. Спасибо-Фатєєва І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І. Корпоративне управління : Монографія. Харків : Право, 2007. 500 с.
4. Turner J. D. The development of English company law before 1900. Belfast : Edward Elgar Press, 2018.
5. Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*. 1976. Vol. 3, no. 4. P. 305–360. URL: [https://doi.org/10.1016/0304-405x\(76\)90026-x](https://doi.org/10.1016/0304-405x(76)90026-x) (date of access: 09.09.2025).
6. Pryor J. H. The Origins of the Commenda Contract. *Speculum*. 1977. Vol. 52, no. 1. P. 5–37. URL: <https://doi.org/10.2307/2856894> (date of access: 09.09.2025).
7. Doroshenko L. Corporate treaties in national law and law of the Anglo-American legal system. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2019. Vol. 11. P. 83–89. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.14> (date of access: 09.09.2025).

8. Siedel G. J. Close corporation law: Michigan, Delaware and the Model Act // *Delaware Journal of Corporate Law*. 1986. Vol. 11. P. 383–384.
9. Molano-León R. Shareholders' agreements in close corporations and their enforcement in the United States of America // *Vniversitas*. 2008. № 117. P. 219–252.
10. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council relating to certain aspects of company law (codification): від 14.06.2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1132>.
11. Directive (EU) 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies: від 11.07.2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2007/36/oj>.
12. First Council Directive 68/151/EEC on co-ordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent throughout the Community: від 09.03.1968. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31968L0151>.
13. Directive (EU) 2005/56/EC of the European Parliament and of the Council on cross-border mergers of limited liability companies: від 26.10.2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32005L0056>.
14. Дорошенко Л. М. Договори в корпоративному праві. Юрінком Інтер, 2023.
15. Іванова А., Ковтун С., Пігуль Н. Особливості становлення та розвитку акціонерних товариств в Україні. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 10.
16. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
17. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення: 09.09.2025).
18. Жорнокуй Ю. М. Окремі питання договорів про реорганізацію юридичної особи. *Вісник ХНУВС*. 2016. Т. 3, № 74. С. 195–204.
19. Щербакова Н. В. Правова природа реорганізаційних договорів при злитті/приєднанні господарських товариств, які належать до об'єднання капіталів. *Право України*. 2022. Т. 4. С. 47–66. URL: <https://doi.org/10.33498/loiu-2022-04-047>.
20. Костова Н. І. Договір про створення акціонерного товариства. *Часопис цивілістики*. 2015. Т. 18. С. 108.
21. Сигидин М. М. Корпоративний договір та засновницький договір у підприємницьких товариствах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Т. 4, № 36. С. (87).
22. Постанова Вищого господарського суду України від 12.06.2012 у справі № 58/383. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24692423>.
23. The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty. Penguin Press, 2019. 576 p.

REFERENCES

1. Williston, S. (1888). *History of the law of business corporations before 1800. I. Harvard Law Review*, 2(3), 105–124.
2. Johnston, D. (Ed.). (2015). *The Cambridge companion to Roman law*. Cambridge University Press.
3. Spasybo-Fatieieva I. V., Kibenko O. R., Borysova V. I. (2007). *Corporate governance: Monograph. Kharkiv: Law*, 2007. 500 p.
4. Turner, J. D. (2018). The development of English company law before 1900. In H. Ireland & P. L. Davies (Eds.), *The Oxford handbook of law and economics: Volume 2 – Private and commercial law* (pp. 121–141). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781784717667.00013>
5. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
6. Pryor, J. H. (1977). The Origins of the Commenda Contract. *Speculum*, 52(1), 5–37. <https://doi.org/10.2307/2856894>
7. Doroshenko, L. (2019). Corporate treaties in national law and law of the Anglo-American legal system. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 83–89. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.14>
8. Siedel, G. J. (1986). Close corporation law: Michigan, Delaware and the Model Act. *Delaware Journal of Corporate Law*, 11, 383–384.

9. Molano-León, R. (2008). Shareholders' agreements in close corporations and their enforcement in the United States of America. *Vniversitas*, (117), 219–252.
10. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council relating to certain aspects of company law (codification) (2017). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L1132>
11. Directive (EU) 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies (2007) <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2007/36/oj>
12. First Council Directive (EU) 68/151/EEC on co-ordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent throughout the Community (1968) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31968L0151>
13. Directive (EU) 2005/56/EC of the European Parliament and of the Council on cross-border mergers of limited liability companies (2005) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32005L0056>
14. Doroshenko, L.M. (2023). Contracts in corporate law: problems of theory and practice. Yurinkom Inter.
15. Ivanova, A. S., Kovtun, S. V., & Pigul, N. G. (2017). Peculiarities of the formation and development of joint-stock companies in Ukraine. *Economics and Enterprise Management*, 10(2017), 256–261
16. Law of Ukraine “On Joint-Stock Companies” No. 514-VI (2008). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>
17. Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Companies”. No. 2275-VIII (2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
18. Zhornokuy, Y.M. (2016). Certain issues of contracts on the reorganization of a legal entity. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(74), 195–204.
19. Shcherbakova, N.V. (2022). Legal nature of reorganization agreements in the event of merger/acquisition of business entities belonging to a capital association. *Law of Ukraine*, 4/2022, (47-66). <https://doi.org/10.33498/louu-2022-04-047>
20. Kostova, N.I. (2015). Agreement on the establishment of a joint-stock company. *Journal of Civilistics*. 18, 108.
21. Sygydyn, M.M. (2023). Corporate agreement and founding agreement in business companies. *The actual issues of law*. 4(36), (87).
22. The Supreme Economic Court of Ukraine. (2012, June 12). Case No. 58/383 (Ukraine). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24692423>
23. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2019). *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*. Penguin Press.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ IV. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК [349.6+349.4](477)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-07>

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЛІСІВ В УКРАЇНІ

Гордійчук М. А.

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін

Волинський національний університет імені Лесі Українки

вул. Винниченка, 30, Луцьк, Україна

orcid.org/0009-0006-1216-205X

gordiychuk.m.a@gmail.com

Ключові слова: ліси, лісове господарство, екологічна стійкість лісів, сталий (стійкий) розвиток, екологічна політика України, формування і здійснення екологічної політики, регулювання у сфері навколишнього природного середовища, фітосанітарна безпека, захист рослин.

Стаття присвячена розгляду детермінант законодавчого забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні.

Встановлюється, що право, будучи підкріпленим апаратом державного примусу, виступає найбільш ефективним інструментом упорядкування суспільних відносин. У зв'язку з цим воно здатне охопити усі три компоненти концепції сталого розвитку (екологічний, соціальний та економічний) і зобразити її в інструментальному вигляді, зокрема посередництвом реально функціонуючого і ефективного юридичного механізму правового регулювання відносин, пов'язаних з досягненням мети сталого розвитку в конкретних умовах.

Таким чином в сучасних умовах екологізація життєдіяльності людства здійснюється за двома напрямками: мінімізація шкідливих викидів в атмосферу та зміна енергетичної парадигми шляхом переходу до використання альтернативних джерел енергії та раціонального використання енергетичних ресурсів. У зв'язку з цим ключовим елементом цієї стратегії починають виступати лісові ресурси, як компонент, що у силу своїх природних властивостей здатен одночасно охопити значну частину обох окреслених напрямків й стабілізувати виробництво та споживання енергоресурсів з мінімальним негативним впливом на природу.

Автором аналізуються сучасні статистичні дані, що демонструють прояв проблеми і її масштаб, а також програмні документи, що пропонують окремі шляхи її вирішення. Формується висновок, що в якості основною уваги законодавця повинні стати такі питання як: 1) порідний склад лісу, урахування зміни кліматичних зон на території держави; 2) впровадження економічних механізмів довготривалого використання деревини; 3) впровадження механізмів підвищення рівня лісистості території держави; 4) підвищення ефективності управління лісовими ресурсами на засадах екологічної стійкості.

Лише комплексний законодавчий підхід здатен забезпечити впровадження реально діючих механізмів забезпечення екологічної стійкості лісів і сприяти здійсненню Україною ефективного внеску у вирішення глобальної світової проблеми досягнення кліматичної нейтральності. Фрагментарні і безсистемні нормативно-правові підходи до розв'язання відповідних завдань показали свою неспроможність, а витрати часу на неефективні заходи лише сприятимуть підвищенню рівня проблеми.

DETERMINANTS OF LEGISLATIVE SUPPORT FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY OF FORESTS IN UKRAINE

Gordiychuk M. A.

Postgraduate Student at the Department of Civil Law Disciplines

Lesya Ukrainka Volyn National University

Vynnychenko str., 30, Lutsk, Ukraine

orcid.org/0009-0006-1216-205X

gordiychuk.m.a@gmail.com

Key words: *forests, forestry, ecological sustainability of forests, sustainable (sustainable) development, environmental policy of Ukraine, formation and implementation of environmental policy, regulation in the field of the natural environment, phytosanitary safety, plant protection.*

The article is devoted to the consideration of determinants of legislative support for environmental sustainability of forests in Ukraine.

It is established that law, being backed by the apparatus of state coercion, is the most effective tool for regulating social relations. In this regard, it is capable of covering all three components of the concept of sustainable development (ecological, social, and economic) and representing it in an instrumental form, in particular through a functioning and effective legal mechanism for regulating relations related to the achievement of sustainable development goals in specific conditions.

Thus, in modern conditions, the greening of human life is carried out in two directions: minimizing harmful emissions into the atmosphere and changing the energy paradigm by transitioning to the use of alternative energy sources and the rational use of energy resources. In this regard, forest resources are becoming a key element of this strategy, as a component that, due to its natural properties, is capable of simultaneously covering a significant part of both outlined directions and stabilizing the production and consumption of energy resources with minimal negative impact on nature.

The author analyzes current statistical data demonstrating the manifestation of the problem and its scale, as well as policy documents proposing specific ways to solve it. The conclusion is that the legislator should focus on the following issues: 1) forest species composition, taking into account changes in climatic zones within the country; 2) introduction of economic mechanisms for long-term use of wood; 3) introduction of mechanisms to increase the forest cover of the country; 4) improving the efficiency of forest resource management based on environmental sustainability.

Only a comprehensive legislative approach can ensure the implementation of effective mechanisms to ensure the environmental sustainability of forests and contribute to Ukraine's effective contribution to solving the global problem of achieving climate neutrality. Fragmented and unsystematic regulatory approaches to solving these problems have proven ineffective, and spending time on ineffective measures will only exacerbate the problem.

Постановка проблеми. Всебічний розгляд проблеми законодавчого забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні є неможливим без розуміння передумов, що визначають необхідність запровадження відповідного правового механізму, а також факторів, що детермінують мету його функціонування.

У цьому сенсі необхідно усвідомлювати, що відносно концепції сталого розвитку положення екологічного права України виконують роль своєрідної операційної системи, яка визначає форми зв'язків між екологічним, соціальним та еконо-

мічним компонентами відповідної суспільної програми, інструментальні і темпоральні особливості їх взаємодії, а також ураховуючи кон'юнктуру відповідних сфер життєдіяльності людини у тому числі у їх динаміці, здійснює вплив на учасників відповідних відносин, санкціонуючи певні моделі поведінки відповідних осіб, забороняючи окремі поведінкові акти або зобов'язуючи до певної активності чи пасивності, що у цілому забезпечує розвиток суспільства у межах вектору сталого розвитку.

Інакше кажучи, в сучасних умовах право, будучи підкріпленим апаратом державного примусу,

виступає найбільш ефективним інструментом упорядкування суспільних відносин. При цьому воно охоплює як відносини, що складаються з приводу об'єктів навколишнього природного середовища, так і відносини, що складаються з приводу забезпечення соціальних інтересів фізичних осіб, а також відносини з приводу обороту майнових благ. У такий спосіб право здатне охопити усі три компоненти концепції сталого розвитку (екологічний, соціальний та економічний) і зобразити її в інструментальному вигляді, зокрема посередництвом реально функціонуючого і ефективного юридичного механізму правового регулювання відносин, пов'язаних з досягненням мети сталого розвитку в конкретних умовах.

Тим не менше, його ефективність у досягнення визначеної мети визначається принаймні двома обставинами – розумінням, власне, такої мети, а також встановленням способів її досягнення виходячи з обставин, у яких запроваджується механізм її досягнення.

Саме на розгляді обставин, що детермінують необхідність запровадження механізмів законодавчого забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні, зупинимося у цьому матеріалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання детермінант запровадження механізмів законодавчого забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні тією чи іншою мірою ставали предметом розгляду таких вчених як Г. В. Анісімова, Н. С. Гавриш, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, О. В. Донець, А. В. Духневич, А. С. Євстігнєєв, В. П. Жушман, В. А. Зуєв, Ю. А. Краснова, Т. В. Курман, В. В. Носік, К. В. Слепньова, А. М. Статівка та ін.

Мета статті полягає у встановленні детермінант запровадження механізмів законодавчого забезпечення екологічної стійкості лісів в Україні, й окресленні у такий спосіб можливих напрямків впливу положень екологічного права на суспільні відносини задля досягнення визначеної мети.

Виклад основного матеріалу. Основним каталізатором концепції сталого розвитку у цілому, який водночас безпосередньо підвищує значення екологічної стійкості лісів для подальшого розвитку цивілізації виступають глобальні зміни клімату, що стали результатом виснажливого і нерационального використання природних ресурсів людиною.

Сьогодні відповідні зміни проявляються одразу в декількох формах.

Руйнування озонового шару атмосфери пов'язується з посиленням тепличного ефекту як наслідком зростання рівня забруднюючих викидів в атмосферне повітря (метан, аерозолі, радіоактивні гази). З цим же пов'язується підвищення температури повітря на 1,1–6,4 °C.

Зміни клімату безпосередньо відображаються на таненні льодовиків Арктики та підвищенні рівня води Світового океану на 1 метр. Вже сьогодні не можна не помітити зміну частоти та інтенсивності випадів опадів, а також територіальні зміни продуктивності сільського господарства.

Відповідні зміни також модифікують екотабіосистеми. Загострюються проблеми водопостачання та водоспоживання у густонаселених регіонах планети.

При цьому окреслені перетворення відбуваються в умовах обмеженості людства у доступі до світових ресурсів, а також непропорційності їх використання країнами світу. Як зазначається, наприклад, за останнє десятиліття економічно розвинені країни спожили біля 70% світової енергії та видобутих металів, а також 60% продуктів харчування. У той же час за деякими прогнозами до 2030 року споживання енергоносіїв збільшиться на 37–50% у той час як за прогнозами, сформованими з актуального споживання енергоносіїв, розвіданих ресурсів нафти вистачить на 30–60 років, природного газу на 40–70 років, вугілля на 300–700 років, у той час як, наприклад, плутонію для АЕС на швидких нейтронах на 1000 років [1].

Таким чином в сучасних умовах екологізація життєдіяльності людства здійснюється за двома напрямками: мінімізація шкідливих викидів в атмосферу та зміна енергетичної парадигми шляхом переходу до використання альтернативних джерел енергії та раціонального використання енергетичних ресурсів.

У зв'язку з цим ключовим елементом цієї стратегії починають виступати лісові ресурси, як компонент, що у силу своїх природних властивостей здатен одночасно охопити значну частину обох окреслених напрямків й стабілізувати виробництво та споживання енергоресурсів з мінімальним негативним впливом на природу, тобто забезпечити сталий розвиток людства, а також «екологічну гармонію та баланс» [2, с. 751]. З цього слідує, що сталість лісового господарства, яку у наукових дослідженнях розкривають як лісогосподарську діяльність зі створення і формування лісів з упорядкованою природною та віковою структурою, що максимально забезпечує виконання лісами господарсько-економічної та соціально-екологічної функції з одночасним збереженням різноманіття виступає одним із ключових елементів зміни енергетичної парадигми людства у цілому. Адже, якщо виходити із того, що в основу нової енергетичної парадигми покладається завдання з мінімізації негативного антропогенного впливу людини на природне середовище з одночасним підвищенням ефективності енергоносіїв, приймаючи до уваги у тому числі вичерпування в умоглядному майбутньому викопних вуглеводневих енерго-

носіїв, ліс здатен виконувати обидва зазначені завдання і при цьому, водночас виступаючи ресурсом для виробництва багатьох необхідних людині речей, здатен замінити багато матеріалів як менш енерговитратний у виробництві компонент.

Інакше кажучи, у першу чергу ліс здатен мінімізувати негативний антропогенний вплив на природне середовище, а з іншого боку, будучи відновлювальним енергетичним ресурсом, він може виступити в якості джерела енергії і водночас в якості заміника багатьом матеріалам для виробництва потрібних людині речей.

Реальний екологічний стан лісових ресурсів, у тому числі у контексті функцій, які покладаються на них у межах реалізації концепції сталого розвитку держави можна продемонструвати посередництвом окремих індикаторів, які здатні з одного боку продемонструвати динаміку екологічного стану, тобто його прогрес чи регрес у комплексі, а з іншого демонструють передумови формування змісту програми візії сталого розвитку лісових ресурсів в Україні, нормативною основою якого повинна виступати наявна юридична, у першу чергу законодавча база.

Як зазначається у сучасних дослідженнях, ліси займають приблизно 30% суходолу на планеті [3, с. 55–56]. При цьому на території ЄС лісовий покрив складає 43,52% суходолу [4, с. 1]. Показник України вже досить тривалий час тримається на позначці 15,9% [5, с. 3], що, при цьому, не може не сприяти виникненню запитань, принаймні стосовно динаміки та ефективності управління.

Як показують дослідження, гектар лісу у вегетативний період здатен засвоювати у середньому до 20 тонн вуглекислого газу і при цьому виділяти 14 тонн кисню та очищати від отруйних газів та пилу 30 млн. м³ повітря [3, с. 57]. Тому, наприклад, лише ліси Карпатського національного природного парку за деякими дослідженнями щорічно виділяють біля 168,96 тис. тонн кисню і при цьому поглинають 221,24 тис. тонн вуглекислого газу. В якості основних киснепродуктивних і водночас газопоглинальних продуцентів виступають хвойні ліси, які займають біля 88% Карпатського національного природного парку [6, с. 78–79].

При цьому, згідно з відомостями Євростату за 2020 рік перше місце серед країн ЄС посідає Фінляндія з показником лісистості 66,22%, далі йдуть Швеція – 62,54%, Словенія – 58,23%, Естонія – 57,73%, Латвія – 52,87% та ін. Показник Німеччини, наприклад, складає 32,09%, а Франції – 32%. Одні з найменших показників в Угорщині – 22,06%, Кіпру – 18,56%, Данії – 14,64% [7].

Крім того, необхідно урахувати і те, що в сучасних умовах лісові ресурси є відновлюваними. Насадження нових лісів у прогнозованих

обсягах здатне не лише нівелювати негативний вплив промислового використання лісових ресурсів на лісові екосистеми, проте й «випередити» споживання вийшовши у позитивні показники співвідношення між щорічним лісовим приростом і споживанням лісових ресурсів.

Однак, знову ж таки, питання відновлюваності лісу є досить делікатним і потребує виважених і професійних підходів, ураховуючи у тому числі територіальну специфіку лісогосподарювання.

При цьому важливість цієї проблеми можна побачити у контексті аналізу матеріалів робочої групи «Екологічна безпека» Національної ради з відновлення України після війни (липень 2022), яка в якості одного із результатів реалізації завдань Плану відновлення України вбачають запровадження сталого управління лісами, а також збільшення лісистості території держави до не менше ніж 18% до 2035 року [8, с. 3, 6]. Хоча при цьому в якості науково-обґрунтованого показника розглядається 19-20% [3, с. 58]. Також для забезпечення екологічної стійкості лісу важливим є не лише відсотковий показник лісистості, а якого внутрішній зміст, так би мовити якість. Адже таку стійкість необхідно розглядати не просто як співвідношення лісистості відносно суходолу держави, а саме у контексті екологічних функцій лісу, які ми окреслили вище, тобто в аспекті обсягу відтворення кисню та споживання депонованого вуглецю, які необхідно розглядати у відсотковому відношенні відносно шкідливих викидів, здійснюваних державою і яке повинно відображати внесок держави у досягненні кліматичної нейтральності, можливо, навіть із запасом.

Окреслені обставини важливо розуміти при формуванні законодавчого механізму забезпечення екологічної стійкості лісів, а також при формуванні державної програми забезпечення екологічної стійкості лісів. Адже, показник у 19 чи 20% лісистості України може бути забезпечений, наприклад, шляхом посадки швидкозростаючих порід дерев. Однак при цьому нові посадки, по-перше, можуть бути монопорідними, а тому вразливими для зовнішнього впливу, що створюватиме ризики утримання відповідного показника; по-друге, відповідна деревина може бути низькоякісною в аспекті генерації кисню та утримання вуглецю; по-третє, нові ліси певних порід можуть бути посаджені у несприятливих для таких порід кліматичних зонах, ураховуючи у тому числі зміщення кліматичних зон, що підвищуватиме ризики утримання якісного показника генерації кисню та утримання вуглецю; по-четверте, вирощені нові породи можуть мати низькі економічні показники внаслідок чого не задовольняти потреби економіки, що підштовхуватиме до вирубки лісів вищої якості.

Окреслені обставини показують як відсотковий показник лісистості держави навіть при його чіткому визначенні з урахуванням необхідного кількісного показника стійкості лісу відносно шкідливих викидів, здійснюваних економікою держави, може мати різне якісне наповнення. У зв'язку з цим однаковий кількісний відсотковий показник лісистості двох схожих за територією держав з майже однаковими викидами шкідливих речовин в атмосферу може різнитися своїм якісним змістом внаслідок.

Євроінтеграційний розвиток України визначає необхідність урахування при формуванні вітчизняного юридичного механізму забезпечення екологічної стійкості лісів особливостей лісової сфери ЄС, а також проблем з якими зіштовхнувся Союз у сфері лісогосподарювання. Зокрема, як зазначається у Новій лісовій стратегії ЄС до 2030 року, незважаючи на глобальний характер проблем, пов'язаних з лісами, площа лісів продовжує скорочуватися у середньому на 4,7 млн. на рік, а швидкість вирубки лісів становить 10 млн. гектар на рік. При цьому біоенергія на основі деревини у даний час виступає основним джерелом відновлювальної енергії, забезпечуючи 60% використання відновлювальної енергії в ЄС. Сьогодні країни Союзу використовують на 20% більше деревної біомаси, ніж у 2000 році. Водночас виробництво з деревини займають менше 3% ринку будівельних матеріалів Європи [4, с. 3, 6, 7].

Своєю у контексті лісової сфери України додатково до показників лісистості слід навести інформацію Державного агентства лісових ресурсів України згідно з якою середній вік лісів України становить понад 60 років і при цьому вітчизняний ліс характеризується поступовим старінням, що призводить до погіршення його санітарного стану [5, с. 4]. Це, як зазначають експерти, загострює потребу оперативної зміни підходів до лісокористування, а також вироблення концепції екологічно-обґрунтованого оновлення лісового фонду [9, с. 22].

Важливою еколого-правовою проблемою вітчизняної лісової сфери виступають вирубки лісів у тому числі як один із проявів економічної орієнтованості лісогосподарювання. Як зазначають експерти, сьогодні вирубки лісів регулюються положеннями п'яти різних постанов Кабінету Міністрів України. При цьому часто предметом рубок стають екологічно цінні ліси у той час як необліковані ліси взагалі знищуються [10, с. 1–3]. З цього приводу слід приймати до уваги, що у 2020 році на рівні досліджень відмічалось, що вибірковий аналіз лісозаготівельних ділянок чотирьох найбільших лісозаготівельних регіонів показав невідповідність від 67 до 78 відсотків рубок, що також ставить під питання їх законність [11, с. 22].

У цьому контексті не можна проігнорувати і окремі прояви проблеми розмежування повноважень у сфері управління лісовими ресурсами, що призводить до неузгодженості рубок лісу і вносить варіативний елемент у планування його здійснення. До сих пір можна зустріти практику видачі лісорубних квитків органами місцевого самоврядування, незважаючи на те, що вони не наділені відповідними повноваженнями законом (див. постанову Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 червня 2018 року у справі № 806/448/15 [12]).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цілому ж, підсумовуючи проведений аналіз, необхідно констатувати, що тривалий час нещадного, масштабного і інтенсивного освоєння людиною території поверхні землі, її надр і водних ресурсів, що по суті є прямим втручанням у природні екосистеми, які формувалися протягом мільйонів років під впливом різних факторів і мають цілісний і довершений в еволюційно-природному розумінні характер, цілком закономірно призвело до негативних природних явищ, важливим серед яких є зміна клімату. Ця обставина здійснює відносно швидкий вплив на екосистеми, примножуючи певною мірою результати негативних наслідків антропогенної діяльності.

Розглядаючи окреслені питання у зворотному масштабуванні констатуємо, що запроваджені законом механізми забезпечення стійкості лісів в Україні, які передбачають стійке управління лісовими ресурсами з урахуванням утримання таких їх кількісних та якісних показників, посередництвом яких забезпечуються економічні та соціальні потреби людства з одночасним збереженням екологічної цінності лісу, виступають ключовим засобом реалізації нової енергетичної парадигми, а тому і кліматичної нейтральності як умови сталого розвитку людства.

Ураховуючи зазначене, попри тривалу економічну орієнтацію сфери лісогосподарювання в Україні, сьогодні існує вітальна необхідність її переформатування з визнанням системоутворювального значення екологічної функції лісових ресурсів відносно соціальної та економічної з одночасним визнанням і забезпеченням соціальних та зростаючих економічних потреб «екологічним» шляхом, тобто, забезпечуючи кількісну та якісну стійкість лісів.

В якості основною уваги законодавця повинні стати такі питання як: 1) порідний склад лісу, ураховуючи зміну кліматичних зона на території держави; 2) впровадження економічних механізмів довготривалого використання деревини; 3) впровадження механізмів підвищення рівня лісистості території держави; 4) підвищення ефективності

управління лісовими ресурсами на засадах екологічної стійкості.

Лише комплексний законодавчий підхід здатен забезпечити впровадження реально діючих механізмів забезпечення екологічної стійкості лісів і сприяти здійсненню Україною ефективного внеску

у вирішення глобальної світової проблеми досягнення кліматичної нейтральності. Фрагментарні і безсистемні нормативно-правові підходи до розв'язання відповідних завдань показали свою неспроможність, а витрати часу на неефективні заходи лише сприятимуть підвищенню рівня проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лутковська С. М. Сутність системи екологічної безпеки сталого розвитку в умовах глобальної економіки. *Ефективна економіка*: електрон. наук. фахове вид. 2020. № 4. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2020/58.pdf (дата звернення: 30.12.2024).
2. Sutama I. N. Sustainable Forest Resources Use Policy. *Changing of Law: Business Law, Local Wisdom and Tourism Industry: Proceedings of the International Conference*. Paris: Atlantis Press S.A.R.L., part of Springer Nature, 2023. Vol. 804. P. 750–755.
3. Некос А. Н., Рего М. З. Екологічна цінність лісів та принципи ефективного збереження і відтворення лісових ресурсів. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2015. № 3–4. С. 55–60.
4. New EU Forest Strategy for 2030: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels, 16 July, 2021) (COM (2021) 572 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2021%3A572%3AFIN> (access date: 30.12.2024).
5. Публічний звіт Голови державного агентства лісових ресурсів України за 2024 рік. URL: <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/uploaded-files/%20звіт%20за%202024%20рік.pdf> (дата звернення: 10.08.2025).
6. Лялюк-Вітер Г. Д., Вітер Р. М. Дослідження санітарно-гігієнічних функцій лісових екосистем карпатського національного природного парку. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.10. С. 78–82.
7. Forests, forestry and logging. *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Forests,_forestry_and_logging&oldid=398997 (access date: 03.01.2025).
8. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека» (липень 2022): Національна рада з відновлення України після наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).
9. Ринок деревини та лісоматеріалів України: як працює та що стримує розвиток? / Яворський П. та ін. Київ, 170 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/12/KSE_Rinok_derevini_ta_lisomaterialiv.pdf (дата звернення: 16.01.2025).
10. Кученко Б. Перспективи впровадження Україною цілей Європейського зеленого курсу в сфері управління лісами: аналітичний документ. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/Polisi-po-lisovij-politytsi-1.pdf> (дата звернення: 30.12.2024).
11. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь / С. П. Іванюта та ін.; за ред. С. П. Іванюти. Київ: НІСД, 2020. 110 с.
12. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26.06.2018 р., судова справа № 806/448/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74992368> (дата звернення: 30.12.2024).

REFERENCES

1. Lutkovska, S. M. (2020). Sutnist systemy ekolohichnoi bezpeky staloho rozvytku v umovakh hlobalnoi ekonomiky [The essence of the environmental security system for sustainable development in the global economy]. *Efektivna ekonomika [Efficient economy]*, 4, <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.56> [in Ukrainian].
2. Sutama, I. N. (2023). Sustainable Forest Resources Use Policy. *Changing of Law: Business Law, Local Wisdom and Tourism Industry: Proceedings of the International Conference*, 804, 750–755 [in English].
3. Nekos, A. N. & Reho, M. Z. (2015). Ekolohichna tsinnist lisiv ta pryntsypy efektyvnoho zberezhenia i vidtvorennia lisovykh resursiv [The ecological value of forests and principles of effective conservation and restoration of forest resources]. *Liudyna ta dovkillia. Problemy neoeekologii [Humans and the environment. Problems of neoecology]*, 3–4, 55–60 [in Ukrainian].
4. New EU Forest Strategy for 2030: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Brussels, 16 July, 2021) (COM (2021) 572 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2021%3A572%3AFIN> [in English].

5. Publichnyi zvit Holovy derzhavnoho ahentstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2024 rik [Public report of the Head of the State Forest Resources Agency of Ukraine for 2024]. <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/uploaded-files/%20звіт%20за%202024%20рік.pdf> [in Ukrainian].
6. Lialiuk-Viter, H. D. & Viter, R. M. (2009). Doslidzhennia sanitarno-higienichnykh funktsii lisovykh ekosystem karpatskoho natsionalnoho pryrodnoho parku [Research on the sanitary and hygienic functions of forest ecosystems in the Carpathian National Nature Park]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy [Scientific Bulletin of LNTU of Ukraine]*, 19.10, 78–82 [in Ukrainian].
7. Forests, forestry and logging. *Eurostat*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Forests,_forestry_and_logging&oldid=398997 [in English].
8. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Ekolohichna bezpeka» (lypen 2022) [Draft Plan for the Recovery of Ukraine. Materials from the Working Group on Environmental Safety (July 2022)]. *Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy pislia naslidkiv viiny [National Council for the Recovery of Ukraine after the War]*. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf>
9. Yavorskyi P. and others. (2021). Rynok derevyny ta lisomaterialiv Ukrainy: yak pratsiuie ta shcho stryumuie rozvytok? [The timber and forest products market in Ukraine: how does it work and what is holding back its development?]. https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/12/KSE_Rinok_derevini_ta_lisomaterialiv.pdf
10. Kuchenko, B. (2022). Perspektyvy vprovadzhennia Ukrainoiu tsilei Yevropeiskoho zelenoho kursu v sferi upravlinnia lisamy: analitychnyi document [Prospects for Ukraine's implementation of the European Green Deal objectives in the field of forest management: analytical document]. <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/Polisi-po-lisovij-politytsi-1.pdf>
11. Ivaniuty, S. P. (Ed.). (2020). Zmina klimatu: naslidky ta zakhody adaptatsii: analit. dopovid [Climate change: consequences and adaptation measures: analytical report]. NISD.
12. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Judgement of the Administrative Court of Cassation within the Supreme Court] vid 26.06.2018 r., sudova sprava № 806/448/15. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74992368>

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ V. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

UDC 342.951

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-08>

ADMINISTRATIVE- LEGAL REGULATION IN THE AREA OF PROTECTION OF NATURAL ENVIRONMENT

Horodetska I. A.*Doctor of Science of Law, Professor;**Professor at the Department of Political Science, Law and Philosophy**Nizhyn Mykola Gogol State University**Grafska str., 2, Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine**orcid.org/0000-0001-5096-8632**horodetska.ia@gmail.com*

Key words: *administrative-legal regulation, the area of protection of natural environment, natural resources, nature management, state control, monitoring, cadastre, system of management and regulatory entities, efficiency.*

The article is devoted to the clarification of theoretical and practical issues of administrative and legal regulation in the field of environmental protection and finding optimal ways to improve the latter. The normative and legal framework in the field of environmental protection is characterized, administrative and legal norms as the main and necessary component of the mechanism of administrative and legal regulation are identified, the main classification criteria for dividing these norms into types are identified. Based on the analysis of the existing modern approaches in the theory of administrative and environmental legal approaches to the classification of bodies that carry out management in the field of environmental protection, nature management and ensuring environmental safety, as well as relevant regulatory and legal acts, a system of subjects of administrative and legal regulation in the field of environmental protection is defined. Attention is paid to the issues of state monitoring of the environment, environmental information support, maintaining state cadastres of natural resources, state accounting of objects that have a harmful effect on the state of the environment, state control and supervision in the fields of nature management and environmental protection. The main groups of reasons for the unsatisfactory level of functioning of the state control system in this area are identified.

The emphasis is on the need to increase the level of environmental and legal culture as an important factor in the effectiveness of legal (administrative – legal) regulation of social relations in the field of environmental protection and an effective tool of environmental policy in the state, and therefore, a factor in ensuring the sustainable development of society.

It was emphasized that increasing the level of effectiveness of the regulatory and legal framework in the field of environmental protection, in particular, by codifying environmental legislation and bringing it into line with international norms and obligations of Ukraine, strengthening the institutional and functional capacity of entities that manage and regulate in this area, as well as ensuring an effective mechanism for their interaction, will contribute to increasing the level of effectiveness of administrative and legal regulation and, in general, the sustainable development of public relations in the field of environmental protection, nature management and ensuring ecological safety.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Городецька І. А.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри політології, права та філософії
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, Ніжин, Чернігівська область, Україна
orcid.org/0000-0001-5096-8632
horodetska.ia@gmail.com*

Ключові слова:

*адміністративно-правове
регулювання, галузь охорони
навколишнього природного
середовища, природні ресурси,
природокористування,
державний контроль,
моніторинг, кадастр,
система суб'єктів
управління та регулювання,
ефективність.*

Статтю присвячено з'ясуванню теоретичних і практичних питань адміністративно-правового регулювання у галузі охорони навколишнього природного середовища та пошуку оптимальних шляхів удосконалення останнього. Схарактеризовано нормативно-правову базу в галузі охорони навколишнього природного середовища, адміністративно-правові норми як основну та необхідну складову частину механізму адміністративно-правового регулювання, виокремлено основні класифікаційні критерії поділу цих норм на види. На основі аналізу існуючих у теорії адміністративного й екологічного права сучасних підходів до класифікації органів, що здійснюють управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки, а також відповідних нормативно-правових актів визначено систему суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища. Приділено увагу питанням здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища, екологічного інформаційного забезпечення, ведення державних кадастрів природних ресурсів, державного обліку об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища, державного контролю та нагляду у сферах природокористування й охорони навколишнього природного середовища. Виокремлено головні групи причин незадовільного рівня функціонування системи державного контролю у цій сфері.

Акцентовано на необхідності підвищення рівня еколого-правової культури як важливого чинника ефективності правового (адміністративно-правового) регулювання суспільних відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища та дієвого інструмента екологічної політики в державі, а відтак, фактора забезпечення сталого розвитку суспільства.

Наголошено, що підвищення рівня ефективності нормативно-правової бази у галузі охорони навколишнього природного середовища, зокрема, шляхом кодифікації природоохоронного законодавства та приведення його у відповідність до міжнародних норм і зобов'язань України, посилення інституційної та функціональної спроможності суб'єктів, що здійснюють управління та регулювання у цій галузі, а також забезпечення дієвого механізму їх взаємодії сприятиме підвищенню рівня ефективності адміністративно-правового регулювання та в цілому сталому розвитку суспільних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки.

Problem statement. The existence of a significant number of problems in the field of environmental protection requires an urgent response from the state, aimed at ensuring the constitutional

right of everyone to an environment safe for life and health and compensation for damage caused by the violation of this right, optimal conditions for nature use by introducing waste-free and low-waste,

environmentally friendly technologies, preserving and restoring natural resources, developing environmental education and training, and raising the level of environmental culture and awareness. The state, as a subject that has the exclusive right to influence other subjects of legal relations through a set of measures aimed at environmental protection and plays a pivotal role in ensuring sustainable development and environmental protection. At the same time, the existence of destructive processes caused by the ruthless exploitation of natural resources necessitates the need to increase the level of efficiency of administrative-legal regulation in the environmental protection sector and raises the issue of developing reasoned proposals and recommendations aimed at improving and developing this regulation.

Analysis of recent research and publications.

The problem of administrative and legal regulation of social relations was in the circle of interests of many theorists of legal science, including V. Averyanov, O. Andriyko, O. Bandurka, N. Berlach, Yu. Bytyak, O. Bondar, V. Galunko, V. Garashchuk, I. Golosnichenko, P. Dikhtievsky, T. Kolomojets, V. Kolpakov, A. Komzyuk, V. Kurylo, V. Olefir, S. Petkov, O. Piddubny, O. Svitlychny, S. Stetsenko, I. Shopina and others.

Various aspects of legal regulation of relations in the field of environmental protection, rational use, reproduction and protection of natural resources were studied by such scientists as O. Artemenko, N. Bondarenko, M. Gavriltsiv, I. Hyrenko, T. Grigor'eva, N. Zolotareva, V. Zuev, I. Kazanchuk, V. Knysh, N. Kobetska, L. Kovalenko, A. Kotelevets, V. Lazarenko, O. Lazor, Yu. Legeza, V. Oliynyk, O. Onyshchuk, V. Petrenko, I. Petrova, K. Ryabets, V. Strelnyk, O. Surilova, O. Ulyutina, V. Shekhovtsov, K. Yashchuk and others. It should be noted that in modern conditions of excessive dynamism of law and low efficiency of state management in the field of environmental protection, rational use and reproduction of natural resource potential, there is a need for a systematic analysis of theoretical and practical issues of administrative and legal regulation in the field of environmental protection, and the search for optimal ways to improve the latter.

The purpose of the article is to investigate theoretical and practical issues of administrative and legal regulation in the field of environmental protection, based on the analysis of theoretical sources and current regulatory legal acts.

Main research material. The use of a comprehensive approach to the creation and functioning of a unified system of state management and regulation in the field of environmental protection is due to the indissoluble unity and interconnection of all components of the latter as integral components of ensuring ecological balance, as well as the need to take

into account all systemic aspects (legislative, organizational, financial, technical and informational, etc.) that affect the system of state management and regulation in the field of environmental protection as a whole [1, p. 66].

The regulatory and legal basis for administrative and legal regulation of relations in the field of environmental protection is the Laws of Ukraine "On Environmental Protection", "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2030", "On Waste Management", "Land Code of Ukraine", "Water Code of Ukraine", "Forest Code of Ukraine", Code of Ukraine "On Subsoil", "On Animal Life", "On Plant Life", "On Protection of Atmospheric Air", "On the Red Book of Ukraine", "On Veterinary Medicine", "On Pesticides and Agrochemicals", "On Management of Radioactive Waste", "On the Nature Reserve Fund of Ukraine", "On Fisheries, Industrial Fishing and Protection of Aquatic Bioresources", "On the Permit System in the Sphere of Economic Activity", "On the Zone of Emergency Environmental Situation", "On the Ecological Network of Ukraine", "On Strategic Environmental Assessment", Code of Ukraine on Administrative Offenses, etc.

As is known, administrative-legal norms are the main and necessary component of the mechanism of administrative legal regulation. The effectiveness of the latter depends on a number of factors, the leading of which is the effectiveness of the administrative legal norms themselves, their compliance with the real needs of society in ensuring the sustainable development of social relations in the field of environmental protection [1, p. 88]. Given the huge array of legislative and subordinate normative legal acts in the field under study, administrative legal norms regulating social relations in the field of environmental protection can be classified depending on the goals of administrative legal regulation, by the addressee of the prescriptions, by functional purpose, by the form of the prescription, by the scope of action, by the completeness of the stated commands, by legal force. At the same time, the issue of codification of environmental legislation remains relevant given the imperfection of regulatory and legal support in the field of environmental protection and the need for its improvement, which is emphasized in their scientific research by such scientists as G. Balyuk, N. Bondarenko, A. Getman, I. Hyrenko, O. Golovkin, T. Grigor'yeva, I. Hrytsenko, N. Zolotareva, V. Knysh, M. Krasnova, Yu. Legeza, L. Nechyporuk, V. Ovdienko, O. Onyshchuk, V. Petrenko, O. Pogribnyi, O. Surilova, Yu. Shemshuchenko, V. Shekhovtsov, M. Shulga, etc. [2, p. 221].

The existence of a significant array of problems in the field of environmental protection is due, among other things, to the imperfect organizational

and legal mechanism of environmental protection, which, in turn, actualizes the need to improve its institutional and functional components. Therefore, we will focus on clarifying the system of entities that carry out state (public) management and regulation in this area. The problem of classifying state bodies in the field of environmental protection, nature management and ensuring ecological safety in modern legal science is solved in different ways. The approach that distinguishes bodies of general and special competence is quite established (A. Getman, Yu. Krasnova) [3, pp. 70-73; 4, p. 89]. O. Myniuk and D. Myniuk, when characterizing the system of subjects of administration in the field of environmental safety, in addition to bodies of general and special competence, also distinguish a third group of state bodies that perform special functions of control and supervision over compliance with legislation and law enforcement in the state [5, p. 183]. Another approach to the classification of subjects of regulation of environmental relations, proposed by V. Kostytsky, consists in distinguishing two levels of their functioning – national and territorial (local) [6, p. 468]. A comprehensive analysis of the system of subjects of administration in the field of environmental protection allowed O. Artemenko to carry out an expanded classification of them, which combines both the above-mentioned classification criteria used by scientists and purely specific ones. Thus, the scientist proposes the following classification: by territorial scale of activity – national and local; by nature, areas of work and powers – general competence and special competence; bodies of exclusive competence; the public [7, p. 116].

Taking into account the above, as well as the content of sections III, IV of the Law of Ukraine “On Environmental Protection” [8], in our opinion, the system of subjects of administrative and legal regulation in the field of environmental protection should include:

1) state authorities:

a) general competence (Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, local state administrations);

b) special competence (authorized central executive authorities in the field of environmental protection, in the field of environmental protection and use of natural resources; other authorized state authorities that perform certain special functions of management and regulation in this field);

2) local self-government bodies;

3) non-state institutions that have delegated state powers (public environmental organizations, public environmental inspectors).

One of the negative factors that significantly hinders the development of legal (administrative and legal) regulation of relations in the field

of environmental protection is the low efficiency of the activities of management and regulatory entities in this area, which, in turn, necessitates the need to strengthen their functional capacity, in particular in terms of maintaining a cadastre of natural resources and monitoring the environment, executing state control, and providing informational resources [2, pp. 221–222].

It should be noted that the theoretical foundations of the functional component of the organizational-legal mechanism of environmental protection have always been in the field of view of scientists. A significant number of dissertations and monographs have been devoted to the study of various management functions in the field of nature management and environmental protection [3, pp. 86-87]. Despite a significant amount of scientific work on the issues of the main areas of activity of state executive bodies, local governments, public associations regarding ensuring the organization of rational use of natural resources, their reproduction and protection, environmental protection and ensuring environmental safety, the issues of the functional capacity of entities that carry out administrative and legal regulation in this area, as well as ensuring an effective mechanism for their interaction remain relevant. The legal principles of state monitoring of the environment, environmental information support, maintaining state cadastres of natural resources, state accounting of objects that have a harmful effect on the state of the environment are regulated by the Law of Ukraine “On Environmental Protection” (Chapter V) [8] and other resource-specific legislative and regulatory acts.

One of the factors that negatively affects the solution of the problem of environmental protection and preservation in the conditions of growing anthropogenic pressure is the decrease in the effectiveness of government agencies in the field of control over the use and protection of natural resources and the low activity of environmental protection agencies in preventing, detecting and stopping violations in this area. Various aspects of state control and supervision in the fields of environmental use and environmental protection were studied in the works of such scientists as V. Andreytsev, G. Balyuk, A. Getman, I. Hyrenko, O. Golovkin, T. Kychylyuk, V. Knysh, V. Kostytsky, A. Kotelevets, M. Krasnova, V. Kurylo, O. Lazor, S. Marchenko, V. Pakhomov, O. Piddubny, K. Ryabets, O. Svitlychny, O.A. Ulyutina, Yu. Shemshuchenko, M. Shulga and others. Analysis of scientific and theoretical sources devoted to the study of problems of state control (supervision) in the spheres of environmental protection and nature management indicates that the latter is considered as: an independent function (direction) of management in this sphere, with the help of which “...the subject of management not only has the opportunity to adjust management activities, but

also helps to predict the prospects of further development and achievement of a specific result” [9, p. 31]; a special type of social control; a method (means) of ensuring legality in the relevant sphere; a legal form of (environmental) activity of authorized entities; a special type of state management activity.

Analysis of sources dedicated to the diagnosis of the effectiveness of the implementation of the national environmental policy, as well as conceptual legal acts on the reform of the system of supervision (control) in the field of environmental protection provides grounds to identify the main groups of reasons for the unsatisfactory level of functioning of the state control system in this area:

- structural and functional nature (imperfect organizational structure of control subjects, duplication of supervision (control) functions by central executive bodies, lack of proper coordination of their activities in environmental monitoring and harmonization of legislation);

- informational nature (lack of effective state monitoring of the state of the environment, unified electronic registers of natural resources, unsatisfactory level of information exchange and access to information on the state of the environment and its objects);

- resource-providing nature (low level of financial, technical and personnel potential) [1, p. 196].

It should also be noted that increasing the level of environmental and legal culture is an important factor in the effectiveness of legal (administrative and legal) regulation of social relations in the field of environmental protection and an effective tool of environmental policy in the state, and therefore, a factor in ensuring sustainable development of society [10].

Conclusions. Thus, increasing the level of effectiveness of the regulatory and legal framework in the field of environmental protection, in particular, by codifying environmental legislation and bringing it into line with international norms and obligations of Ukraine, strengthening the institutional and functional capacity of entities that manage and regulate in this area, as well as ensuring an effective mechanism for their interaction, will contribute to increasing the level of effectiveness of administrative and legal regulation and, in general, the sustainable development of public relations in the field of environmental protection, nature management and ensuring ecological safety.

BIBLIOGRAPHY

1. Городецька І. А. Адміністративно-правове регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2019. 474 с.
2. Городецька І. А. Напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища. *Порівняльно-аналітичне право*: електрон. наук. фахове вид. 2019. № 6. С. 220–223. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_6_2019.pdf (дата звернення: 20.08.2025).
3. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / А. П. Гетьман, А. К. Соколова, Г. В. Анісімова та ін.; за ред. А. П. Гетьмана. Х.: Право, 2014. 784 с.
4. Краснова Ю. А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: монографія. К.: Алерта, 2013. 304 с.
5. Минюк О. Ю. Система суб'єктів державного управління у галузі екологічної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 182–188.
6. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні): монографія. К.: УСП МСБ “Eusmeu”, 2003. 772 с.
7. Артеменко О. В. Система суб'єктів адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Університетські наукові записки*. 2014. № 3 (51). С. 114–119.
8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ. Дата оновлення: 08.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.08.2025).
9. Пахомов В. В. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин: монографія / В. В. Пахомов; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Куліша. Суми: Сумський державний університет, 2016. 549 с.
10. Kurylo, L., Kurylo, I., Shulga, I., & Horodetska, I. (2020). Environmental Legal Culture as a Factor in Ensuring Sustainable Development of Society. *European Journal of Sustainable Development*, 9(1), 220.

REFERENCES

1. Horodetska I. A. (2019) Administratyvno-pravove rehuliuвання okhorony, vykorystannia i vidtvorennia tvarynnoho svitu Ukrainy: dys. ... d-ra. yuryd. nauk: 12.00.07 [Administrative and legal regulation of the

- protection, use and reproduction of the fauna of Ukraine: dissertation of the Doctor of Law]. Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv. 474 p. [in Ukrainian]
2. Horodetska I. A. (2019) Napriamy vdoskonalennia administratyvno-pravovoho rehuliuвання v haluzi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [Directions for improving administrative and legal regulation in the field of environmental protection]. *Porivnialno-analitychne pravo: elektron. nauk. fakhove vyd.*, no 6, 220–223. Retrieved from: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_6_2019.pdf (accesse: 20.08.2025). [in Ukrainian]
 3. Hetman A. P. (2014) Pravova okhорона dovkillia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia [Legal protection of the environment: current state and development prospects: monograph]. Kharkiv: Pravo. 784 p. [in Ukrainian]
 4. Krasnova Yu. A. (2013) Pravove rehuliuвання ekolohichnoi bezpeky v Ukraini: monohrafiia [Legal regulation of environmental safety in Ukraine: monograph]. Kyiv: Alerta. 304 p. [in Ukrainian]
 5. Myniuk O. Yu. (2014) Systema subiektiv derzhavnoho upravlinnia u haluzi ekolohichnoi bezpeky [System of public administration entities in the field of environmental safety]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no 2. 182–188. [in Ukrainian]
 6. Kostytskiy V. V. (2003) Ekolohiia perekhidnoho periodu: pravo, derzhava, ekonomika (ekonomiko-pravovyi mekhanizm okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini): monohrafiia [Ecology of the Transition Period: Law, State, Economy (Economic and Legal Mechanism of Environmental Protection in Ukraine): monograph]. Kyiv: USP MSB „Eusmeu”. 772 p. [in Ukrainian]
 7. Artemenko O. V. (2014) Systema subiektiv administruvannia u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [System of administrative entities in the field of environmental protection]. *Universytetski naukovyi zapysky*, no 3 (51), 114–119. [in Ukrainian]
 8. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII [On Environmental Protection: Law of Ukraine № 1264-XII of June 25, 1991]. Update date: 08.08.2025. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (accesse: 20.08.2025).
 9. Pakhomov V. V. (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennia kontrolno-nahliadovoi diialnosti u sferi zemelnykh vidnosyn: monohrafiia [Administrative and legal support for control and supervision activities in the field of land relations: monograph]. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 2016. 549 p. [in Ukrainian]
 10. Kurylo, L., Kurylo, I., Shulga, I., & Horodetska, I. (2020). Environmental Legal Culture as a Factor in Ensuring Sustainable Development of Society. *European Journal of Sustainable Development*, 9(1), 220. [in English]

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ

Латковська Т. А.

доктор юридичних наук, професор

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут

Національного університету «Одеська юридична академія»

вул. Григорія Сковороди, 7, Чернівці, Україна

orcid.org/0000-0003-3159-5994

Анікєєва А. І.

асистент

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут

Національного університету «Одеська юридична академія»

вул. Григорія Сковороди, 7, Чернівці, Україна

orcid.org/0009-0002-2722-2917

Ключові слова:

*адміністративні
правовідносини,
правоохоронна діяльність,
правоохоронні органи,
публічна безпека, забезпечення
публічної безпеки та порядку,
превентивність.*

Статтю присвячено розгляду питань, які стосуються визначенню особливостей адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку.

Встановлено, що адміністративні правовідносини охоплюють широкий спектр діяльності органів виконавчої влади, які здійснюють контроль та нагляд за дотриманням законодавства у сфері публічної безпеки. Проведений аналіз дозволив встановити, що адміністративні правовідносини у сфері забезпечення публічної безпеки характеризуються особливостями, які відрізняють їх від інших видів правовідносин.

Констатовано, що аналіз особливостей адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку вказує на необхідність комплексного підходу до їх організації та реалізації. Це включає правову регламентацію, координацію дій, підготовку кадрів, захист прав громадян, врахування міжнародного досвіду та ефективне фінансування. Кожен з цих аспектів має важливе значення для забезпечення високого рівня публічної безпеки та порядку в суспільстві.

Виокремлено ключові особливості адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, серед яких їх динамічність та адаптивність до змін у суспільстві, їх комплексність у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. Зауважено, що важливою ознакою цих правовідносин є можливість застосування адміністративного примусу, формами якого є заходи адміністративного попередження; заходи адміністративного припинення; адміністративні стягнення. Підкреслено, що особливість адміністративних правовідносин полягає у превентивності, владному характері та застосуванні адміністративного примусу як засобу гарантування правопорядку, тож подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на принципах верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, а також інтеграції з європейською правовою практикою.

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER

Latkovska T. A.

Doctor of Laws, Professor

*Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute
of the National University "Odesa Law Academy"
Hryhoriia Skovorody str., 7, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3159-5994*

Anikieieva A. I.

Assistant

*Chernivtsi Educational and Scientific Law Institute
of the National University "Odesa Law Academy"
Hryhoriia Skovorody str., 7, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0009-0002-2722-2917*

Key words: *administrative legal relations, law enforcement activity, law enforcement bodies, public safety, ensuring public safety and order, prevention.*

The article is devoted to examining issues related to defining the peculiarities of administrative legal relations in the sphere of ensuring public safety and order.

It has been established that administrative legal relations encompass a wide range of activities carried out by executive authorities that exercise control and supervision over compliance with legislation in the field of public safety. The analysis conducted made it possible to establish that administrative legal relations in the sphere of ensuring public safety are characterised by specific features that distinguish them from other types of legal relations.

It has been stated that the analysis of the peculiarities of administrative legal relations in the sphere of ensuring public safety and order indicates the need for a comprehensive approach to their organisation and implementation. This includes legal regulation, coordination of actions, training of personnel, protection of citizens' rights, consideration of international experience, and effective funding. Each of these aspects is of great importance for ensuring a high level of public safety and order in society.

The key features of administrative legal relations in the sphere of ensuring public safety and order have been identified, among which are their dynamism and adaptability to changes in society, as well as the complex nature of such legal relations. It has been noted that an important characteristic of these legal relations is the possibility of applying administrative coercion, the forms of which are measures of administrative prevention, measures of administrative termination, and administrative sanctions.

It has been emphasised that the peculiarity of administrative legal relations lies in their preventive nature, authoritative character, and the use of administrative coercion as a means of guaranteeing the rule of law. Therefore, the further development of this sphere must be based on the principles of the rule of law, the priority of human rights and freedoms, as well as integration with European legal practice.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах повномасштабної війни, яку веде росія проти України, питання забезпечення публічної безпеки та порядку виступають пріоритетною умовою щодо захисту прав і свобод громадян та побудови незалежної, правової, демократичної держави.

Сфера забезпечення публічної безпеки та порядку є однією з ключових у діяльності держави, адже вона безпосередньо стосується і захисту прав і свобод громадян, і нормального функціонування суспільства та державних інституцій. У сучасних умовах забезпечення публічної безпеки

та порядку є однією з ключових функцій держави, що вимагає ефективного правового регулювання та організації адміністративних правовідносин, які відіграють вирішальну роль у цій сфері, визначаючи порядок взаємодії органів публічної влади з громадянами, юридичними особами та між собою. Саме адміністративним правовідносинам належить провідне місце у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. В складних умовах війни, яка триває на території нашої країни з 2014 року, у зв'язку з військовою агресією росії проти нашої країни та на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони відповідно до українського законодавства з 24 лютого 2022 року було запроваджено воєнний стан. Тож, з метою усунення певних проблем на практиці, не порушуючи права і свободи громадян, адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку повинні активно наповнюватися новими чинниками, забезпечуючи стабільність та правопорядок в суспільстві, що є основою для розвитку демократичних інститутів та захисту прав і свобод громадян. Таким чином, дослідження особливостей адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку є актуальним та важливим завданням, яке потребує комплексного підходу та врахування різних аспектів правового регулювання. Це дозволить не лише зрозуміти специфіку цих правовідносин, але й розробити ефективні механізми їх реалізації в умовах сучасних викликів.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, які відрізняють їх від інших видів правовідносин, а також визначення актуальних проблем та ключових тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві питання забезпечення публічної безпеки та порядку набувають особливої актуальності, зважаючи на зростання рівня глобалізації та технологічного розвитку. Адміністративні правовідносини у цій сфері є важливим інструментом для регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації державної політики безпеки та порядку. Вони охоплюють широкий спектр діяльності, включаючи профілактику правопорушень, забезпечення громадського порядку, а також реагування на надзвичайні ситуації. Науковці з теорії управління виділяють різні форми взаємодії органів місцевого самоврядування з такими суб'єктами, як органи внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України, судові органи. Звертається увага на те, що, зважаючи на правовий статус суб'єктів взаємодії, можна виділити інформаційні, організаційні (інституційні), матеріально-фінансові, контрольні форми взаємо-

дії між ними [2, с. 61]. З огляду на це, дослідження особливостей таких правовідносин є важливим для розуміння механізмів їх функціонування та вдосконалення правового регулювання у цій сфері [3]. Аналізуючи особливості адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, відмітимо, що вони мають важливе значення як для теорії адміністративного права, так і для практики правоохоронної діяльності. Реальні й потенційні загрози державній безпеці України, напрями та завдання державної політики у сфері державної безпеки, які є основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки, визначені Стратегією забезпечення державної безпеки [1].

Забезпечення державної безпеки розглядається у даному нормативно-правовому акті як створення умов для гарантування захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні. Адже загрози державній безпеці можуть унеможливлювати чи ускладнювати захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів.

Досліджуючи особливості адміністративних правовідносин, відмітимо, що ці правовідносини охоплюють широкий спектр діяльності органів виконавчої влади, які здійснюють контроль та нагляд за дотриманням законодавства у сфері публічної безпеки. Адміністративні правовідносини у сфері забезпечення публічної безпеки характеризуються особливостями, які відрізняють їх від інших видів правовідносин. По-перше, вони мають публічно-правовий характер, що означає, що їх суб'єктами є, з одного боку, органи державної влади, а з іншого – фізичні або юридичні особи, які підлягають їх юрисдикції. По-друге, ці правовідносини мають імперативний характер, що передбачає обов'язковість виконання приписів органів влади, спрямованих на забезпечення публічного порядку. Крім того, важливою особливістю адміністративних правовідносин у цій сфері є їх динамічність, що зумовлена постійними змінами у законодавстві та суспільних відносинах. Це вимагає від органів виконавчої влади гнучкості та оперативності у прийнятті рішень, а також здатності адаптуватися до нових викликів, що постають перед суспільством. Зокрема, це стосується питань, пов'язаних із запобіганням та реагуванням на надзвичайні ситуації, терористичні загрози та інші форми порушення публічного порядку.

Адміністративні правовідносини у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку характери-

зуються специфічною структурою, що включає суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин. Суб'єктами цих правовідносин виступають органи виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції (Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Державна прикордонна служба, Національна гвардія тощо); місцевого самоврядування, які беруть участь у забезпеченні громадської безпеки на територіальному рівні; громадяни та юридичні особи, які взаємодіють у процесі реалізації адміністративно-правових норм; громадські формування з охорони громадського порядку, що діють на підставі спеціального законодавства. Важливим аспектом є те, що такі правовідносини завжди передбачають нерівність сторін, оскільки один із суб'єктів наділений владними повноваженнями. Об'єктами правовідносин є суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення безпеки та порядку, а змістом – права та обов'язки суб'єктів, що визначаються адміністративним законодавством.

Як було відмічено вище, однією з ключових особливостей адміністративних правовідносин у цій сфері є їх динамічність та адаптивність до змін у суспільстві. Це зумовлено необхідністю оперативного реагування на нові виклики та загрози, що виникають у процесі забезпечення публічної безпеки. Зміни у законодавстві, що регулює ці правовідносини, часто відображають актуальні потреби суспільства, що вимагає від суб'єктів правовідносин високого рівня професійної підготовки та здатності до швидкої адаптації.

Не менш важливою особливістю є комплексність адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. Вони охоплюють різноманітні аспекти суспільного життя, включаючи правові, соціальні, економічні та культурні чинники. Це вимагає від суб'єктів правовідносин не лише знання законодавства, але й розуміння соціальних процесів, що відбуваються у суспільстві. Такий підхід дозволяє забезпечити ефективну взаємодію між різними суб'єктами правовідносин та досягти оптимальних результатів у забезпеченні безпеки. Адміністративні правовідносини це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, що виникають у процесі здійснення публічної адміністрації, тож вони характеризуються наявністю владного суб'єкта, імперативним характером регулювання та спрямованістю на досягнення публічного інтересу. У сфері забезпечення публічної безпеки та порядку такі відносини є складним та багатограним явищем, їх особливості визначаються як внутрішніми чинниками, такими як структура та зміст правовідносин, так і зовнішніми, включаючи соціально-економічні та політичні умови, в яких вони функціонують. У сфері забезпечення

публічної безпеки та порядку адміністративні правовідносини мають особливе значення, оскільки їх зміст пов'язаний із реалізацією правоохоронної функції держави та забезпеченням правопорядку.

За своїм змістом адміністративні правовідносини у цій сфері охоплюють як правотворчі відносини (прийняття нормативно-правових актів, що регламентують питання публічної безпеки), так і правозастосовні відносини (видача дозволів, ліцензій, здійснення профілактичних заходів) та правоохоронні відносини (застосування адміністративного примусу, притягнення до адміністративної відповідальності). Особливість полягає у превентивній спрямованості: більшість відносин покликані запобігати правопорушенням, а не лише реагувати на них [4].

Важливою ознакою цих правовідносин є можливість застосування адміністративного примусу, формами якого є заходи адміністративного попередження (перевірки, нагляд, обмеження доступу до небезпечних місць); заходи адміністративного припинення (зупинення правопорушень, затримання, вилучення предметів); адміністративні стягнення (штраф, громадські роботи, адміністративний арешт). Відмітимо, що такі заходи мають бути законними та спрямованими виключно на забезпечення публічних інтересів.

Аналізуючи міжнародний досвід, можна відзначити, що в багатьох країнах існують різні підходи до організації адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки. Наприклад, у деяких державах акцент робиться на децентралізації та передачі частини повноважень місцевим органам влади, що дозволяє враховувати специфіку регіонів та підвищувати ефективність управління. В інших країнах, навпаки, спостерігається тенденція до централізації, що дозволяє забезпечити єдність політики у сфері безпеки на національному рівні.

Важливим аспектом є також питання фінансування заходів із забезпечення публічної безпеки. Недостатнє фінансування може призводити до обмеження можливостей органів влади у виконанні їхніх функцій, що негативно впливає на загальний рівень безпеки. Ефективне використання бюджетних коштів та залучення додаткових ресурсів є важливими умовами для забезпечення належного рівня безпеки та порядку. Важливо також враховувати економічні можливості держави та пріоритети у розподілі бюджетних коштів.

Сучасні умови, в яких знаходиться наша країна, серед яких, зокрема, воєнний стан, зростання рівня кіберзагроз, поява нових форм правопорушень, зумовлюють потребу вдосконалення адміністративно-правового регулювання. Вважаємо, що серед ключових проблем необхідно виді-

ляти як недостатню ефективність взаємодії між суб'єктами адміністративних правовідносин, так і необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та потребу у діджиталізації процедур адміністративної діяльності в правоохоронній сфері.

Відмічаючи те, що сфера адміністративних правовідносин у забезпеченні публічної безпеки та порядку перебуває у стані постійної трансформації, що зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, то серед найбільш значущих проблем можна виокремити наступні.

– Фрагментарність нормативно-правової бази. Чинне законодавство у сфері публічної безпеки містить низку прогалин та колізій, що ускладнює єдине тлумачення і застосування норм. Це особливо помітно в умовах воєнного стану, коли виникають нові види суспільних відносин, які потребують правового регулювання.

– Недостатня узгодженість між суб'єктами адміністративних правовідносин. На практиці має місце дублювання функцій різних органів (наприклад, у сфері охорони громадського порядку чи протидії тероризму), що призводить до неефективного використання ресурсів та зниження результативності правоохоронної діяльності.

– Обмежена реалізація прав і свобод громадян. У процесі застосування адміністративного примусу іноді спостерігається дисбаланс між захистом публічних інтересів та гарантіями прав людини. Це створює ризики зловживання владними повноваженнями.

– Низький рівень діджиталізації адміністративних процедур. Не дивлячись на те, що існує значний прогрес у сфері електронного врядування, однак багато процесів у правоохоронній діяльності залишаються бюрократизованими, що знижує швидкість і прозорість адміністративних рішень.

– Вплив зовнішніх викликів та загроз. Збройна агресія проти України, зростання рівня кіберзлочинності, поява нових форм організованої злочинності та тероризму вимагають оперативного оновлення адміністративно-правових механізмів.

У контексті зазначених проблем можна визначити кілька ключових тенденцій розвитку, серед яких Європейська інтеграція як стимул до уніфікації адміністративно-правових стандартів у сфері публічної безпеки та наближення їх до практики ЄС; пріоритет прав людини у правозастосувальній практиці, що відповідає вимогам міжнародних стандартів та рішень Європейського суду з прав людини; цифрова трансформація адміністративних процесів – впровадження інтелектуальних систем відеоспостереження, автоматизованого моніторингу правопорушень, використання штуч-

ного інтелекту у сфері превенції злочинності; гнучкість правового регулювання з урахуванням динаміки суспільних загроз, особливо в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Висновки. У процесі дослідження особливостей адміністративних правовідносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку було виявлено низку ключових аспектів, які визначають специфіку цих правовідносин. По-перше, важливо зазначити, що адміністративні правовідносини у цій сфері характеризуються високим ступенем регламентації з боку держави, що обумовлено необхідністю забезпечення ефективного контролю та координації дій різних суб'єктів, залучених до підтримання публічної безпеки. Це включає як органи виконавчої влади, так і правоохоронні структури, які діють у межах визначених законодавством повноважень.

По-друге, специфіка адміністративних правовідносин у сфері публічної безпеки полягає у їхній динамічності та адаптивності до змін у суспільстві та правовій системі. Зокрема, це проявляється у постійному оновленні нормативно-правової бази, що регулює діяльність суб'єктів цих правовідносин, а також у впровадженні нових технологій та методів управління, які сприяють підвищенню ефективності забезпечення безпеки. Така адаптивність є необхідною умовою для адекватного реагування на нові виклики та загрози, що виникають у сучасному світі.

По-третє, важливим аспектом є взаємодія між різними суб'єктами адміністративних правовідносин у сфері публічної безпеки. Це включає як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки, що забезпечують координацію дій та обмін інформацією між різними рівнями управління та різними організаціями. Така взаємодія є критично важливою для забезпечення комплексного підходу до вирішення питань безпеки та порядку, що, у свою чергу, сприяє підвищенню довіри суспільства до державних інституцій.

Таким чином, досліджуючи дане питання слід відмітити, що адміністративні правовідносини у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку мають ряд специфічних характеристик, які визначають їхню унікальність та важливість у контексті загальної системи державного управління.

Особливість адміністративних правовідносин полягає у превентивності, владному характері та застосуванні адміністративного примусу як засобу гарантування правопорядку. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на принципах верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, а також інтеграції з європейською правовою практикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія забезпечення державної безпеки. Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/56/2022.#Text>
2. Лялюк О.Ю. Деякі питання взаємовідносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки, судовими органами та органами юстиції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 61–74.
3. Наконечна І.В. Категорійно-поняттєвий аспект адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції. *Юридична наука*. 2020. № 1. Т. 2. С. 126–131. <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/644>
4. Гуцуляк О.А. Адміністративно-правове регулювання превентивної діяльності підрозділів національної поліції щодо забезпечення безпеки територіальних громад в Україні. Дис. ... докт. філос.; 08 Право. Львів, 2024. 228 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7908/1/gusulak-o_d.pdf
5. Коваленко А.В. Окремі аспекти взаємодії поліції з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю у сфері протидії злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6(15). С. 110–113. http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2016/26.pdf
6. Волокітенко О.М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Ч. 1. С. 199–207. http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/30.pdf
7. Герасимчук Р.В. Адміністративно-правове забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні. Дис. ... докт. філос.; 08 Право. Харків, 2023. 200 с.
8. Макаrchук В.В. Правоохоронні органи як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони: адміністративно-правовий аспект. Дис. ... докт. юр. наук.; 12.00.07. Київ, 2023. 426 с. https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNANU/10283/1/Pravookhoronni_o.pdf

REFERENCES

1. President of Ukraine. (2022, February 16). *Strategy for ensuring state security* (Decree No. 56/2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/56/2022.#Text>
2. Lialiuk, O. Yu. (2016). Some issues of relations between local self-government bodies and officials with law enforcement bodies, the prosecutor's office, the Security Service, judicial bodies, and justice authorities. *State Building and Local Self-Government*, (31), 61–74.
3. Nakonechna, I. V. (2020). The categorical and conceptual aspect of the administrative and legal mechanism for ensuring national security in the context of European integration. *Legal Science*, 2(1), 126–131. <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/644>
4. Hutsuliak, O. A. (2024). *Administrative and legal regulation of preventive activities of the National Police units in ensuring the security of territorial communities in Ukraine* (Doctoral dissertation, Lviv State University of Internal Affairs). https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7908/1/gusulak-o_d.pdf
5. Kovalenko, A. V. (2016). Certain aspects of police cooperation with state authorities, local self-government bodies, and the public in the field of crime prevention. *Prykarpattia Legal Bulletin*, 6(15), 110–113. http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2016/26.pdf
6. Volokitenko, O. M. (2022). Administrative and legal foundations of cooperation between territorial units of the National Police and local self-government bodies in ensuring public security and order in Ukraine. *Southern Ukrainian Legal Journal*, 1, 199–207. http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/30.pdf
7. Herashymchuk, R. V. (2023). *Administrative and legal support of public security and order at the regional level* (Doctoral dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs).
8. Makarchuk, V. V. (2023). *Law enforcement agencies as subjects of the formation and implementation of state policy in the field of national security and defense: Administrative and legal aspect* (Doctor of Juridical Sciences dissertation, Bila Tserkva National Agrarian University). https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNANU/10283/1/Pravookhoronni_o.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ

Овчаренко А. С.

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-8697-6466
a.s.ovcharenko@nlu.edu.ua

Товкун Л. В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-4769-9379
l.v.tovkun@nlu.edu.ua

Ключові слова: захист
персональних даних, публічні
закупівлі, електронна
комерція, електронна
торгівля, тендери,
використання бюджетних
коштів.

В статті проведено аналіз стану захисту персональних даних України з урахуванням прогресуючого розвитку інформаційних технологій та поглибленою роботою з великим обсягом даних, необхідність посилення захисту персональних даних громадян України у зв'язку із кібер атаками та процесами євроінтеграції в Україні. Адже на сучасному етапі можна найбільш розвинутим є міжнародне співробітництво із захисту персональних даних, яке здійснюється у Європі, зокрема в рамках Ради Європи та Європейського Союзу. Україна є активним учасником цього співробітництва, а європейська інтеграція є стратегічним пріоритетом зовнішньої політики. Законодавство України про захист персональних даних розроблялося саме з урахування стандартів, розроблених в зазначених інституціях. Крім того, право на приватність є одним із конституційно закріплених прав громадян України, поряд з закріпленням стандартів щодо захисту персональних даних (заборона на збір інформації про особу без її згоди) та права на доступ до публічної інформації (право отримувати відомості про себе, які зберігаються в певних структурах), а також гарантіями судового захисту та відшкодування за порушення таких прав.

Авторами досліджено особливостей використання персональних даних учасників закупівель та визначення можливих шляхів вирішення проблем при захисті таких даних в процесі публічних закупівель за для досягнення балансу між захистом персональних даних щодо учасників закупівель та дотриманням принципу відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель. В статті звертається увага на окремі необґрунтовані вимоги щодо подання у складі тендерної пропозиції документів, які містять персональні дані не тільки учасників закупівель, а і третіх осіб (як то працівників учасників). Авторами пропонуються шляхи можливих варіантів усунення таких ситуацій за для зменшення ризиків зловживань з боку замовників при складанні тендерної документації. Крім того звертається увага на необхідність приведення термінології сфери захисту персональних даних у відповідність до всіх міжнародних стандартів; деталізувати принципи обробки персональних даних та однозначно сформулювати підстави обробки персональних даних; розширити права

суб'єктів персональних даних та механізм їх реалізації; деталізувати вимоги до згоди на обробку персональних даних, які дозволять уникнути зловживань та зменшать приводи для оскарження, у тому числі у сфері публічних закупівель.

PERSONAL DATA PROTECTION IN PUBLIC PROCUREMENT: CHALLENGES AND LEGAL GUIDELINES

Ovcharenko A. S.

PhD in Law,

Assistant at the Department of Financial Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Hryhoriia Skovorody str., 77, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-8697-6466

3986@ukr.net

Tovkun L. V.

PhD in Economy,

Associate Professor at the Department of Financial Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Hryhoriia Skovorody str., 77, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4769-9379

tovkunlv@gmail.com

Key words: *personal data protection, public procurement, e-commerce, e-trading, tenders, spending of budget funds.*

The article analyses the state of personal data protection in Ukraine with due regard to the progressive development of information technology and in-depth work with a large amount of data, and the need to strengthen the protection of personal data of Ukrainian citizens caused by cyber attacks and the processes of European integration in Ukraine. At the present stage, international cooperation on personal data protection is probably the most developed in Europe, in particular within the Council of Europe and the European Union. Ukraine is an active participant in this cooperation, and European integration is a strategic priority of its foreign policy. Ukrainian legislation on personal data protection was developed with due regard to the standards developed by these institutions. In addition, the right to privacy is one of the constitutionally enshrined rights of Ukrainian citizens, along with the establishment of standards for the protection of personal data (prohibition of collecting information about a person without his/her consent) and the right to access public information (the right to receive information about oneself stored in certain structures), as well as guarantees of judicial protection and compensation for violation of such rights.

The authors investigate the specifics of the use of personal data of procurement participants and identify possible ways to solve problems in protecting such data in the course of public procurement in order to achieve a balance between the protection of personal data on procurement participants and compliance with the principle of publicity and transparency at all stages of procurement. The article draws attention to certain unreasonable requirements to submit documents containing personal data of not only bidders, but also third parties (such as employees) as part of a tender offer. The authors propose ways to eliminate such situations in order to reduce the risks of abuse by procuring entities in the course of drafting tender documents.

In addition, attention is drawn to the need to bring the terminology of personal data protection in accordance with all international standards; to detail the principles of personal data processing and unambiguously formulate the grounds for personal data processing; to expand the rights of personal data subjects and the mechanism for their implementation; to detail the requirements for consent to the processing of personal data, which will avoid abuse and reduce the reasons for appeal, including in the public procurement sector

Вступ. З активізацією розвитку інформаційних технологій, відбулась трансформація цінності інформації та ступені втручання держави у цю сферу. Право на приватність та захист інформації про особу залишається одним із найважливіших серед прав людини. Його актуальність значно зросла у зв'язку з тим, що із розвитком інформаційних технологій об'єми та масштаби обробки й обігу інформації, яка носить персоніфікований характер, збільшилися в рази. Адже обравши шлях євроінтеграції, Україна має дотримуватися світових стандартів в тому числі і щодо захисту персональних даних.

Отже, актуальність цього наукового дослідження обумовлена: активним прогресуючим розвитком інформаційних технологій та поглибленою роботою з великим обсягом даних; необхідністю посилення захисту персональних даних громадян України у зв'язку із ворожими кібер атаками, євроінтеграцією в Україні, що а вимагає правового забезпечення захисту персональних даних та адаптацію їх до європейських стандартів; необхідність балансування між захистом персональних даних учасників закупівель та забезпечення принципу відкритості та прозорості закупівель, що є особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли увага громадськості особливо прикута до обґрунтованості витрачання бюджетних коштів та дотримання прозорості закупівель. Питання ефективності використання публічних коштів завжди були в центрі уваги науковців, міжнародної спільноти, суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового забезпечення захисту персональних даних є предметом наукових досліджень серед таких науковців, як І.М. Гординський, М.В. Бем, Г. Саттон, О.М. Родіоненко, О.Г. Рогова та інші. Так, Родіоненко О.М., в монографії «Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти» розглядає правові питання поняття персональних даних і джерел їх правового регулювання, досліджує принципи обробки персональних даних, питання підстав обробки чутливих категорій персональних даних, правового становища суб'єктів персональних даних [1, 24]. В сучасний умовах особливий інтерес у науковців викликає питання право-

вого забезпечення захисту персональних даних в умовах воєнного стану в Україні, коли можуть обмежуватися і права на невтручання у особисте і сімейне життя.

Питання здійснення публічних закупівель були предметом досліджень таких вчених, як: Дмитрик О., Горбатюк Я., Пивовар Ю., Письменна М., Овчаренко А. та інші. Незважаючи на наявність багатьох публікацій щодо розглядуваної проблематики, подальшого дослідження потребують особливості функціонування системи публічних закупівель в умовах запровадження воєнного стану з урахуванням сучасних європейських тенденцій. Крім того проблема захисту персональних даних при здійсненні публічних закупівель до цього часу не досліджувалася в науковій літературі та не була предметом окремих досліджень на рівні дисертаційних досліджень або монографій. Зазначене обумовило актуальність теми, що є предметом зазначеної статті.

Метою дослідження є аналіз стану захисту персональних даних Україні, а також дослідження особливостей використання персональних даних учасників закупівель та визначення можливих шляхів вирішення проблем при захисті таких даних в процесі публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі можна найбільш розвинутим є міжнародне співробітництво із захисту персональних даних, яке здійснюється у Європі, зокрема в рамках Ради Європи та Європейського Союзу. Україна є активним учасником цього співробітництва, а європейська інтеграція є стратегічним пріоритетом зовнішньої політики, сучасне законодавство України про захист персональних даних розроблялося саме з урахування стандартів, розроблених в рамках ними. Так, Рада Європи, як і ОЕСР, почала займатися проблемами, пов'язаними із захистом персональних даних, із кінця 1970-х рр. Підсумком стало прийняття Конвенції № 108 Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28 січня 1981 р. (далі – Конвенція № 108. Крім того, 8 листопада 2001 р. було прийнято Додатковий протокол до цього міжнародного договору. Україна приєдналася до Конвенції та Додаткового протоколу у 2010 р. [2, 3].

У рамках Європейського Союзу ключовим документом із приводу регулювання захисту персональних даних є Директива № 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС «Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та вільним обігом цих даних» від 24 жовтня 1995 р. (далі – Регламент GDPR) [4]. Вказаний акт безпосередньо застосовується у всіх державах-членах ЄС відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу, не вимагаючи прийняття додаткового національного законодавства.

Регламент GDPR – сучасний нормативний акт, який істотно розширює права фізичних осіб щодо контролю за своїми персональними даними та їх обробкою. Сьогодні, безумовно, можна констатувати тенденцію гармонізації світових стандартів регулювання технологій обробки даних у законодавстві щодо захисту персональних даних. У цьому контексті сучасна європейська законодавча модель захисту персональних даних викликає загальний інтерес і продовжує чинити вирішальний вплив на глобальну практику поширення інформації та національні правові моделі інших країн.

Право на приватність є одним із конституційно закріплених прав громадян України. Так, у ст. 32 Конституції України визначено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України», в ній також встановлено, що: – не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом; – кожен громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею; – кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації [5].

Зазначена норма Конституції увібрала в себе не тільки стандарти права на приватність, які містяться в Міжнародному Пакті про громадянські та політичні права 1996 р. і Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а й стандарти щодо захисту персональних даних (заборона на збір інформації про особу без її згоди) та права на доступ до публічної інформації (право отримувати відомості про себе, які зберігаються в певних структурах), а також гарантії судового захисту та відшкодування за порушення таких прав.

Центральним елементом правового забезпечення захисту персональних даних слід вважати спеціальний закон «Про захист персональних даних», ухвалений в 2010 році в процесі імплементації Конвенції Ради Європи № 108. У статті 1 визначена сфера дії Закону України «Про захист персональних даних» (далі – Закон), яка включає в собі як автоматизовану, так і неавтоматизовану обробку персональних даних. Так, персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [6]. Ухвалення Закону України «Про захист персональних даних» стало важливим кроком на шляху до подальшої розробки нормативного забезпечення організаційно-правової бази захисту персональних даних в Україні.

Порівняльний аналіз Закону із нормами Конвенції № 108, Регламенту GDPR та інших документів дозволяє виявити проблеми, пов'язані з невідповідністю законодавства у цій сфері на сучасному етапі. Серед яких – невідповідність положень Закону щодо визначення того, яка інформація є конфіденційною (ст. 5) та конфіденційності самого процесу обробки персональних даних (ст. 6–7) положенням Регламенту GDPR, зокрема ст. 16–17; нечітко визначено повноваження володільця персональних даних; недостатнє врегулювання порядку транскордонної передачі персональних даних [7, 45]. Таким чином, можна констатувати, що захист персональних даних є важливою складовою міжнародного співробітництва в інформаційній сфері. Йому приділяється велика увага як на рівні норм міжнародних договорів, так і в практиці діяльності міжнародних організацій. Усунення цих недоліків сприятиме як подальшій імплементації Україною взятих на себе зобов'язань щодо захисту персональних даних, модернізації національного законодавства в цій сфері, так і процесам інтеграції нашої держави до Європейського Союзу і в світовий інформаційний простір.

Вирішення проблем захисту персональних даних є актуальним у тому числі у сфері публічних закупівель. Адже основним принципом роботи електронної системи публічних закупівель в Україні є «Всі бачать все». Захист персональних даних учасників закупівель – складне питання для всієї сфери закупівель особливо в умовах воєнного стану. З одного боку, суспільство вимагає максимальної прозорості процедури закупівель. З іншого боку, учасники процедури задля її забезпечення вимушені розкривати свої персональні дані ризикуючи їх вразливістю.

Правові засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади встановлюються Зако-

ном України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII від 25.12.2015 [8]. Після розкриття тендерних пропозицій всі документи, що були подані учасником закупівлі в складі тендерної пропозиції стають загальнодоступними для перегляду та завантаження, що є обґрунтованим з точки зору реалізації принципів публічних закупівель, одним із яких є відкритість закупівель. Проте оборотною стороною можуть бути ризики вразливості персональних даних учасників закупівель.

Закон України «Про публічні закупівлі» не регулює питання збору, обробки та зберігання персональних даних. Замовники на власний розсуд визначають, які саме документи мають надати учасники у складі тендерної пропозиції. Якщо постачальник бере участь у закупівлі, в якій замовник вимагає надання певних документів, що містять персональні дані (як то копії паспорту або Реєстраційний номер облікової картки платника податків тощо), він добровільно погоджується на розміщення своїх персональних даних у відкритому доступі системи. Втім, учасник може оскаржити таку вимогу замовника або звернутися до нього із пропозицією через електронний майданчик виключити її з відповідного переліку обов'язкових документів, які постачальник має надати.

Відповідно до ч. 3. ст. 22 Закону України «Про публічні закупівлі» тендерна документація може містити іншу інформацію, вимоги щодо наявності якої передбачені законодавством та яку замовник вважає за необхідне включити до тендерної документації. Та у ч. 4 визначено, що тендерна документація не повинна містити вимог, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників, а також вимог щодо документального підтвердження інформації про відповідність вимогам тендерної документації, якщо така інформація є публічною, що оприлюднена у формі відкритих даних згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» та/або міститься у відкритих єдиних державних реєстрах, доступ до яких є вільним [8]. Підпис фізичної особи (яка представляє учасника) на документах, передбачених та встановлених для оформлення під час проведення процедури закупівлі, є підтвердженням одержання згоди фізичних осіб, яка діють від імені учасника, на обробку (збирання, реєстрацію, накопичення, зберігання, адаптування, зміну, поновлення використання і поширення (розповсюдження, передачу), знеособлення, знищення) персональних даних учасника, або фізичних осіб, які є посадовими особами/працівниками уповноваженими особами учасника, а також здійснювати інші дії визначені Законом України «Про захист персональних даних». Учасник підписанням пропозиції підтверджує, що він повідомлений про свої права відповідно до

ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних». Відповідно до ст. 2 цього Закону згода суб'єкта персональних даних – добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу на обробку її персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки, висловлене у письмовій формі або у формі, що дає змогу зробити висновок про надання згоди [8].

Згідно з даними Єдиного Державного Реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, можна визначити, чи є особа директором, керівником і підписантом учасника, та які особи є підписантами (це може бути наприклад, інженер-будівельник). Ці дані оприлюднені на офіційному сайті Міністерства юстиції України і відповідно зазначені особи вже надали згоду на обробку їх персональних даних щодо конкретно визначеної мети їх обробки, а саме у веденні господарської діяльності підприємства, яка включає укладення цивільно-правових договорів. Повноваження директора (в тому числі з приводу укладення договору) визначено в Статуті підприємства, в Наказі про призначення директора або ж протоколі загальних зборів учасників на яких було призначено директора.

Таким чином не має необхідності вимагати згоди на обробку персональних даних, які містяться у відкритих реєстрах, адже такі особи вже надали згоду на обробку їх персональних даних щодо конкретно визначеної мети їх обробки, а саме у випадку Єдиного Державного Реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, у веденні господарської діяльності підприємства, яка включає укладення цивільно-правових договорів.

Можливим рішенням для замовника може бути позначення таких документів в тендерній документації як конфіденційних. В такому випадку зазначені документи будуть доступні для перегляду тільки замовнику та контролюючим органам. Адже відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 28 Закону «Про публічні закупівлі» – не підлягає розкриттю інформація, що обґрунтовано визначена учасником як конфіденційна, у тому числі що містить персональні дані. Замовник, орган оскарження та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю, мають доступ в електронній системі закупівель до інформації, яка визначена учасником конфіденційною.

Натомість згідно з Законом України «Про захист персональних даних» у сфері електронної комерції обов'язковою є згода на обробку персональних даних. Підприємці, які планують брати участь у публічних закупівлях, мають підтвердити дозвіл на обробку таких даних при реєстра-

ції на електронному майданчику, авторизованому у системі. Так, учасники у письмовій формі дають згоду на обробку, використання, поширення та доступ до персональних даних, які передбачено Законом України «Про публічні закупівлі», а також згідно з нормами чинного законодавства, своїх персональних даних (у т. ч. паспортні дані, ідентифікаційний код, електронні ідентифікаційні дані: номери телефонів, електронні адреси або інша необхідна інформація, передбачена законодавством), відомостей, які надаю про себе для забезпечення участі у процедурі закупівлі, цивільно-правових та господарських відносин. Проте така згода носить дуже обмежений характер та не відображає низку положень, що передбачені Регламент GDPR та є загальноприйнятими у країнах ЄС, що може в подальшому бути використано як підстава для оскарження закупівлі. Враховуючи це, пропонуємо у згоді на обробку персональних даних визначити таку інформацію: правова база, яку використовує учасник при обробці персональних даних, визначити правові підстави, категорії суб'єктів даних, мета такої обробки, категорія таких даних (наприклад, ім'я, телефон, адреса електронної пошти; паспорт або посвідчення особи, технічні та професійні здібності, включаючи кваліфікацію, докази фіскального статусу або іншої комерційної реєстрації,

включаючи банківський рахунок тощо), одержувачі даних, період зберігання даних та права суб'єктів даних.

Висновки. Україна є активним учасником міжнародно-правових відносин, бере активну участь в діяльності міжнародних організацій і виступає стороною основних міжнародно-правових актів в цій сфері. Стан виконання Україною цих зобов'язань можна оцінити як досить високий, проте певні положення щодо захисту персональних даних потребують покращення. Так, слід якомога швидше привести термінологію сфери захисту персональних даних у відповідність до всіх міжнародних стандартів; деталізувати принципи обробки персональних даних та однозначно сформулювати підстави обробки персональних даних; розширити права суб'єктів персональних даних та механізм їх реалізації; деталізувати вимоги до згоди на обробку персональних даних, які дозволять уникнути зловживань та зменшать приводи для оскарження, у тому числі у сфері публічних закупівель. Як бачимо питання захисту персональних даних при здійсненні публічних закупівель потребують подальших досліджень за для досягнення балансу між захистом персональних даних щодо учасників закупівель та дотриманням принципу відкритості та прозорості на всіх стадіях закупівель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. Київ: К.І.С. 2015. 220 с.
2. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text
3. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних від 8 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text
4. Protection of personal data. URL: <http://ec.europa.eu/justice/data-protection/>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text>
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06. 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
7. Аналіз Закону України про захист персональних даних : DGI/DP/expertise UKR(2012). М. Жорж, Г. Саттон. Страсбург : Рада Європи, 2012. 63 С.
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

REFERENCES

1. Bem M. V., Horodyskyi I. M., Satton H., Rodionenko O. M. (2015) Zakhyst personalnykh danykh: Pravove rehuliuвання та praktychni aspekty: naukovo-praktychnyi posibnyk. [Protection of personal data: Legal regulation and practical aspects: a scientific and practical guide]. Kyiv: K.I.S. 2015. 220 [in Ukrainian].
2. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (28.01.1981). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text [in Ukrainian].
3. Additional Protocol to the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data for Supervisory Authorities and Transborder Flows of Data (08.11.2001). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text [in Ukrainian].
4. Protection of personal data. URL: <http://ec.europa.eu/justice/data-protection> [in English].

5. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
6. Law of Ukraine on the protection of personal data № 2297-VI. (01.06.2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian]
7. Analysis of the Law of Ukraine on Personal Data Protection : DGI/DP/expertise UKR (2012). M. Zhorzh, H. Satton. Strasburh : Rada Yevropy, 2012. 63 [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on public procurement № 922-VIII (25.12.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ФІНАНСОВОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Шпомер А. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національний університет «Чернігівська політехніка»
вул. Шевченка, 95, Чернігів, Україна
orcid.org/0000-0003-0792-5797
alla3000@ukr.net*

Ключові слова: публічні закупівлі, фінансове право, адміністративне право, бюджетне право, державний фінансовий контроль, ефективність, прозорість, законність.

Стаття присвячена комплексному аналізу правового регулювання публічних закупівель через призму взаємодії норм фінансового та адміністративного права. Автор обґрунтовує, що публічні закупівлі є складним міжгалузевим інститутом, ключовим для забезпечення ефективного, прозорого та добросовісного використання публічних коштів.

Центральне місце в дослідженні посідає фінансово-правова природа закупівель. Акцентується, що їхня сутність визначається джерелом фінансування – бюджетними коштами (державного чи місцевих бюджетів). Це вводить закупівлі до сфери регулювання фінансового, а саме бюджетного права, яке виступає основою, або «каркасом» для цього процесу. Фінансове право встановлює принципи цільового використання, фінансової дисципліни та реалізує контрольну функцію, що є імперативними вимогами для всіх учасників закупівельного процесу. Водночас, у роботі підкреслюється, що адміністративне право виконує роль інструменту, який регламентує конкретні процедури та управлінські дії. Адміністративні норми деталізують порядок проведення торгів, вибір їх виду, оголошення, кваліфікацію учасників та оскарження. Це дозволяє забезпечити законність, об'єктивність та рівність умов, що є критичним для запобігання корупції та неефективного використання ресурсів.

Дослідження підкреслює критичну синергію та нерозривний зв'язок між цими двома галузями права. Порушення адміністративних процедур (наприклад, дискримінаційні умови торгів) неминуче призводять до фінансових наслідків (неефективне витрачання коштів). Така взаємодія забезпечує комплексний контроль: фінансовий контроль перевіряє законність витрат, а адміністративний – законність процедур.

У висновках наголошується на необхідності комплексного підходу до правового регулювання публічних закупівель. Лише всебічний аналіз та врахування норм обох галузей права дозволяють уникнути правових конфліктів, забезпечити стабільність, зміцнити довіру учасників та сприяти сталому розвитку державних інститутів та економіки в цілому.

THE CORRELATION BETWEEN THE NORMS OF FINANCIAL AND ADMINISTRATIVE LAW IN THE CONTEXT OF PUBLIC PROCUREMENT REGULATION

Shpomer A. I.

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
National University “Chernihiv Polytechnic”
Shevchenko str., 95, Chernihiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0792-5797
alla3000@ukr.net*

Key words: *public procurement, financial law, administrative law, budget law, state financial control, effectiveness, transparency, legality.*

This article is dedicated to a comprehensive analysis of the legal regulation of public procurement through the lens of the interaction between financial and administrative law. The author argues that public procurement is a complex, intersectoral institution, crucial for ensuring the effective and transparent use of public funds.

The central focus of the research is the financial and legal nature of procurement. It is emphasized that its essence is determined by its source of financing—state or local budget funds. This automatically places procurement within the scope of financial law, specifically budget law, which acts as the «framework» for this process. Financial law establishes the principles of targeted use, financial discipline, and control, which are imperative requirements for all participants in the procurement process.

At the same time, the paper highlights that administrative law serves as the tool that regulates specific procedures and administrative actions. Administrative norms detail the rules for conducting tenders, selecting the type of procedure, making announcements, qualifying participants, and filing appeals. This ensures legality, objectivity, and equal conditions, which is critical for preventing corruption and the ineffective use of resources.

The study underscores the critical synergy and indissoluble link between these two branches of law. Violations of administrative procedures (e.g., discriminatory tender conditions) inevitably lead to financial consequences (ineffective use of funds). This interaction ensures comprehensive control: financial control verifies the legality of expenditures, while administrative control verifies the legality of procedures.

The conclusion emphasizes the necessity of a holistic approach to the legal regulation of public procurement. Only a comprehensive analysis and consideration of the norms of both branches of law can help avoid legal conflicts, ensure stability, strengthen the trust of participants, and contribute to the sustainable development of state institutions and the economy as a whole.

Постановка проблеми. Правове регулювання публічних закупівель в Україні – це складна, динамічна система норм, що охоплює широкий спектр суспільних відносин, пов’язаних із витрачанням публічних коштів. Її головна мета – забезпечити ефективне, прозоре та добросовісне придбання товарів, робіт і послуг для потреб держави та територіальних громад. Публічні закупівлі за своєю суттю є міжгалузевим інститутом, що зумовлює їх регулювання нормами різних галузей права, зокрема, фінансового та адміністративного.

Фінансово-правове регулювання публічних закупівель – це не просто частина загального правового регулювання, а його особливий різновид, що виділяється своїм предметом, методом та метою. Його унікальність полягає у фокусі на публічних фінансах, їхньому русі та контролі за ними в процесі придбання товарів, робіт та послуг для державних та суспільних потреб.

Фінансово-правове регулювання публічних закупівель не існує у вакуумі. Воно тісно взаємодіє та співвідноситься з іншими галузями права. Зокрема, співвідношення фінансового та адміні-

стративного права є важливим для регулювання правових відносин у цій сфері. Розуміння цього співвідношення дозволяє правильно застосовувати законодавство у сфері публічних закупівель. Комплексний аналіз і врахування співвідношення норм цих галузей права сприяє сталому, прозорому й ефективному здійсненню публічних закупівель, що є ключовим для розвитку державних інститутів і економіки в цілому.

Дослідження співвідношення фінансового та адміністративного права у контексті публічних закупівель є дуже актуальним. Воно дозволяє розглянути взаємозв'язок між законодавством, яке регулює фінансові аспекти, зокрема витрати та контроль над ними, і правовими нормами адміністративного права, що стосуються публічних закупівель. Таке дослідження може сприяти розвитку ефективної системи контролю за використанням державних коштів у процесі публічних закупівель, а також виявленню можливих ризиків порушень антикорупційного законодавства.

Метою дослідження є визначення співвідношення застосування норм фінансового та адміністративного права у контексті публічних закупівель, комплексний аналіз та систематизація взаємозв'язків та взаємовпливів норм цих галузей права, які регулюють процес публічних закупівель, для забезпечення ефективності, прозорості та законності використання публічних фінансів.

Завдання дослідження співвідношення фінансового та адміністративного права, що регулюють публічні закупівлі, впливають з поставленої мети є конкретними кроками для її досягнення. Основними завданнями цього дослідження є: аналіз теоретичних засад співвідношення фінансового та адміністративного права; визначення правової природи публічних закупівель; виявлення сфер перетину та взаємодії норм фінансового та адміністративного права; виокремлення суперечностей або відсутності чіткого регулювання на стику цих галузей права у сфері публічних закупівель. Виконання цих завдань дозволить досягти поставленої мети дослідження та сформулювати цілісне уявлення про правову природу публічних закупівель та оптимальні шляхи їх правового регулювання нормами фінансового та адміністративного права.

Питання співвідношення фінансового та адміністративного права у контексті публічних закупівель є не тільки актуальним, але і складним, оскільки публічні закупівлі є мультидисциплінарним інститутом. В Україні цьому питанню приділяється значна увага науковців з різних галузей права, зокрема фінансового та адміністративного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань бюджетного процесу, державних фінансів, бюджетного права здійснюють

фахівці з фінансового права такі, як Т.І. Єфіменко, І.Я. Закоморна, Л.К. Воронова, В. М. Новаковець, Н.П. Кучерявенко, Д.О. Гетьманцев та інші. Їхні роботи закладають основу розуміння фінансово-правової природи використання публічних коштів у закупівлях. Науковці з адміністративного права – О.В. Кузьменко, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.Б. Авер'янов досліджують адміністративні процедури, державне управління, адміністративну відповідальність. Публічні закупівлі значною мірою регулюються адміністративними нормами щодо процедур проведення торгів, оскарження, діяльності контролюючих органів. Особливо варто відзначити науковців які займаються питаннями публічного адміністрування та державного управління у контексті ефективності використання бюджетних коштів у всіх сферах, включно з публічними закупівлями – Г.В. Атаманчук, В.М. Князєв, В.Я. Малиновський.

Виклад основного матеріалу. Регулювання публічних закупівель нормами фінансового і адміністративного права є дуже важливим аспектом для забезпечення прозорості, ефективності та дотримання законності в цьому процесі. Норми фінансового права визначають правила використання фінансових ресурсів держави, включаючи управління бюджетом, контроль за витратами та фінансову відповідальність. Норми адміністративного права визначають процедури та права учасників публічних закупівель, контролюють дотримання законності та запобігають корупції. Застосування цих норм сприяє створенню прозорого та конкурентного середовища для проведення публічних закупівель, а також робить процес більш ефективним та дієвим.

Належна взаємодія норм фінансового та адміністративного права в публічних закупівлях є критично важливою для забезпечення:

- законності, що гарантує відповідність всіх етапів чинному законодавству та запобіганню порушенням і корупції;
- гармонізації та прозорості, що створює цілісну правову систему, яка спрощує тендерні процедури, їх контроль, сприяючи прозорості й конкуренції;
- ефективності бюджетних витрат, що допомагає раціонально управляти фінансами, планувати та контролювати цільове використання коштів під час публічних закупівель;
- уникнення правових конфліктів, що забезпечує стабільність правового середовища, запобігаючи суперечностям у регулюванні;
- комплексного регулювання правовідносин, що дозволяє охопити всі аспекти складних закупівельних відносин, від регулювання до фінансового контролю;

– зміцнення довіри та захисту учасників, що досягається встановленням чітких правил для всіх сторін, забезпечуючи справедливість та захист прав.

Фінансово-правова природа публічних закупівель полягає у тому, що вони здійснюються за рахунок бюджетних коштів (державного чи місцевих бюджетів) або коштів державних/комунальних підприємств та установ. Це автоматично вводить закупівлі до сфери регулювання фінансового права, зокрема його підгалузі – бюджетного права.

В. М. Новаковець дійшла висновку, що державні закупівлі пропонується розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому (з фінансово-правової точки зору) – як специфічний інструмент фінансово-правового регулювання правовідносин щодо формування, раціонального розподілу та ефективного використання публічних фондів коштів, що застосовується у процесі реалізації публічного інтересу при придбанні товарів, робіт і послуг за публічні кошти; у широкому – як публічні закупівлі – сукупність суспільних правовідносин, що виникають у процесі задоволення замовником публічних потреб у товарах, роботах і послугах за публічні кошти у порядку, встановленому законодавством України [1, с. 193].

Бюджетне право як складова фінансово-правового регулювання є фундаментальним для публічних закупівель тому, що переважна більшість публічних закупівель здійснюється за рахунок бюджетних коштів (державного та місцевих бюджетів). Публічні закупівлі є етапом виконання бюджету за видатками, що означає – кошти, передбачені в бюджеті на певні цілі (закупівля медикаментів, будівництво доріг, отримання послуг), реалізуються саме через процедури публічних закупівель.

Можливість проведення закупівлі прямо залежить від наявності та обсягу бюджетних асигнувань, виділених головному розпоряднику бюджетних коштів і доведених до розпорядників нижчого рівня. Планування закупівель здійснюється на підставі бюджетних призначень, відображених у кошторисах та планах використання бюджетних коштів.

Норми бюджетного права імперативно вимагають цільового використання бюджетних коштів. У контексті закупівель це означає, що кошти, виділені на певну закупівлю (наприклад, придбання шкільного автобуса), не можуть бути використані на інші потреби. Дотримання бюджетної дисципліни є обов'язковим для всіх учасників закупівельного процесу. Будь-які дії, що призводять до перевищення бюджетних асигнувань або неефективного використання коштів, є порушенням бюджетного законодавства.

Бюджетне право також реалізує контрольну функцію, а саме регулює державний фінансовий

контроль. Бюджетне право визначає засади державного фінансового контролю, який включає контроль за дотриманням бюджетного законодавства у сфері публічних закупівель. Державний фінансовий контроль у сфері публічних закупівель чималу роль у цьому процесі. Предметом державного контролю у сфері публічних закупівель є публічні фінанси, що належать державі, а також управлінські дії, які вчиняються при формуванні, розподілі, володінні, та використанні зазначених ресурсів [2, с. 100].

Т. А. Жадан визначає державний фінансовий контроль як сукупність форм, методів та інструментів контролю, за допомогою яких органи державного фінансового контролю одержують інформацію про фактичний стан справ щодо процесів формування, розподілу і використання державних фінансових ресурсів на всіх рівнях державного сектору економіки, порівнюють отримані дані з цільовими або нормативними вимогами, визначають розміри і причини виявлених відхилень, вживають заходи, спрямовані на їх усунення, недопущення та попередження у майбутньому, з метою підвищення ефективності підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень у сфері управління державними фінансовими ресурсами [3, с. 166].

Органи державного фінансового контролю (наприклад, Державна аудиторська служба України) перевіряють законність, доцільність та ефективність витрачання бюджетних коштів через закупівлі. В рамках бюджетного контролю проводиться аудит ефективності використання бюджетних коштів, що включає оцінку результативності та економності здійснення публічних закупівель.

Бюджетний кодекс України є основним нормативно-правовим актом бюджетного права. Він встановлює загальні правила формування та використання бюджетних коштів, які є вихідними для Закону України «Про публічні закупівлі». Жодна закупівля не може бути проведена без дотримання вимог Бюджетного кодексу.

Закон України «Про публічні закупівлі» є спеціальним актом у сфері закупівель і містить значну частину адміністративно-правових норм, він водночас є інструментом реалізації норм бюджетного права. Цей закон деталізує процедури, які забезпечують виконання бюджетних видатків відповідно до принципів фінансового права (ефективність, прозорість, доброчесність).

Таким чином співвідношення фінансового права та бюджетного права у контексті публічних закупівель є співвідношенням цілого і його найважливішої частини. Бюджетне право надає правову основу для формування та використання публічних коштів, створюючи «каркас» для здійснення закупівель. Фінансове право в цілому охо-

плює ширший спектр фінансових відносин, але саме бюджетне право є тим інститутом фінансового права, який безпосередньо і в першу чергу регулює процеси, пов'язані з виділенням та витрачанням бюджетних коштів у сфері публічних закупівель. Таким чином, публічні закупівлі є однією з ключових форм реалізації бюджетного процесу на стадії виконання видатків, і їх правове регулювання є синтезом загальних принципів фінансового права та конкретних норм бюджетного законодавства.

Публічні закупівлі також мають виражену адміністративно-правову складову, оскільки реалізуються у межах відносин, врегульованих нормами адміністративного права. Такі норми впливають на діяльність і поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління, що сприяє формуванню стабільних правових зв'язків владного характеру. Вони визначають зразки належної поведінки адресатів від імені держави, встановлюючи обов'язкові для виконання приписи, які закріплюють взаємні права та обов'язки сторін. У вузькому значенні адміністративно-правові відносини становлять суспільні зв'язки, які регламентуються адміністративно-правовими нормами. Об'єктами цих відносин можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні цінності, що мають суспільне значення, а також дії учасників публічного управління, пов'язані з такими цінностями.

К.Ю. Хусанова обґрунтовує необхідність застосування методу адміністративного (публічного) права у сфері закупівель такими обставинами:

- порядок здійснення закупівель визначається на законодавчому рівні шляхом прийняття;
- відповідних нормативно-правових актів, тобто встановлення приписів, дозволів та заборон;
- здійснення фінансового регулювання торгово-економічних відносин є державною функцією;
- закупівля товарів, робіт та послуг за державні кошти здійснюється з метою забезпечення державних потреб;
- регулювання цих відносин викликане обов'язковістю керованості за процесами руху коштів державного та місцевих бюджетів;
- здійснюється управління матеріальними потоками;
- забезпечується контроль за видатками [4, с. 119].

З точки зору державного управління О. А. Сидоренко розглядає державні закупівлі як «складову механізму державного регулювання» [5, с. 90].

Вважається, що публічні закупівлі є частиною державного управління, реалізацією публічної функції держави щодо забезпечення власних потреб та потреб суспільства, що є основною ознакою адміністративного права. М. Г. Борщ

робить висновок, що публічні закупівлі – це одна з форм державної діяльності в межах регуляторної політики, регламентований в законодавстві процес придбання уповноваженими суб'єктами з боку держави, тобто замовниками, матеріальних ресурсів (товарів, робіт і послуг) для економічного приросту й забезпечення діяльності та державних потреб, а також територіальних громад, що відбувається за публічні кошти з найбільшою ефективністю й мінімальними витратами за заздалегідь проголошеними правилами й умовами на основі конкурсу, враховуючи засадничі принципи добросовісної конкуренції (6, с. 205).

Весь процес публічних закупівель (від планування до укладення договору) регулюється нормами адміністративного права як чітко визначена адміністративна процедура. Це включає:

- планування закупівель, що включає встановлення потреб, очікуваної вартості, визначення предмету закупівлі;
- організація та проведення торгів включає вибір виду процедури (відкриті торги, спрощені закупівлі тощо), оголошення, кваліфікація учасників, оцінка пропозицій, визначення переможця – все це є адміністративними діями;
- встановлення повноважень, порядок прийняття рішень та контрольних функцій уповноважених та контролюючих органів у сфері публічних закупівель;
- оскарження процедур закупівель, що є типовою адміністративною процедурою.

Адміністративні процедури є інструментом реалізації фінансових функцій. Законодавство про публічні закупівлі, що має адміністративно-правову природу (наприклад, Закон України «Про публічні закупівлі»), по суті, є деталізацією та механізмом реалізації норм бюджетного права щодо витрачання публічних коштів. Таким чином, фінансове право визначає правову основу для виділення та використання коштів, то адміністративне право регламентує порядок реалізації цих видатків через конкретні процедури закупівель.

Фінансовий контроль публічних закупівель часто здійснюється шляхом перевірки дотримання адміністративних процедур закупівель. Порушення адміністративних процедур (наприклад, неправомірне обрання процедури, дискримінаційні умови) можуть мати прямі фінансові наслідки (неефективне використання коштів, збитки). Об'єктом як фінансового, так і адміністративного контролю у закупівлях є дотримання законності та ефективності використання публічних коштів.

Таким чином, норми фінансового права та адміністративного права взаємодіють між собою у сфері публічних закупівель. Така взаємодія відбувається при плануванні закупівель. Замовниками у публічних закупівлях переважно

виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства, установи, організації, що є суб'єктами публічного адміністрування. Замовник має фінансово-правове зобов'язання (наявність бюджетних асигнувань) та адміністративно-правове зобов'язання (розробка річного плану закупівель). Така ж взаємодія прослідковується у випадку, коли учасник публічних закупівель виявив дискримінаційні умови (адміністративно-правове порушення), він звертається до АМКУ (адміністративний орган), чиє рішення може вплинути на подальше використання бюджетних коштів (фінансовий аспект). Крім того, за порушення фінансової дисципліни (нецільове використання коштів) може настати фінансова відповідальність, а за порушення процедури закупівлі (наприклад, незабезпечення належної конкуренції) – адміністративна відповідальність. Часто одне й те ж діяння може містити ознаки обох видів правопорушень. Зокрема, за порушення законодавства у сфері публічних закупівель передбачається адміністративна відповідальність посадових осіб (наприклад, за порушення порядку оприлюднення інформації, неналежне проведення процедур).

Висновки. Аналіз співвідношення норм фінансового і адміністративного права в контексті регулювання публічних закупівель дозволяє зробити деякі висновки.

1. Публічні закупівлі – міжгалузевий інститут з фінансово-правовою домінантою. Публічні закупівлі не існують у вакуумі. Вони є складним, мультидисциплінарним інститутом, що регулюється нормами різних галузей права. Однак, їхня фінансово-правова природа є визначальною, оскільки вони завжди пов'язані з рухом та використанням

публічних коштів. Фінансове право, зокрема його ключова підгалузь – бюджетне право, надає «каркас», встановлюючи принципи цільового та ефективного використання коштів, а також норми фінансової дисципліни та контролю.

2. Адміністративне право – інструмент реалізації фінансових норм. Адміністративне право регламентує конкретні процедури та управлінські дії, через які реалізуються фінансово-правові вимоги до публічних закупівель. Такі процедури, як оголошення торгів, кваліфікація учасників та оскарження, є механізмами, що забезпечують законне та ефективне витрачання бюджетних коштів. Таким чином, адміністративне право виступає інструментом, що перетворює фінансово-правові принципи на конкретні, обов'язкові до виконання дії.

3. Співвідношення фінансового та адміністративного права у закупівлях – це не просто співіснування, а взаємодія. Порушення адміністративних процедур (наприклад, дискримінаційні умови) завжди мають фінансові наслідки (неефективне використання коштів), і навпаки. Ця взаємодія забезпечує комплексний контроль: фінансовий контроль перевіряє законність витрат, а адміністративний – законність процедур. Часто одне й те саме діяння може містити ознаки обох видів правопорушень, що підкреслює їх нерозривний зв'язок.

Ефективне та прозоре здійснення публічних закупівель можливе лише за умови комплексного аналізу та врахування норм обох галузей права. Це дозволяє уникнути правових конфліктів, забезпечує стабільність правового середовища та зміцнює довіру всіх учасників, що є ключовим для сталого розвитку державних інститутів та економіки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новаковець В. М. Фінансово-правовий механізм регулювання державних закупівель : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 / Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2012. 252 с. (дата звернення 04.08.2025).
2. Прасюк В. М. Державний фінансовий контроль: визначення поняття. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3(28). С. 97–102 (дата звернення 16.08.2025).
3. Жадан Т. А. Економічна сутність та зміст поняття «державний фінансовий контроль». *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2017. № 16. С. 161–168. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/bses_2017_16_35.pdf (дата звернення 16.08.2025).
4. Хусанова К.Ю. До питання про особливості методу правового регулювання відносин у сфері державних закупівель. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 117–124. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d3e3273d-3656-4b99-b295-05b519c47a80/content> (дата звернення 16.08.2025).
5. Сидоренко О. А. Державна політика регулювання ринку зерна в Україні та наслідки її впровадження. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Спецвипуск. Т. 2. С. 88–91.
6. Борщ М. Г. Публічні закупівлі в господарській діяльності : проблеми та шляхи вдосконалення. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. С. 203–207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2018_57_28 (дата звернення 04.08.2025).

REFERENCES

1. Novakovets, V. M. (2012). Finansovo-pravovyi mekhanizm rehuliuвання derzhavnykh zakupivel [Financial and legal mechanism for regulating public procurement] (Candidate of Law dissertation). Derzhavnyi naukovo-doslidnyi instytut MVS Ukrainy [State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. (in Ukrainian)
2. Prasiuk, V. M. (2019). Derzhavnyi finansovyi kontrol: vyznachennia poniattia [State financial control: Definition of the concept]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk* [Prykarpattya Legal Bulletin], 3(28), 97–102. (in Ukrainian)
3. Zhadan, T. A. (2017). Ekonomichna sutnist ta zmist poniattia «derzhavnyi finansovyi kontrol» [The economic essence and content of the concept of «state financial control»]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audit* [Accounting, Analysis and Audit], (16), 161–168. Retrieved from file:///C:/Users/admin/Downloads/bses_2017_16_35.pdf (in Ukrainian)
4. Khusanova, K. Yu. (2010). Do pytannia pro osoblyvosti metodu pravovoho rehuliuвання vidnosyn u sferi derzhavnykh zakupivel [On the issue of the peculiarities of the legal regulation method in the field of public procurement]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], (1), 117–124. Retrieved from <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d3e3273d-3656-4b99-b295-05b519c47a80/content> (in Ukrainian)
5. Sydorenko, O. A. (2011). Derzhavna polityka rehuliuвання rynku zerna v Ukraini ta naslidky yii vprovadzhennia [State policy of grain market regulation in Ukraine and the consequences of its implementation]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Donetsk National University], Special issue, 2, 88–91. (in Ukrainian)
6. Borshch, M. H. (2018). Publichni zakupivli v hospodarskii diialnosti: problemy ta shliakhy vdoskonalennia [Public procurement in economic activity: Problems and ways to improve]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava* [Journal of Eastern European Law], (57), 203–207. http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2018_57_28 (in Ukrainian)

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-12>

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Геркула Н. М.*аспірантка кафедри кримінально-правової політики**Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна**orcid.org/0009-0002-7490-3264**gerkulanastasia@gmail.com*

Ключові слова: запобігання злочинності, колабораційна діяльність, колабораціонізм, загальносоціальна превенція, тимчасово окуповані території, соціальна інтеграція, інформаційна безпека, адміністративні бар'єри, виховна та просвітницька робота, територіальна стигматизація.

У статті здійснено комплексний аналіз загальносоціальних заходів запобігання колабораційній діяльності в Україні в умовах повномасштабного збройного вторгнення, що актуалізує проблему взаємодії держави та громадян у надзвичайних соціально-політичних умовах. Розглядаються специфічні механізми раннього попередження проявів співпраці з державою-агресором, які виходять за межі кримінально-правових санкцій і включають інституційні, освітні, інформаційні та соціальні компоненти. Автор наголошує на необхідності системного підходу до формування стійких соціальних інститутів, здатних забезпечувати ефективне функціонування правової системи, прозорість адміністративних процедур та доступність послуг для мешканців тимчасово окупованих територій.

Особлива увага приділяється аналізу адміністративних бар'єрів, що ускладнюють інтеграцію громадян у правове та соціальне середовище України, а також психологічним наслідкам бюрократичної складності, яка підвищує соціальну вразливість населення та створює передумови для формування компромісного або адаптивного ставлення до окупаційної влади. Розглядаються також ризики територіальної стигматизації та її вплив на поведінку громадян, формування негативних соціальних установок і обмеження доступу до ресурсів. Запропоновані методи інформаційної політики передбачають створення умов для гнучкої суспільної свідомості, що запобігає співпраці з агресором, уникає категоричного таврування та сприяє збереженню довіри до українських інституцій.

У дослідженні також аналізуються виховні та просвітницькі практики, спрямовані на формування критичного мислення, громадянської відповідальності та патріотичних цінностей серед різних вікових груп. Розкрито роль корпоративної культури в органах державної влади та місцевого самоврядування як інструменту протидії колабораціонізму, а також значення моніторингу та превентивного контролю за поведінкою працівників.

Автор обґрунтовує взаємозв'язок правових, соціальних і комунікаційних заходів, підкреслюючи, що інтегроване застосування цих інструментів є ключовим для формування ефективної системи запобігання колабораційній діяльності, зменшення соціальної вразливості, підвищення правової обізнаності та підтримання соціальної згуртованості в умовах збройного конфлікту.

GENERAL SOCIAL PREVENTION OF COLLABORATION ACTIVITY IN UKRAINE

Herkula N. M.

Postgraduate Student at the Department of Criminal-Legal Policy

Yaroslav Mudryi National Law University

Hryhorii Skovoroda str., 77, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0009-0002-7490-3264

gerkulanastasia@gmail.com

Key words: *crime prevention, collaboration, collaborationism, general social prevention, temporarily occupied territories, social integration, information security, administrative barriers, educational and awareness-raising work, territorial stigmatization.*

This article provides a comprehensive analysis of societal measures to prevent collaboration in Ukraine in the context of a full-scale armed invasion, which highlights the issue of interaction between the state and citizens in extraordinary socio-political conditions. It examines specific mechanisms for early warning of manifestations of cooperation with the aggressor state, which go beyond criminal sanctions and include institutional, educational, informational, and social components. The author emphasizes the need for a systematic approach to the formation of stable social institutions capable of ensuring the effective functioning of the legal system, transparency of administrative procedures, and accessibility of services for residents of temporarily occupied territories.

Particular attention is paid to the analysis of administrative barriers that complicate the integration of citizens into the legal and social environment of Ukraine, as well as the psychological consequences of bureaucratic complexity, which increases the social vulnerability of the population and creates the preconditions for the formation of a compromising or adaptive attitude towards the occupying authorities.

The risks of territorial stigmatization and its impact on citizens' behavior, the formation of negative social attitudes, and restrictions on access to resources are also considered. The proposed information policy methods involve creating conditions for flexible public awareness that prevents cooperation with the aggressor, avoids categorical stigmatization, and helps maintain trust in Ukrainian institutions.

The study also analyzes educational and awareness-raising practices aimed at fostering critical thinking, civic responsibility, and patriotic values among different age groups. It reveals the role of corporate culture in state and local government bodies as a tool for countering collaborationism, as well as the importance of monitoring and preventive control over employee behavior. The author substantiates the interconnection between legal, social, and communication measures, emphasizing that the integrated application of these tools is key to forming an effective system for preventing collaboration, reducing social vulnerability, increasing legal awareness, and maintaining social cohesion in conditions of armed conflict.

Вступ. Повномасштабне вторгнення рф в Україну завдає нищівної шкоди охоронюваним інтересам та базовим суспільним цінностям, а також зумовлює виникнення низки нових соціально-кримінологічних викликів, серед яких колабораційна діяльність набуває особливої актуальності. Це явище проявляється не лише у формі прямих порушень закону, а й через системні ризики дестабілізації громадських та державних інститутів. Сучасна практика підтверджує, що традиційні правоохоронні заходи, хоча й необхідні, є недостатніми для запобігання виникненню колабора-

ційних проявів на ранніх етапах, що потребує розробки інтегрованих превентивних стратегій.

Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері кримінологічної профілактики, системне вивчення загальносоціальної превенції саме колабораційної діяльності в українських реаліях залишається недостатньо розробленим. Це обумовлює потребу у формуванні науково обґрунтованої моделі превентивних заходів, здатної інтегрувати соціальні, освітні, комунікаційні та економічні інструменти у єдину систему державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика загальносоціального запобігання злочинності ґрунтовно розроблялася у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких О. М. Джу́жа, О. Г. Кальман, В. В. Го́ліна, Б.М. Голо́вкін, В. О. Туляков, М. І. Мельник, А. В. Савченко, а також представників суміжних галузей знань – соціології, психології та політології. Водночас, більшість наукових досліджень фокусуються на загальних теоретико-методологічних засадах запобігання злочинності, або на окремих її видах (корупційних, насильницьких, економічних тощо). Специфіка ж загальносоціального запобігання саме колабораційній діяльності, як відносно нового для українського правопорядку феномену, залишається недостатньо розкритою, що обумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є комплексне дослідження загальносоціального запобігання колабораційній діяльності в Україні, аналіз існуючих наукових підходів і практичних моделей превентивних заходів та визначення перспективних напрямів інтеграції інструментів різних сфер суспільної діяльності в єдину систему державної політики, спрямовану на формування стійкої протидії колабораціонізму.

Виклад основного матеріалу. Історія ідей щодо запобігання злочинності – невід’ємна частина історії еволюції уявлень про природу злочинного, про злочинність. Уже в міфах, легендах, епосах, біблійних текстах і найдавніших законодавчих пам’ятках відображено спроби осмислити протиборство добра і зла, що свідчить про постійну актуальність проблеми злочинності та багатоманітності її проявів [1, с. 4]. Отже, історичний досвід переконливо свідчить про те, що феномен злочинності та пошук механізмів її попередження завжди були інтегральною складовою суспільного розвитку.

Запобігання злочинності має на меті виявлення, істотне зниження кількісних та позитивні зміни якісних показників злочинності в Україні [2, с. 16]. В загальному вигляді протидія загрозам злочинності реалізується у багатовимірному форматі, що охоплює кримінально-правові, превентивні та соціально-організаційні заходи, і спрямована одночасно на стримування фактичних правопорушень та нейтралізацію умов і детермінант, що їх породжують.

Превентивна діяльність у сфері запобігання злочинності реалізується через три взаємопов’язані рівні: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Лише комплексне поєднання заходів усіх цих напрямів здатне забезпечити ефективну протидію правопорушенням та мінімізувати ризики їх виникнення. Вза-

ємозв’язок полягає також в тому, що реалізація кожного наступного рівня по низхідній уможливорюється завдяки успішному досягненню цілей попереднього рівня.

Б. Голо́вкін виділяє такі три концепції протистояння держави і суспільства злочинності: 1) концепція правоохорони – дія кримінально-правового законодавства та забезпечення його системою правоохоронних органів; 2) концепція превенції – запобігання виникненню та перешкоджання дії детермінант злочинності, недопущення формування й реалізації кримінальної мотивації на різних стадіях злочинної поведінки; 3) концепція реагування на злочинні прояви шляхом кримінального переслідування винних та встановлення постпенітенціарного контролю [3, с. 290]. Таким чином слід говорити про наявність різних форм реагування держави в особі її інституцій (органи влади та управління, інститути громадянського суспільства, юридичні та фізичні особи тощо) на прояви злочинності залежно від етапу її розвитку. В цьому дослідженні ми проаналізуємо способи початкової (первинної) превенції, а саме – загальносоціального попередження колабораційної діяльності в Україні.

Повномасштабна збройна агресія РФ спричинила появу та поширення колабораційної діяльності як соціально-правового феномена, що має різні форми – від публічної підтримки агресора та інформаційного сприяння до праці в окупаційних адміністраціях та економічного забезпечення їхньої діяльності. У відповідь Україна відреагувала шляхом зміцнення кримінально-правових механізмів відповідальності за співпрацю з агресором.

Водночас домінування каральної парадигми не знімає стратегічного завдання: **як запобігати** колаборації на рівні повсякденного життя громад, інститутів і комунікацій, перш ніж вона набуде кримінальних форм.

Проблема полягає у відсутності цілісної концепції загальносоціального запобігання колабораційній діяльності: бракує узгоджених визначень ризиків і протективних факторів у громадах, методик раннього виявлення вразливостей, стандартів етичної комунікації держави з населенням в умовах воєнного стану, а також механізмів міжсекторальної координації й оцінювання ефективності профілактичних заходів. Існуючі підходи фрагментовані між секторами (безпековим, освітнім, соціальним, інформаційним), що знижує превентивний ефект і ускладнює прийняття рішень на рівні державної політики та органів місцевого самоврядування. Ми погоджуємось, що загальносоціальна профілактика злочинності – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, основна мета якої полягає не лише у безпосередньому запобіганні правопорушенням, а насампе-

ред у розв'язанні ключових економічних і соціальних завдань, що визначають якість та стабільність суспільного розвитку [4, с. 113].

Таким чином, загальносоціальна профілактика колабораційної діяльності не зводиться до прямого запобігання окремим проявам колабораціонізму. Її ключове призначення полягає в створенні й зміцненні ефективних соціальних інститутів, що забезпечують належний рівень економічної, правової та інформаційної безпеки громадян, формують довіру до держави та сприяють соціальній згуртованості. Саме ці умови мінімізують ризики виникнення девіантної поведінки, у тому числі у формах, пов'язаних із співпрацею з ворогом.

Отже, наукова проблема полягає у формуванні **системної моделі загальносоціальної профілактики** колабораціонізму, яка поєднує правові, інституційні, комунікативні та соціально-економічні інструменти, ґрунтується на даних і забезпечує баланс між вимогами безпеки та правами людини.

Одним із ключових методів загальносоціальної превенції колабораціонізму є виховна та просвітницька робота, яка повинна розглядатися не лише у вузькому педагогічному вимірі, а в ширшому суспільному контексті. Під виховною роботою у цьому випадку слід розуміти цілеспрямований комплекс заходів, спрямованих на різні соціальні та вікові групи населення з метою формування стійких переконань, моральних орієнтирів та ціннісних настанов, що знижують ризики участі в колабораційній діяльності. Особливої ваги набуває систематичне патріотичне виховання дітей та молоді, адже саме воно формує основу їх громадянської ідентичності, відповідальності за долю держави та стійкості до маніпулятивного впливу ворожої пропаганди. Розвиток критичного мислення, навичок перевірки інформації та здатності до незалежних оцінок подій є необхідними складовими у цьому процесі.

Практичними інструментами такого виховання виступають інтеграція національно-патріотичних компонентів у зміст освітніх програм, активне залучення учнів та студентів до волонтерських ініціатив, громадських проєктів, участі у дискусійних клубах, культурних та меморіальних заходах. Саме такий підхід не лише сприяє формуванню патріотизму, а й створює умови для усвідомленої та відповідальної громадянської позиції. Водночас проведення просвітницьких заходів у навчальних закладах та поза ними (у бібліотеках, культурних центрах, молодіжних просторах) розширює можливість впливу та робить виховну роботу більш доступною для різних груп населення.

Наші попередні дослідження показали, що молодь, зокрема особи віком від 18 до 28 років, є значно менш схильними до колабораціонізму.

Однією з вагомих причин цього можна вважати те, що ця вікова категорія формувалася вже в умовах незалежної України та мала змогу отримати систематичне національно-патріотичне виховання в освітніх закладах. Це свідчить про те, що державна політика у сфері виховання дітей та молоді є загалом ефективною, відповідає вимогам часу та дійсно виконує профілактичну функцію щодо потенційних проявів колабораціонізму.

Проте значно більш складним і водночас актуальним є питання виховного впливу на старші покоління, а саме – на осіб віком від 29 до 55 років. У цьому випадку йдеться вже про сформованих особистостей із усталеними світоглядними позиціями, що робить їх менш сприйнятливими до традиційних виховних підходів. Для цієї групи м'які методи впливу у формі класичних виховних заходів виявляються менш дієвими. Тут на перший план виходять просвітництво, відкритий суспільний діалог, інформаційна робота через засоби масової комунікації та неформальні освітні ініціативи, спрямовані на підвищення критичності мислення, розвиток правової культури та формування навичок медіаграмотності.

Важливою складовою попередження колабораціонізму є формування інформаційної політики, спрямованої на зниження впливу деструктивних ідеологій. Йдеться не лише про необхідність коректної та чутливої комунікації в медіапросторі, але й про обмеження доступу до ресурсів, що поширюють сепаратистські та екстремістські погляди, а також підтримку освітніх, культурних та релігійних інституцій, у середовищі яких існує потенційна небезпека радикалізації. У цьому контексті показовим є досвід Великої Британії, де антитерористична стратегія поєднує превентивні заходи із захистом вразливих груп та посиленням ролі соціальних інституцій як запобіжників поширення екстремістських практик [5, с. 196].

Одним із засобів профілактики може стати формування корпоративної культури особливо серед працівників органів місцевого самоврядування та державних службовців. Робоче середовище виступає не лише простором професійної діяльності, але й важливим осередком соціальної інтеграції, що зумовлює необхідність запровадження превентивних стратегій саме у цій сфері. З урахуванням положень сучасних методичних рекомендацій, ефективна профілактика на робочому місці передбачає поєднання організаційних, освітніх та правових заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків та формування у працівників стійкості до деструктивних інформаційних впливів. До ключових інструментів профілактики належить регулярне проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, у тому числі у формі колективних та індивідуальних бесід, спрямованих на підвищення обі-

знаності щодо сутності колабораційної діяльності, можливих її форм та правових наслідків відповідно до чинного кримінального законодавства. Поряд із цим важливою є діяльність кадрових і психологічних служб, які мають забезпечувати підтримку працівників, роз'яснювати ризики співпраці з державою-агресором та формувати належні установки доброчесності. Комплексність зазначених заходів забезпечує не лише захист трудового колективу від потенційних загроз, але й сприяє формуванню атмосфери довіри, взаємної відповідальності та високої правосвідомості працівників, що є необхідною передумовою для підвищення стійкості громади до гібридних викликів.

Не менш вагомим напрямом є застосування механізмів контролю та моніторингу, що включає перевірку інформації про активи, документи, соціальні зв'язки та публічну активність працівників у соціальних мережах з метою виявлення потенційних загроз. Такі заходи повинні супроводжуватися постійною комунікацією з колективом: регулярним інформуванням про стан дотримання законності, наголошенням на недопустимості порушень та підготовкою методичних матеріалів, зокрема пам'яток щодо положень кримінального законодавства у сфері захисту національної безпеки [5, с. 50–51].

Окремим складником просвітницької протидії колабораціонізму виступає проведення державних заходів, орієнтованих на розвиток критичного ставлення громадян до інформаційних потоків з урахуванням цілеспрямованої дезінформаційної політики та маніпулятивних практик держави-агресора. З цього приводу Т. Матичак зазначає, що протидія може здійснюватися через комплекс заходів, серед яких виділяються підвищення медіаграмотності населення, розвиток критичного мислення та навичок аналізу інформації, забезпечення прозорості джерел інформації, створення та підтримка незалежних медіа-платформ, а також оперативний моніторинг і реагування на фейкову або маніпулятивну інформацію. Автор наголошує на важливості залучення громадськості до медіа-освіти та формування стійкої інформаційної екосистеми, здатної зменшувати ризики дезінформації та попереджати прояви колабораціонізму серед населення [6, с. 187; 7].

Не відходячи від теми розбудови належного інформаційного середовища, вважаємо одним з допоміжних напрямів загальносоціального попередження колабораціонізму інформаційну політику, що спрямована на формування гнучкої суспільної свідомості, яка запобігає співпраці з державою-агресором та ґрунтується на принципах чутливого спілкування, м'якої риторики та уникнення стигматизації мешканців тимчасово окупованих територій (ТОТ). Категоричне тавру-

вання таких осіб або їх сегрегація за ознакою місця проживання створює ризики відчуження та підштовхує частину населення до лояльності щодо окупаційної влади.

Територіальна стигматизація визначається як процес надання певним географічним районам негативного соціального значення, що поширюється на їхніх мешканців та формує стійкі негативні уявлення про них. Як показує аналіз Лоїка Ваканта, така стигма сприяє соціальній ізоляції, концентрації маргіналізованих груп та обмеженню доступу до ресурсів і можливостей. Вона може передаватися між поколіннями, закріплювати соціальні нерівності та впливати на поведінку мешканців, примушуючи їх адаптуватися до негативного сприйняття або шукати альтернативні стратегії виживання. У контексті дослідження колабораційної діяльності мешканців ТОТ територіальна стигма виступає корисним аналітичним «трафаретом» для розуміння того, як місце проживання формує соціальні установки, очікування та можливі шляхи взаємодії з різними владними структурами [8, с. 68–70]. Таким чином, формування інклюзивного дискурсу, спрямованого на підтримку громадян, які опинилися в умовах окупації, демонструє єдність держави та суспільства, підвищує рівень довіри до українських інституцій та знижує ймовірність виникнення лояльного ставлення до окупаційної влади.

Наостанок здійснимо оцінку соціальних та адміністративних інструментів профілактики колабораційної діяльності.

Значним інструментом запобігання колабораційним проявам є належне врегулювання правового становища мешканців ТОТ. Спрощення процедур встановлення юридичних фактів (зокрема щодо народження, смерті, шлюбу, майнових прав тощо), сприятиме підвищенню довіри населення до української держави та усуненню правової невизначеності, яка може використовуватися окупаційною адміністрацією для маніпуляцій. Крім того, забезпечення доступу до адміністративних та соціальних послуг для цієї групи осіб є важливим фактором зменшення вразливості населення до проросійських впливів.

Водночас, однією з ключових проблем, що ускладнюють інтеграцію мешканців ТОТ у правове та соціальне поле України, є надмірна складність адміністративних процедур, пов'язаних із відновленням документів та отриманням державних послуг. Аналіз аналітичної записки [9] вказує, що бюрократичні перепони проявляються не лише у формальному регламентуванні процесу, а й у його практичній реалізації на рівні державних установ. Відсутність чітких інструкцій, численні вимоги щодо документів та розгалужені маршрути проходження заяв призводять до

значних часових витрат і психологічного навантаження на заявників.

Слід виділити кілька рівнів складності, які виникають у процесі отримання державних послуг мешканцями ТОТ. Так існує структурна складність процедур, що полягає у необхідності виконання численних кроків у різних органах влади. Заявники часто змушені одночасно звертатися до кількох установ, збирати довідки та підтвердження, які не завжди є доступними або актуальними. Особливо критичною є взаємодія заявника з державними службовцями, яка часто відбувається в умовах обмеженого інформування та недостатньої консультаційної підтримки. В аналітичній записці зазначається, що співробітники органів влади не завжди мають можливість або мотивацію надати детальну консультацію, що призводить до численних помилок у заповненні документів, повторного подання заяв та затримок у процесі.

Відтак складність процедур має низку соціально-економічних та психологічних наслідків. По-перше, часові та матеріальні витрати на проходження формальних етапів отримання документів зростають значно, що особливо критично для мешканців, які перебувають у складних соціальних або економічних умовах. По-друге, постійні перепони стимулюють виникнення практик звернення до посередників, у тому числі неформальних або корупційних каналів, для прискорення процесу. Це не лише створює ризики правопорушень, але й поглиблює недовіру до інституцій та держави загалом.

Ще одним негативним наслідком є психологічне навантаження на громадян. Часті відмови у наданні послуг, необхідність багаторазового повторного подання документів та відчуття бюрократичного «лабіринту» сприяють розвитку тривожності, почуття безсилля та соціальної апатії.

Слід визнати, що з огляду на майже чотирирічну тривалість повномасштабного вторгнення, а також понад десятирічну окупацію частини територій України, мешканці тимчасово окупованих територій закономірно та передбачувано взаємодіють з окупаційною адміністрацією. І варто сказати, що методи прямого терору та систематичного залякування місцевого населення вже не є домінуючими у практиці окупантів. Натомість спостерігається масове запровадження різноманітних заходів «підтримки» населення, які реалізуються, зокрема, через надання гуманітарної допомоги, призначення виплат і соціальних допомог, а також спрощення процедур оформлення та видачі адміністративних документів.

Окремо слід зазначити, що політика РФ щодо примусового або стимульованого отримання російського громадянства на окупованих територіях України спрямована на створення умов,

за яких особи, які не прийняли російське громадянство, зазнають обмежень у правах та доступі до базових соціальних, адміністративних і правових послуг. Така практика виступає елементом системної стратегії інтеграції окупованих територій у правову та соціальну систему держави-окупанта [8].

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що надмірна складність адміністративних процедур і цілеспрямоване використання правової невизначеності окупаційною владою підвищують соціальну вразливість мешканців ТОТ і створюють умови для формування прагматичної лояльності до окупаційних структур. Відтак, забезпечення спрощеного та прозорого доступу до українських адміністративних та соціальних послуг є ключовим чинником мінімізації таких ризиків.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що загальносоціальне запобігання колабораційній діяльності потребує інтегрованого підходу, який поєднує правові, соціальні, освітні та комунікаційні інструменти. Ефективність превентивних заходів визначається не лише стримуванням окремих проявів колабораціонізму, а й формуванням стійких соціальних інституцій та ціннісних орієнтирів, здатних забезпечити довіру громадян до держави та мінімізувати ризики девіантної поведінки.

Значущим компонентом превенції є системна інформаційно-освітня робота, орієнтована на різні вікові групи населення. Формування критичного мислення, правової культури та медіаграмотності, особливо серед молоді та активного населення старших вікових категорій, сприяє усвідомленій громадянській позиції, підвищує стійкість до маніпуляцій агресора та зменшує ймовірність схильності колабораційній діяльності.

Наостанок адміністративні та соціальні механізми інтеграції мешканців тимчасово окупованих територій виступають критично важливим чинником загальносоціальної превенції колабораційної діяльності, оскільки забезпечують безпосередній доступ громадян до гарантованих державою інструментів. Формування високих патріотичних ідеалів та ціннісної орієнтації, безперечно, є необхідним компонентом державної політики та виховного процесу, проте людське життя водночас сповнене буденності, технічних та адміністративних потреб, які вимагають оперативного і дієвого вирішення. Надмірна складність бюрократичних процедур, обмежений доступ до актуальної інформації та неузгодженість між різними органами влади створюють значні бар'єри для реалізації базових прав громадян, підвищують соціальну вразливість та стимулюють формування лояльності до окупаційної адміністрації. Таким чином, забезпечення спрощеного, прозорого та системно організованого доступу до

державних послуг, одночасно з розвитком критичного мислення та громадянської свідомості, є необхідною умовою підвищення довіри до укра-

їнських інституцій, зміцнення правової визначеності та створення реальних передумов для ефективного запобігання колабораційній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сметаніна Н. В. *Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології* : монографія; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
2. Голіна В.В. *Запобігання злочинності (теорія і практика)* : навч. посіб. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 120 с.
3. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.
4. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. ; за ред. О. М. Джужи. *Профілактика злочинів* : підручник. Київ : Атіка, 2011. 967 с.
5. Сметаніна Н. В., Чаплінська О.В. Сучасна стратегія запобігання тероризму в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 2/2. С. 193–199.
6. Методичні рекомендації. Запобігання колабораційній діяльності. О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. В. Шаблюстий, А. В. Макашов та ін.; Дніпро: ДДУВС, 2024. 72 с.
7. Коваленко К., Шакур Н. Інформаційна війна: виклики для України. Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект: Матеріали Х міжнародної науково-теоретичної конференції (21-22 березня 2024 р.). Черкаси. С. 185–187. URL: <http://surl.li/asston> (дата звернення: 16.08.2025).
8. Матичак Т. Усе, що потрібно знати про інформаційну гігієну: поради від експертки. TEXTY.ORG.UA. 2022. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107390/use-sho-potribno-znaty-pro-informacijnu-hihiyenu-porady-vid-ekspertky/> (дата звернення: 16.08.2025).
9. L. Wacquant. Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. Thesis Eleven. 2007. Vol. 91, No. 1. P. 66–77. URL: <https://loicwacquant.org/wp-content/uploads/2019/03/lw-2007-territorial-stigmatization-in-the-age-of-advanced-marginality.pdf> (дата звернення: 16.08.2025).
10. Адміністративні бар'єри для мешканців тимчасово окупованих територій: аналітична записка. Київ: БФ «Право на захист», 2023. 28 с. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/093b00c58c2b1f04ee638b1ebb003f9d56a6b639_original.pdf (дата звернення: 17.08.2025).

REFERENCES

1. Smetanina, N. V. (2016). *Naukovi pidkhody do teorii zlochynnosti u suchasni ukrainskii kryminolohii: monohrafiia* (za zah. red. V. V. Holiny). Pravo. [in Ukrainian].
2. Holina, V. V. (2011). *Zapobihannia zlochynnosti (teorii i praktyka): navchalnyi posibnyk*. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian].
3. Holovkin, B. M. (2011). *Koryslyva nasylnytska zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia: monohrafiia*. Pravo. [in Ukrainian].
4. Dzhuzha, O. M. (Ed.). (2011). *Profilaktyka zlochyniv: pidruchnyk*. Atika. [in Ukrainian].
5. Smetanina, N. V., & Chaplinska, O. V. (2019). *Suchasna stratehiia zapobihannia teroryzmu v Ukraini. Pravo i suspilstvo*, (2/2), 193–199. [in Ukrainian].
6. Yunin, O. S., Berezniak, V. S., Shablysty, V. V., & Makashov, A. V. (2024). *Metodychni rekomendatsii. Zapobihannia kolaboratsiinii diialnosti*. Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
7. Kovalenko, K., & Shakun, N. (2024, March 21–22). *Informatsiina viina: vyklyky dlia Ukrainy*. In *Sotsialni ta humanitarni tekhnolohii: filosofsko-osvitnii aspekt: materialy X mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii* (pp. 185–187). Cherkasy. Retrieved from: <http://surl.li/asston> [in Ukrainian].
8. Matychak, T. (2022). *Use, shcho potribno znaty pro informatsiinu hihiienu: porady vid ekspertky*. TEXTY.ORG.UA. Retrieved from: <https://texty.org.ua/fragments/107390/use-sho-potribno-znaty-pro-informacijnu-hihiyenu-porady-vid-ekspertky/> [in Ukrainian].
9. Wacquant, L. (2007). *Territorial stigmatization in the age of advanced marginality*. Thesis Eleven, 91(1), 66–77. Retrieved from: <https://loicwacquant.org/wp-content/uploads/2019/03/lw-2007-territorial-stigmatization-in-the-age-of-advanced-marginality.pdf>
10. *Pravo na zakhyst*. (2023). *Administrativni bar'ery dlia meshkantsiv tymchasovo okupovanykh terytorii: analitychna zapyska*. Retrieved from: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/adminbar.pdf> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У «ЗЕЛЕНІЙ КІМНАТІ»: МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Марченко А. Р.

асистент кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

вул. Університетська, 19, Чернівці, Україна

orcid.org/0009-0002-3818-4450

a.marchenko@chnu.edu.ua

Ключові слова: «зелена кімната», психологічні особливості, вікові особливості, кримінальне склочинство, міжнародні стандарти, допит.

Методика проведення допиту неповнолітньої особи «Зелена кімната» стрімко набуває популярності у криміналістичній практиці та надає нові можливості, забезпечуючи захист психологічного стану дитини та покращуючи якість отриманої інформації. Стаття містить порівняльний аналіз практики допиту неповнолітніх у кримінальних справах з міжнародними стандартами та рекомендаціями. Система роботи в «зелених кімнатах» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так тих, що і в контакт із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для таких дітей необхідні особливі, порівняно із дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, допомога та реабілітаційні послуги та виховання. Такі процедури мають здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях. На сьогодні проведення допиту неповнолітнього з використанням методики «Зелена кімната» відбувається не часто, у зв'язку із відсутністю законодавчого регулювання. Однак у статті проаналізовано судову практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Під час допиту з метою з'ясування обставин використовуються різноманітні методи, такі як малюнки, тести, анонімні ляльки та опитування. Отримані результати використовуються для складання рекомендаційного висновку спеціаліста, який працював з дитиною. Визначено, що допит є основним джерелом доказової інформації для кримінального провадження, тому отримання та оцінка інформації, отриманої під час допиту, залежать від знання психологічних особливостей допитуваного.

Проаналізовано особливості проведення допиту (опитування) дитини за допомогою «зеленої кімнати». Основною метою застосування «зелених кімнат» у роботі з дітьми, які стали жертвами або свідками насильницьких злочинів, є зменшення впливу травматичного досвіду на дитину під час проведення опитування.

FEATURES OF INTERROGATING MINORS IN THE 'GREEN ROOM': MINIMUM STANDARDS AND ANALYSIS OF COURT PRACTICE

Marchenko A. R.

Assistant Professor at the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Universytetska str., 19, Chernivtsi, Ukraine

orcid.org/0009-0002-3818-4450

a.marchenko@chnu.edu.ua

Key words: 'green room',
psychological characteristics,
age characteristics, criminal
proceedings, international
standards, interrogation.

The Green Room method of interrogating minors is rapidly gaining popularity in criminal investigation practice and offers new opportunities, ensuring the protection of the child's psychological state and improving the quality of the information obtained. The article contains a comparative analysis of the practice of interrogating minors in criminal cases with international standards and recommendations. The system of work in 'green rooms' takes into account the age and psychological characteristics of both children who are in conflict with the law (who have committed offences or crimes) and those who are in contact with the law (who have been victims or witnesses of a crime or offence). Such children require special legal procedures, social support, assistance, rehabilitation services and education compared to adults. Such procedures should be carried out in specially equipped premises. Currently, the use of the 'Green Room' method for interrogating minors is not common due to the lack of legislative regulation. However, the article analyses the judicial practice of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court.

During questioning, various methods are used to clarify the circumstances, such as drawings, tests, anonymous dolls and surveys. The results obtained are used to compile a recommendation from the specialist who worked with the child. It has been determined that questioning is the main source of evidence for criminal proceedings, therefore, obtaining and evaluating the information obtained during questioning depends on knowledge of the psychological characteristics of the person being questioned.

The features of questioning (surveying) a child using the 'green room' method have been analysed. The main purpose of using 'green rooms' in working with children who have been victims or witnesses of violent crimes is to reduce the impact of traumatic experiences on the child during questioning.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що КПК України не містить обов'язку під час досудового розслідування проводити допит малолітньої особи за методикою «Зелена кімната», то для доведення винуватості особи у вчиненні розпусних дій щодо малолітніх осіб, у тому числі членом сім'ї, проведення такої слідчої дії щодо малолітньої особи без урахування зазначеної методики допиту не є порушенням вимог КПК України, зважаючи, що даний спосіб опитування орієнтований на мінімізацію та запобігання повторної травматизації психіки дитини і несе виключно методичний характер. Актуальним буде проаналізувати судову практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду з даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання методики «Зелена кім-

ната» під час проведення допиту за участю неповнолітнього досліджувалась багатьма вченими, такими як О.Г. Литвиненко, Н.О. Пряхіна, О.І. Пташник-Середюк та ін. Емпіричною базою дослідження є практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Мета дослідження – вивчення методологічних засад проведення допиту неповнолітньої особи із застосуванням методу «зеленої кімнати» відповідно до норм національного законодавства та міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Зелена кімната – це система заходів для забезпечення прав і свобод дитини в ході слідчих та процесуальних дій через створення сучасних умов та впровадження європейських стандартів у спілкуванні офіцерів поліції з дитиною, що стала свідком або постраждала від злочину, або знаходиться у кон-

флікті із законом. Такий підхід використовується у багатьох країнах світу, зокрема у Німеччині, Польщі, Естонії, Грузії тощо [13].

На стадії досудового розслідування однією із найважливіших слідчих (розшукових) дій є допит, мета якого – отримання інформації «із перших вуст» від того, чи іншого учасника кримінального процесу. Одним із вразливих учасників кримінального процесу є неповнолітній підозрюваний, допит якого згідно чинного законодавства також має певні особливості, зокрема він здійснюється у присутності захисника, законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Оскільки неповнолітні, які потрапляють у конфлікт із законом є вразливими, та в силу свого віку не розуміють всього, що відбувається під час кримінального процесу, сприймають інформацію через посередників – законного представника та адвоката, тому до проведення з ними допиту потрібні підходи із врахуванням його вікових та психологічних потреб, та з детальним плануванням цієї слідчої (розшукової) дії. На наш погляд, допит неповнолітнього підозрюваного має здійснюватися із використанням методики «Зелена кімната», як того вимагають міжнародні стандарти здійснення правосуддя щодо дітей [9, с. 190].

І.В. Гловюк наводить аналіз судової практики, у якому зазначає про те, що посилання на методику «Зелена кімната» є, крім вироків, у судових рішеннях щодо: запобіжних заходів (для обґрунтування підстав їх застосування); тимчасового доступу до речей і документів; продовження строку досудового розслідування; залучення експерта для проведення експертизи. Зокрема, йдеться про психолого-психіатричну експертизу; депонування показань у порядку ст. 225 КПК України [5, с. 6–7]. Тобто «Зелені кімнати», попри свою не регламентованість у національному законодавстві, все ж таки використовуються під час досудового розслідування кримінальних проваджень, а отримані дані в подальшому у судах визнаються належними та допустимими.

«Зелені кімнати» є новим явищем для України. Уперше цей термін з'явився у 2008 р. Департаментом кримінальної міліції у справах дітей були видані Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту. У 2012 р. була спроба офіційно впровадити системні зміни стосовно засад спілкування з дітьми, що потрапили у поле зору правоохоронних органів, оскільки на рівні відомчого документа «Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» від 19.12.2012 № 1176 було вжито поняття «зелена кімната». Утім, далі хід реформи у цьому напрямі

зупинився, адже сьогодні згаданий документ утратив чинність, а у новій «Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 № 1044 таке поняття взагалі відсутнє. Проте в нашій країні юридичну силу мають не лише українські НПА, а й міжнародні, які регламентують проведення допиту у такій кімнаті. Фундаментальні підвалини такого правосуддя були закладені ще в 1985 р. разом із прийняттям Мінімальних стандартів ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), а в 1989 р. Конвенції про права дитини. Передусім «Пекінські правила» зобов'язують компетентні органи державної влади «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин справи» [14].

Методика «Зелена кімната» може застосовуватись слідчими та ювенальними поліцейськими для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини [10]. Метою методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травматизації її психіки.

Посилання захисника на те, що допит малолітніх проводився без врахування методики допиту цієї категорії осіб «Зелена кімната» є безпідставними [11].

Опитування в «Зеленій кімнаті» становить собою лише спеціальний спосіб проведення допиту чи опитування, результатом якого мають стати відомості, що містяться в показаннях особи, яку опитують.

Слід зазначити, що чинний кримінальний процесуальний закон не містить обов'язку під час досудового розслідування проводити допит малолітньої особи за методикою «Зелена кімната», а сама методика носить виключно методичний характер, тому істотних порушень вимог КПК не допущено.

Доводи сторони захисту про те, що в матеріалах кримінального провадження відсутні фактичні дані про наявність на одязі ОСОБА_7 слідів біологічного походження, зокрема слини, сперматозоїдів та клітин, що підтверджує відсутність факту еякуляції, у цьому конкретному кримінальному провадженні не впливають на доведеність винуватості ОСОБА_7.

Переконливих та достатніх доводів, які би ставили під сумнів додержання місцевим судом приписів статей 84, 91, 94 КПК та правильність застосування закону України про кримінальну

відповідальність при кваліфікації дій ОСОБА_7, в касаційних скаргах не наведено та перевіркою матеріалів провадження не встановлено.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 січня 2023 року [12] зазначено, що Суд звертає увагу на особливості провадження щодо малолітніх свідків і потерпілих. Низка міжнародних договорів, ратифікованих Україною, і документи міжнародних органів, до яких належить Україна, надають особливе значення забезпеченню інтересів дитини під час кримінального процесу. Стаття 3 Конвенції ООН про права дитини передбачає, що в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Відповідно до Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів [4] кожна дитина має право на першочергову увагу якнайкращому забезпеченню своїх інтересів, включаючи право на захист і можливість гармонійного розвитку.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, вимагають від Держав-учасниць гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращим інтересам приділялась першочергова увага в усьому, що стосується або зачіпає їх інтереси.

Пункт (е) частини 1 статті 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [7] передбачає, серед іншого, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження.

Відповідно до пункту 49 Віденських керівних принципів [3] держави повинні перевірити, оцінити і поліпшити, якщо це необхідно, стан доказового і процесуального права, що регулює становище дітей-свідків злочинів, аби у повному обсязі забезпечити захист їхніх прав, і що слід намагатися, наскільки можливо, не допускати прямих контактів між дитиною-жертвою і правопорушником під час процесу розслідування і кримінального переслідування, а також в ході судових слухань. Пункт 50 того ж документу визначає, що Держави мають розглянути питання про внесення змін, якщо в цьому є потреба, до своїх кримінально-процесуальних кодексів, щоб дозволити, зокрема, зняття показань дитини-свідка на відеоплівку і представлення їх до суду як офіційно визнаного доказу. Зокрема, службовцям поліції і прокуратури, суддям слід понад усе враховувати інтереси дитини, наприклад, під час поліцейських операцій і опитування дітей-свідків.

Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів

[4] зазначає, що забезпечення інтересів дитини має відбуватися «з урахуванням необхідності гарантій прав обвинувачених і засуджених за злочини осіб», і забезпечувати «високі стандарти збору доказів для забезпечення справедливого і рівноправного завершення процесу відправлення правосуддя», «дотримання прав дітей не повинно ставити під загрозу права інших зацікавлених сторін» [6].

Тому в своїй оцінці, чи було забезпечено засудженому його право на справедливий судовий розгляд, Суд матиме на увазі суттєве обмеження сторони захисту у відстоюванні своєї позиції внаслідок неможливості перехресного допиту потерпілої.

ЄСПЛ у рішеннях у справах «Al-Khawaja et Tahery c. Royaume-Unia» [1] та «Schatschaschwili c. Allemagne» [2] узагальнив свої підходи до впливу такої ситуації на справедливість розгляду в цілому.

Як зазначив ЄСПЛ, при застосуванні цих принципів слід відповісти на три питання: (1) чи існували вагомі причини для відсутності свідка і для допуску показань відсутнього свідка як доказів; (2) чи були показання відсутнього свідка єдиною чи вирішальною підставою для висновку про винуватість або мали суттєвий вплив на цей висновок; і (3) чи існували достатні врівноважуючі фактори, враховуючи суворі процесуальні гарантії, що компенсували ускладнення, з яким стикається сторона захисту в результаті допущення неперевірених перехресним допитом доказів і забезпечували, щоб розгляд справи у цілому був справедливим. Також ЄСПЛ відзначав, що можливість допитати свідка обвинувачення, який відсутній під час судового розгляду, на стадії досудового розслідування є важливою процесуальною гарантією, яка може компенсувати ускладнення сторони захисту, що виникли внаслідок відсутності такого свідка під час судового розгляду.

Головна мета методики «Зелена кімната» полягає у створенні умов, які зменшують вплив стресу на дитину та підвищують об'єктивність і надійність отриманої інформації. Для досягнення зазначеної мети передбачається використання спеціально обладнаних приміщень, де створені максимально комфортні та безпечні умови для дітей. «Зелена кімната» обладнана таким чином, щоб дитина не відчувала тривоги та страху. У таких кімнатах зазвичай при сутні м'які меблі, яскраві, але заспокійливі кольори, іграшки або інші предмети, що допомагають дитині відволіктися та почуватися невимушено. Крім того, у процесі допиту присутній лише фахівець, який спеціалізується на роботі з дітьми та знає особливості дитячої психології. Це може бути психолог, соціальний працівник або слідчий, що пройшов спе-

ціальну підготовку. У більшості випадків слідчий і адвокати спостерігають за процесом з іншої кімнати через одностороннє скло чи відеокамеру. Також важливим елементом цієї методики є використання відеозапису [15]. В умовах реформування правової системи України впровадження методики «Зелена кімната» є надзвичайно важливим завданням, оскільки вона дозволяє наблизити національне правосуддя до міжнародних стандартів, спрямованих на захист прав дітей. Вивчення та вдосконалення цієї методики є необхідним кроком до підвищення ефективності судового процесу та досягнення справедливості з урахуванням інтересів неповнолітніх та є важливим кроком до удосконалення ювенальної юстиції.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що, методика «Зелена кімната», поєднана із застосуванням анатомічних ляльок під час проведення допиту малолітнього потерпілого, який став жертвою злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною є багатокомпонентним та дієвим

засобом, який дозволяє встановити психологічний контакт з малолітнім потерпілим та отримати достовірні відомості під час допиту при цьому звести до мінімуму шкідливий вплив на психіку дитини. Прийняття відповідних змін на законодавчому рівні, дозволить наблизити норми вітчизняного законодавства до чинних стандартів законодавства країн Європейського Союзу [8].

Таким чином, методика «Зелена кімната» є альтернативою під час допиту дітей. Процесуальна неврегульованість допиту неповнолітнього підозрюваного в умовах «Зеленої кімнати» може бути адаптована під діючі норми міжнародних стандартів кримінального судочинства та внесення відповідних норм у чинне законодавство України. Аналізуючи наявну судову практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду використання «зелених кімнат» забезпечує дотримання прав дітей у кримінальному процесі, а також наближення до втілення міжнародних стандартів захисту прав дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Affaire Al-Khawaja et Tahery c. Royaume-Uni. Requêtes nos 26766/05 et 22228/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-108073>
2. Affaire Schatschaschwili c. Allemagne. Requête no 9154/10 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-159590>
3. Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, 21 July 1997, Economic and Social Council resolution 1997/30. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/guidelines-action-children-criminal-justice-system>
4. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, ECOSOC Resolution 2005/20, § 8(c). URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>
5. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, ECOSOC Resolution 2005/20, § 12. URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>
6. Глов'юк І.В. Використання методики «Зелена кімната» при збиранні та оцінці фактичних даних: судова практика. Інформаційний бюлетень з проблем діяльності підрозділів Національної поліції / гол. ред. О. М. Балинська. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 48 с.
7. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів 17 листопада 2010 року під час 1098-го засідання заступників міністрів. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифіковано Законом № 4988-VI від 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
9. Кривопуск О. Застосування методики «Зелена кімната» під час проведення допиту малолітнього потерпілого з розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною. URL: <https://www.academia.edu>
10. Литвиненко О.Г., Окремі аспекти використання «Зеленої кімнати» як місця допиту неповнолітнього підозрюваного. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 5. 2022 С. 189–194.
11. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.
12. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 січня 2024 року. Справа № 335/4038/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512355>
13. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 січня 2023 року. Справа № 753/13113/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512355>
14. Пронкін С. Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр» Громадський Простір» 25.05.2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zelena-kimnata-dlya-ditej>
15. Пряхіна Н.О., Пташник-Середюк О.І. Урахування психологічних особливостей розвитку особистості неповнолітніх під час допиту (опитування) за методикою «Зелена кімната». URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/14-2020/47.pdf>

16. Чекал О.Г. Сутність методики «Зелена кімната» в допиті/опитуванні неповнолітніх. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e934868a-bc21-49f5-bcaf-fcb5810a63ba/content>

REFERENCES

1. Affaire Al-Khawaja et Tahery c. Royaume-Uni. Requêtes nos 26766/05 et 22228/06. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-108073>
2. Affaire Schatschaschwili c. Allemagne. Requête no 9154/10 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-159590>
3. Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System, 21 July 1997, Economic and Social Council resolution 1997/30. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/guidelines-action-children-criminal-justice-system>
4. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, ECOSOC Resolution 2005/20, § 8(c). URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>
5. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, ECOSOC Resolution 2005/20, § 12. URL: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf>
6. Hloviuk I.V. (2022) Vykorystannia metodyky "Zelena kimnata" pry zbyranni ta otsyntsi faktychnykh danykh: sudova praktyka [Use of the Green Room method in collecting and assessing factual data: judicial practice]. Informatsiyni biuleten z problem diialnosti pidrozdiliv Natsionalnoi politsii / hol. red. O. M. Balynska. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 48 s.
7. Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo pravosuddia, druzhnoho do ditei, pryiniati Komitetom ministriv 17 lystopada 2010 roku pid chas 1098-ho zasidannia zastupnykiv ministriv [Guiding principles of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 during the 1098th meeting of the Ministers' Deputies]. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
8. Konventsia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva, ratyfikovano [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse] Zakonom № 4988-VI vid 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
9. Kryvopusk O. Zastosuvannia metodyky "Zelena kimnata" pid chas provedennia dopytu malolitnoho poterpiloho z rozsliduvannia zlisnoho nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu [Application of the Green Room methodology during the interrogation of a minor victim in an investigation of malicious failure to fulfil child care obligations]. URL: <https://www.academia.edu>
10. Lytvynenko O.H. (2022) Okremi aspekty vykorystannia "Zelenoi kimnaty" yak mistsia dopytu nepovnolitnoho pidozriuvanoho [Certain aspects of using the 'Green Room' as a place for questioning a minor suspect]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii № 5. S. 189–194.
11. Metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii roboty z ditmy za metodykoïu "Zelena kimnata" dlia slidchykh ta yuvenalnykh politseyskykh [Methodological recommendations on working with children using the 'Green Room' methodology for investigators and juvenile police officers]. Kyiv, 2021. 48 s.
12. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 17 sichnia 2024 roku [Decision of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court of 17 January 2024]. Sprava № 335/4038/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512355>
13. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 17 sichnia 2023 roku [Decision of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court of 17 January 2023]. Sprava № 753/13113/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512355>
14. Pronkin S. (2020) Hromadska orhanizatsiia "Informatsiino-analitychnyi tsentr" Hromadskyi Prostir" [Public organisation 'Information and Analytical Centre 'Public Space']] 25.05.2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zelena-kimnata-dlya-ditej>
15. Priakhina N.O., Ptashnyk-Serediuk O.I. Urakhuvannia psykholohichnykh osoblyvostei rozvytku osobystosti nepovnolitnykh pid chas dopytu (opytuvannia) za metodykoïu "Zelena kimnata" [Taking into account the psychological characteristics of the development of minors during interrogation (questioning) using the 'Green Room' methodology]. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/14-2020/47.pdf>
16. Chekal O.H. Sutnist metodyky "Zelena kimnata" v dopyti/opytuvanni nepovnolitnykh [The essence of the 'Green Room' methodology in the interrogation/questioning of minors]. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e934868a-bc21-49f5-bcaf-fcb5810a63ba/content>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025

ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Павлов В. Г.

кандидат юридичних наук, суддя

Новозаводський районний суд міста Чернігова

вул. Мстиславська, 17, Чернігів, Україна

orcid.org/0009-0005-8208-8724

pavlovch2010@gmail.com

Рябчинська О. П.

доктор юридичних наук, професор,

завідувачка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

Класичний приватний університет

вул. Університетська, 70Б, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-9012-3332

ryabchinskaya.olena@gmail.com

Ключові слова: *покарання,
звільнення від покарання,
заміна покарання,
звільнення від кримінальної
відповідальності,
невідворотність кримінальної
відповідальності.*

В статті проаналізовано судову практику щодо звільнення особи від покарання у випадках, коли засудженій особі не може бути призначено покарання, зазначене в санкції кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за вчинене нею кримінальне правопорушення. Досліджено позиції вищої судової інстанції, сформульовані в ППВСУ від 24.10.2003 року № 7. Уточнено окремі з рекомендацій щодо вирішення питань, які виникають в ситуації, зазначений вище. Уточнено позицію постанови, що суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути застосовані. Зокрема, суд має дотримуватися такої позиції тільки у випадку відсутності підстав для пом'якшення покарання в порядку ст. 69 КК України. У тому ж разі, коли санкція статті передбачає виключно ті види покарання, які не можуть бути застосовані до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, але в справі встановлені підстави, що пом'якшують покарання, достатні для застосування ст. 69 КК, суд може призначити більш м'який вид покарання, не зазначений в санкції статті, якщо обмеження в його застосуванні на особу не поширюються. Зауважено, що проблематика звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з неможливістю його призначення постає не лише на стадії розгляду справи судом першої інстанції, а й набуває актуальності в діяльності судів апеляційної та касаційної інстанцій. Аналіз практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій свідчить про сформований узгоджений підхід щодо звільнення від покарання осіб, яким не може бути призначено покарання, зазначене в санкції кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення, на підставі ч. 1 ст. 74 КК України. Утім таку ситуацію слушно визнають неоднозначною, оскільки суди керуються роз'ясненням ППВСУ № 7, а не приписами закону. Розглянуто пропозиції, висловлені в кримінально-правовій доктрині щодо вирішення цієї складної правозастосовної ситуації судами різних інстанцій та висловлено власні судження щодо цих пропозицій.

LIMITATIONS ON THE IMPOSITION OF CERTAIN TYPES OF PUNISHMENTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Volodymyr H. P.

*Candidate of Legal Sciences, Judge
Novozavodskyi District Court of Chernihiv
Mstyslavska str., 17, Chernihiv, Ukraine
orcid.org/0009-0005-8208-8724
pavlovch2010@gmail.com*

Riabchynska O. P.

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law, Procedure and Forensics
Classical Private University
Universytetska str., 70B, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9012-3332
ryabchinskaya.olen@gmail.com*

Key words: *punishment, release from punishment, substitution of punishment, release from criminal liability, inevitability of criminal liability.*

The article analyzes judicial practice regarding the release of a person from punishment in cases where the convicted person cannot be assigned the penalty specified in the sanction of the criminal law provision that establishes liability for the committed criminal offense. The positions of the highest judicial authority formulated in the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of October 24, 2003, № 7, are examined. Certain recommendations for resolving issues arising in the above-mentioned situation are clarified. The position of the Resolution is specified that the court is not entitled to resort to a milder type of punishment in cases where the sanction of the law under which the person is convicted provides only such penalties that, due to the person's age or condition, cannot be applied. In particular, the court must adhere to this position only in the absence of grounds for mitigating punishment under Article 69 of the Criminal Code of Ukraine. In cases where the sanction of the article provides exclusively for types of punishment that cannot be applied to the person guilty of committing a criminal offense, but the case establishes grounds for mitigation sufficient for the application of Article 69 of the Criminal Code, the court may impose a more lenient type of punishment not specified in the sanction of the article, provided that the restrictions on its application do not apply to the person. It has been observed that the issue of releasing a convicted person from punishment due to the impossibility of its imposition arises not only at the stage of case consideration by the court of first instance, but also becomes relevant in the activities of appellate and cassation courts. An analysis of the practice of first-instance, appellate, and cassation courts shows a consistent approach formed with regard to releasing from punishment persons who cannot be subjected to the penalty specified in the sanction of the criminal law provision that establishes liability for the criminal offense they committed, on the grounds of Part 1 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine. However, such a situation is rightly recognized as ambiguous, since the courts are guided by the clarification of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 7, rather than by the provisions of the law. The proposals expressed in the criminal law doctrine regarding the resolution of this complex law enforcement issue by courts of various instances have been considered, and the author's own views on these proposals have been presented.

Вступ. Важливими кримінально-правовими принципами, на яких будується правозастосовна діяльність щодо призначення покарання, визнаються принципи невідворотності кримінальної відповідальності, її диференціації та індивідуалізації покарання. Принципи кримінальної відповідальності визначаються як найбільш загальні положення, які, зокрема, визначають напрям роботи законодавця під час побудови системи кримінальних покарань та кримінально-правових санкцій, а принципи покарання скеровують суддів під час їх застосування, оскільки вони лежать в основі досягнення цілей кримінального покарання. Водночас, погодимось із Т.А. Денисовою, що однозначного трактування принципів кримінальної відповідальності і покарання наразі немає [1, с. 137, 138]. Так, принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання висвітлюється в аспекті реалізації більш загальних за змістом принципів гуманізму, справедливості та законності [2, с. 134] та визнається в якості специфічного кримінально-правового принципу, принципу кримінально-правової політики та принципу побудови системи покарань. На сьогодні і надалі залишається актуальною проблема детальної наукової розробки принципу невідворотності кримінальної відповідальності в кримінальному праві як на нормотворчому, так і на правозастосовному рівні. Важливість вказаного аспекту існування кримінального права визнавалася ще в 70-80 роках минулого сторіччя і втілювалася в ідею визнання принципу невідворотності кримінальної відповідальності як спеціального принципу кримінально-правової політики, апгрейд якої здійснено з урахуванням сучасних умов розвитку кримінального законодавства П.Л. Фрісом [3, с. 57] та іншими науковцями. Наразі ж чинний КК формулює (визначає) межі та підстави застосування окремих видів покарань таким чином, що постає питання про дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Йдеться про ту частину обставин, що виключаючи можливість застосування окремих видів покарань до певної категорії осіб «інколи призводять до повної безкарності осіб, до яких неможливо застосувати жодного покарання з передбачених санкціями відповідних статей Особливої частини КК» [4, с. 180]. Встановлення широкого кола обставин, що виключають можливість застосування певних видів покарань, який і надалі пропонується розширювати¹, призводить

до ситуації, коли суддя вимушений призначити більш суворий вид покарання в тому випадку, коли санкція статті (частини статті) Особливої частини КК поряд з видами покарань, які не можуть бути застосовані, передбачає більш суворі види покарань. Очевидно, що неможливість застосування до окремих категорій осіб певних видів покарань залежать від конструкції санкції статті (частини статті) Особливої частини КК. Погоджуючись у цілому із баченням принципу доцільності при застосуванні всіх заходів кримінально-правового впливу, які мають бути визначені в законі, застосовані і виконані так, щоби максимально забезпечити досягнення тих цілей, які перед ними ставляться, вважаємо, що принцип доцільності покарання має місце у правовій дійсності, хоча би і як складова більш загального принципу доцільності застосування заходів кримінально-правового впливу. Принаймні на реалізацію принципу доцільності покарання в кримінальному законодавстві передбачена низка приписів, що визначають особливості застосування окремих видів покарань. Обмеження в застосуванні окремих видів покарань щодо певних категорій злочинців – неповнолітніх, жінок, непрацездатних, базуються на принципах гуманізму та доцільності. Не гуманно застосовувати громадські роботи до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною і недоцільно, зокрема виправні роботи, до працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів та адвокатів або ж до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, відбуваючи той самий вид покарання (пробаційний нагляд). На рівні індивідуального кримінально-правового регулювання застосовувати цей вид покарання неможливо до осіб, які не працюють (безробітних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ця досліджувалася зокрема В. В. Антиповим, В. І. Антиповим, О.П. Горохом, О.О. Дудоровим, А.І. Золотарьовим, Письменським Є.О. та іншими науковцями, які запропонували різні варіанти вирішення цієї проблеми як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні. Так, А.І. Золотарьов пропонував доповнити ст. 74 КК України положенням такого змісту: «У разі неможливості призначення особі будь-якого покарання, передбаченого санкцією статті, суд засуджує її і звільняє від покарання» [5, с. 165]. Хоча сам автор і інші науковці [6, с. 88], думку яких ми поділяємо, вважають найбільш оптималь-

¹ Приміром В. Павленком пропонується обмежити застосування громадських робіт до жінок, що мають дітей віком до семи років, а Ю.В. Шинкарьов вважає доцільним розширити коло осіб, до яких не застосовується арешт, за рахунок віднесення до них не тільки жінок, які мають дітей у віці до семи років, але й самотніх чоловіків, які мають дітей такого ж віку. Мозгова В.А. вважає за необхідне розширити пере-

лік осіб, яким не може призначатись покарання у виді громадських робіт (ч. 3 ст. 56 КК), за рахунок: осіб, які мають алкогольну чи наркотичну залежність; осіб, що є хворими на активну форму туберкульозу або інші інфекційні хвороби, що створюють реальну небезпеку зараження оточуючих у процесі виконання ними суспільно-корисних робіт; осіб, що не мають постійного місця проживання.

ним, хоч і найбільш складним шляхом розв'язання порушеної проблеми детальний і послідовний перегляд санкцій в чинному КК України і введення до них таких видів покарань, які можуть застосовуватися до будь-якого засудженого за відповідною статтею. Антипов В.В. та Антипов В.І. висунули пропозицію передбачити в КК можливість заміни покарань, що не можуть бути застосовані до певних категорій осіб. У разі якщо суд за результатами розгляду справи дійде висновку, що необхідним і достатнім для виправлення підсудної особи та попередження вчинення нею нових злочинів є покарання, застосування якого виключається внаслідок прямої заборони в законі, він призначає це покарання із заміною його за правилами, передбаченими в ч. 1 ст. 72 КК, на те покарання, яке можливо застосувати за наявних обставин [4, с. 56]. Пропозиція викликає питання, адже в цій статті мова йде про заміну покарань, які призначаються виключно за сукупністю кримінальних правопорушень або сукупністю вироків і така заміна здійснюється шляхом переведення менш суворого виду покарання в більш суворий вид. Крім того, ч. 5 ст. 65 визначає, що більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього кодексу за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК.

Письменський Є.О. з метою правового вирішення цієї ситуації запропонував нову статтю 74² КК «Звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з установленням обставин, що унеможливають застосування покарання» в наступній редакції: 1. На підставі частини третьої статті 56 цього Кодексу звільняються від покарання у виді громадських робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними. 2. На підставі частини другої статті 57 цього Кодексу звільняються від покарання у виді виправних робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними. 3. На підставі частини третьої статті 61 цього Кодексу звільняються від покарання у виді обмеження волі або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними [6, с. 507].

Рациональна пропозиція у разі тлумачення її таким чином, що особи звільняються від покарання, яке не може бути застосовано до них на момент ухвалення вироку. Що ж до звільнення від відбування частини певного покарання осіб,

на яких мають поширюватися обмеження у застосуванні покарань вже після ухвалення вироку, то вона враховує положення Кримінально-виконавчого кодексу. Зокрема в ч. 3 ст. 37 КВК зазначено, що стосовно особи, яка після ухвалення судового рішення визнана особою з інвалідністю першої або другої групи або досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду подання про звільнення її від подальшого відбування покарання. Відповідно до ч. 5 ст. 42 КВК стосовно особи, яка після ухвалення судового рішення стала непрацездатною, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про заміну виправних робіт штрафом у порядку, визначеному кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством. Стосовно ж жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про її дострокове звільнення від відбування покарання. В умовах дії чинного КК така стаття мала би бути розширена за рахунок вказівки на звільнення від покарання на підставі ч. 2 ст. 62 та ч. 5 ст. 59¹ КК. Наразі жоден з пропонованих варіантів вирішення цієї правозастосовної ситуації не втілено на нормативному рівні.

Мета статті – проаналізувати судову практику судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій та з'ясувати усталений (узгоджений) підхід щодо вирішення питання про кримінально-правові наслідки стосовно особи, якій неможливо призначити жоден вид покарання, передбачений санкцією кримінально-правової норми, за якою вона засуджена.

Виклад основного матеріалу. Верховний суд України роз'яснив в ППВСУ від 24.10.2003 року № 7 (далі – Постанова № 7), що суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання (абз. 7 п. 8) [7]. Подібні обмеження передбачені ч. 2 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 2 ст. 61, ч. 2 ст. 64 КК. В той же час ч. 5 ст. 59¹ КК передбачено, що пробаційний нагляд не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення, а ч. 2 ст. 62 КК, що тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Вочевидь, що обмеження щодо призначення цих видів покарань

поширюється на вказаних осіб не за ознаками віку чи стану, на що акцентував Верховний Суд України в згаданій постанові. Але зрозуміло й те, що вказані в цих нормах приписи унеможливають призначення цих видів покарань таким особам, а отже виникає проблема вибору покарання, описана вище. Тож вказане положення ППВСУ № 7 потрібно тлумачити так, що воно поширюється не лише на осіб з огляду на їхній вік чи стан, а й на інші випадки, передбачені законом. Отже, наразі за цією постановою судам при вирішенні питання про призначення покарання, які мають обмеження у застосуванні, належить діяти за згаданим вище алгоритмом. Проаналізуємо ситуацію з реалізацією цих приписів судами.

Щодо того, що суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути застосовані. Суд має дотримуватися такої позиції тільки у випадку відсутності підстав для пом'якшення покарання в порядку ст. 69 КК України. У тому ж разі, коли санкція статті передбачає виключно ті види покарання, які не можуть бути застосовані до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, але в справі встановлені підстави, що пом'якшують покарання, достатні для застосування ст. 69 КК, суд може призначити більш м'який вид покарання, не зазначений в санкції статті, якщо обмеження в його застосуванні на особу не поширюються. Так, привертає увагу рішення ККС, який розглянувши касаційну скаргу прокурора на неправильне застосування кримінального закону акцентував, що за приписами ч. 3 ст. 61 КК обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи. Оскільки засуджена має доньку, яка на час постановлення ухвали не досягла чотирнадцятирічного віку, тому призначене їй за ч. 2 ст. 109, ч. 2 ст. 436-2 КК покарання у виді обмеження волі свідчить про неправильне застосування судом положень ст. 61 КК [8].

В той же час визнавши наявність обставин, необхідних для застосування ст. 69 КК колегія суддів визнала їх достатніми підставами для призначення ОСОБА_7 іншого, більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкціях ч. 2 ст. 109, ч. 2 ст. 436-2 КК, – арешту на певний строк. Таким чином призначила ОСОБА_7 покарання за: ч. 2 ст. 109 КК із застосуванням ст. 69 КК у виді арешту на строк 6 місяців без конфіскації майна; ч. 2 ст. 436-2 КК із застосуванням ст. 69 КК у виді арешту на строк 6 місяців без конфіскації майна; за

ч. 1 ст. 110 КК із застосуванням ст. 69 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 1 рік без конфіскації майна. На підставі ст. 70 КК України шляхом поглинення менш суворих покарань більш суворим ОСОБА_7 визначене остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 1 рік без конфіскації майна (Постанова ККС від 23 грудня 2023 року в справі № 522/7892/22) [8].

Суд, призначаючи більш м'яке покарання у виді арешту керувався загальним правилом, закріпленим у ч. 2 ст. 4 КК, що злочинність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Санкції статей ч. 2 ст. 109 та ч. 2 ст. 436-2 КК, за якими засуджена особа, не змінювалися в період поки тривала слідство та судовий розгляд справи, а відтак не було необхідності вирішувати питання про зворотню дію кримінального закону в часі.

Втім, ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» № 3342-IX від 23 серпня 2023 року ст. 60 КК було змінено зміст покарання у виді арешту. Наразі арешт як вид покарання, що полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті і встановлюється на строк від одного до шести місяців не застосовується до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років» [9].

Щодо можливості суду за наявності до того підстав постановити ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнити особу від кримінальної відповідальності. В ч. 2 ст. 284 КПК міститься вичерпний перелік підстав закриття кримінального провадження судом, серед яких відсутня така окрема підстава закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності як неможливість призначення особі покарання, передбаченого санкцією статті. Тож закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не обумовлено неможливістю призначення покарання певного виду конкретній особі. Серед питань, які вирішуються судом під час ухвалення вироку, визначених ст. 368 КПК, вказані і такі: 3⁻¹) чи підлягає обвинувачений звільненню від відповідальності; 4) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення. Виходячи з положень п. 1 ч. 2 ст. 284, ч. 3 ст. 285, ч. 4 ст. 286, ч. 3 ст. 288 КПК України, у випадку встановлення передбачених у ст. 49 КК підстав та відсутності заперечень з боку обвинуваченого суд закриває кримінальне провадження, звільнивши особу від кримінальної відповідальності. Якщо ж обви-

нувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, судове провадження проводиться в повному обсязі в загальному порядку. В цьому разі, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок, призначає покарання і на підставі ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК України може звільнити від нього засудженого [10]. Такої позиції вищої інстанції дотримуються суди, звільняючи осіб (не призначаючи покарання), які заперечували проти звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК, від покарання на підставі ч. 5 ст. 74 КК України, у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених п. 1 ч.1 ст. 49 КК України [11;12;13].

Щодо рекомендації ППВСУ ухвалити в випадку неможливості призначити жодне покарання з передбачених в санкції обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання на підставі ч. 1 ст. 74 КК. Відповідно до ст. 377 КПК України, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. Проаналізуємо чи передбачає ч. 1 ст. 74 КК можливість звільнення особи від покарання в тому випадку, коли воно не може бути призначене певній особі через обмеження в його застосуванні.

Наразі в ст. 74 КК передбачено такі види звільнення: 1) звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); 2) звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 3) звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України). Обов'язковими (імперативними) для суду визнається такий безумовний вид звільнення від покарання та його відбування як звільнення у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України) [6, с. 79].

Поділяємо позицію Дудорова О.О., який вважає, що пропозиція звільняти особу від кримінальної відповідальності або від покарання навряд чи може бути сприйнята однозначно, оскільки не ґрунтується на положеннях чинного КК і фактично (хоч і вимушено) проголошує безкарність [7, с. 514]. Очевидно, що обмеження, щодо застосування окремих видів покарань до певних категорій осіб, прийнятні в аспекті реалізації принципу гуманізму, на практиці в окремих випадках

приводять до неможливості застосування адекватних, доцільних та достатніх заходів кримінально-правового характеру щодо таких осіб. Відтак дискусійним залишається і шлях вирішення цього питання чи то через належне унормування звільнення в такому випадку осіб від покарання (його не призначення) чи призначення такій особі більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкції статті, за відсутності підстав для пом'якшення покарання на підставі ст. 69 КК України.

Таким чином, відкритим залишається питання щодо оптимального унормування таких випадків: шляхом нормативного закріплення можливості звільнення особи від покарання (або непризначення останнього) чи шляхом надання суду права застосовувати більш м'який вид покарання, не передбачений санкцією відповідної статті, у разі відсутності підстав для пом'якшення покарання відповідно до ст. 69 КК України.

Проблематика звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з неможливістю його призначення постає не лише на стадії розгляду справи судом першої інстанції, а й набуває актуальності в діяльності судів апеляційної та касаційної інстанцій. Так, відповідно до ст. 404 та ст. 433 КПК суд апеляційної та касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах апеляційної/касаційної скарги і вправі вийти за межі, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого. У разі коли місцевим судом при призначенні покарання допущено неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність суд апеляційної інстанції керуючись приписами статей 407, 409, 412 та 413 КПК за відсутності відповідного апеляційного приводу щодо погіршення становища обвинуваченого, зважаючи на положення ст.404 КПК України, приписи кримінально-правових норм щодо обмежень у застосуванні покарань до певної категорії осіб та законодавчу заборону погіршення становища обвинуваченого, суд апеляційної інстанції може змінити вирок суду першої інстанції та звільнити особу на підставі ч. 1 ст. 74 КК від призначеного покарання. Такий підхід широко застосовується в практиці цих судів [14].

Так, в постанові ККС у справі № 178/279/20, зазначено, якщо суд апеляційної інстанції вийшов за межі апеляційної скарги прокурора та замість призначеного судом першої інстанції більш суворого покарання (позбавлення волі), від відбування якого особу було звільнено з випробуванням (ст. 75 КК), призначив більш м'яке покарання (штраф), яке однак необхідно відбувати реально, то вирок апеляційного суду вважається таким, що погіршує становище засудженого [16]. Розглядаючи касаційну скаргу прокурора ККС ВС, зважаючи на позицію прокурора викладену

у його апеляційній скарзі, виключення згідно Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року із санкції ч. 1 ст. 185 КК покарання у виді позбавлення волі, а також неможливості призначення ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 185 КК покарання у виді обмеження волі згідно ч. 3 ст. 61 КК; у виді виправних робіт, оскільки вона не працює; громадських робіт, арешту та штрафу, оскільки їх реальне відбування погіршить її становище, а також те, що призначене за ч. 1 ст. 357 КК у виді штрафу було поглинено відповідно до ч. 1 ст. 70 КК і не підлягало реальному відбуванню, з врахуванням вимог ст. 421 КПК в апеляційного суду були відсутні процесуальні можливості призначити ОСОБА_1 будь-яке з покарань передбачене ч. 1 ст. 185 та ч. 1 ст. 357 КК, ухвалив на підставі ч. 1 ст. 74 КК звільнити ОСОБА_1 від покарання передбаченого ч. 1 ст. 185 КК та ч. 1 ст. 357 КК [16]. Так, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України санкцією зазначеної частини статті передбачено покарання у виді штрафу від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років. В іншому випадку, з огляду на те, що обвинувачена ОСОБА_6 ніде не працює, покарання у виді штрафу та виправних робіт до неї не може бути застосовано, а покарання у виді обмеження волі не може бути застосоване з урахуванням вимог ст. 61 КК України. Задля досягнення мети покарання, враховуючи вищевказані дані про особу обвинуваченої ОСОБА_6, обставини, які пом'якшують покарання, колегія суддів дійшла висновку, що достатнім і необхідним покаранням за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України, буде покарання у виді позбавлення волі у мінімальному розмірі, передбаченому санкцією зазначеної статті [17]. У подібних випадках суд, обираючи покарання особі, стосовно якої встановлено обмеження у застосуванні окремих його видів, фактично змушений відступати від приписів ч. 2 ст. 65 КК України, якими встановлено, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Отже, в такому разі призначення більш суворого виду покарання відбувається за відсутності обґрунтованої потреби у такій мірі кримінально-правового впливу, що

ставить під сумнів відповідність такого рішення принципу доцільності покарання, «відповідно до якого винному у вчиненні злочину має бути призначене покарання, *необхідне і достатнє* для його виправлення і попередження нових кримінальних правопорушень» [18, с. 388]. Вочевидь, першочергового значення у даному контексті набуває принцип законності.

Висновки. Аналіз практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій свідчить про сформований узгоджений підхід щодо звільнення від покарання осіб, яким не може бути призначене покарання, зазначене в санкції кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення, на підставі ч. 1 ст. 74 КК України. Утім таку ситуацію слушно визнають неоднозначною, оскільки суди керуються роз'ясненням ППВСУ № 7, а не приписами закону. Такі обмеження в застосуванні покарань призводять до «небажаних» наслідків, які можуть бути полярними за змістом. Так, в одному випадку, коли санкція статті передбачає тільки ті покарання, які не можуть бути застосовані до особи через законодавчі обмеження, особа звільняється від покарання (небажаний наслідок з позиції справедливості, оскільки особа залишається фактично безкарною). В іншому випадку, коли санкція статті передбачає поряд з видами покарань, які не можуть бути застосовані до особи, вид покарання, який є більш суворим (переважно позбавлення волі), але не має обмежень у застосуванні, суд фактично вимушений ігнорувати припис ч. 2 ст. 65 КК України і призначає той єдиний більш суворий вид покарання (небажаний наслідок з позиції домірності, справедливості та гуманності покарання). Означена проблема безпосереднім чином пов'язана і з належною реалізацією принципів диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації кримінального покарання. Оскільки звільнення від покарання є формою реалізації кримінальної відповідальності, відтак при засудженні особи та звільненні її від покарання через неможливість призначення покарання певній категорії засуджених принцип невідворотності кримінальної відповідальності діє. Утім такі випадки мають отримати належне кримінально-правове регулювання. Прийнятним кроком в цьому напрямку може стати внесення до КК норми, яка би надавала суду право у випадку неможливості призначення засудженій особі покарання певного виду, передбаченого в санкції Особливої частини КК, призначити більш м'який вид покарання. І лише у випадку, коли будь-який більш м'який вид покарання також не може бути призначений вирішувати питання про звільнення такої особи від покарання, визнавши таку підставу як окрему підставу в ст. 74 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова Т.А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т.А. Денисова. Запоріжжя : КПУ, 2007. 228 с.
2. Махінчук В.М. Адекватність кримінального покарання як філософсько-правова проблема : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. К., 2002. 222 с.
3. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 332 с.
4. Антипов В.В. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання / В.В. Антипов, В.І. Антипов. Атіка, 2004. 208 с.
5. Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. Х., 2007. 222 с.
6. Письменский С.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ. 2014. 562 с.
7. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 № 7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>
8. Постанова ККС ВС від 12.12.2023 у справі № 522/7892/22 (№ в ЄДРСР 115713307). URL: <https://precedent.ua/115713307>
9. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»: Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>
10. Постанова ВС від 01.06.2021 у справі № 373/3768/13-к (провадження № 51-6336км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517621>
11. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 21.04.2025 у справі № 504/2444/23 (№ в ЄДРСР 126732556). URL: <https://precedent.ua/126732556>
12. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12.02.2025 у справі № 522/13734/22 (№ в ЄДРСР 125098736). URL: <https://precedent.ua/125098736>
13. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 01.08.2025 у справі № 761/13730/16-к (№ в ЄДРСР 129277475). URL: <https://precedent.ua/129277475>
14. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
15. Ухвала Одеського апеляційного суду від 29.11.2022 у справі № 523/17423/20 (№ в ЄДРСР 108009353). URL: <https://precedent.ua/108009353>
16. Постанова ККС ВС від 13.01.2021 у справі № 178/279/20 (№ в ЄДРСР 94194494). URL: <https://precedent.ua/94194494>
17. Вирок Миколаївського апеляційного суду від 13.03.2025 у справі № 484/4730/24 (№ в ЄДРСР 125830252). URL: <https://precedent.ua/125830252>
18. Кримінальне право України : підручник : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.

REFERENCES

1. Denysova, T. A. (2007). Pokarannia: kryminalno-pravovyi, kryminolohichniy ta kryminalno-vykonavchyy analiz [Punishment: Criminal-law, criminological, and penal analysis]. Zaporizhzhia, Ukraine: KPU.
2. Makhinchuk, V. M. (2002). Adekvatnist kryminalnoho pokarannia yak filosofsko-pravova problema [Adequacy of criminal punishment as a philosophical-legal problem] (PhD thesis, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).
3. Fris, P. L. (2005). Kryminalno-pravova polityka ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal-law policy of the Ukrainian state: Theoretical, historical, and legal issues]. Kyiv, Ukraine: Atika.
4. Antipov, V. V., & Antipov, V. I. (2004). Obstavyny, yaki vykliuchaiut zastosuvannia kryminalnoho pokarannia [Circumstances excluding the application of criminal punishment]. Kyiv, Ukraine: Atika.
5. Zolotaryov, A. I. (2007). Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti, pokarannia ta yoho vidbuvannia za zlochyyny u sferi hospodarskoi diialnosti [Release from criminal liability, punishment, and its execution for crimes in the sphere of economic activity] (PhD thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

6. Pysmenskyi, Ye. O. (2014). Teoretyko-prykladni problemy zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Theoretical and applied issues of release from punishment and its execution under the criminal law of Ukraine] (Doctoral dissertation, Luhansk State University of Internal Affairs, Luhansk, Ukraine).
7. Supreme Court of Ukraine. (2003, October 24). On the practice of sentencing by courts: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 7. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>. [in Ukr.].
8. Supreme Court of Ukraine (Criminal Chamber). (2023, December 12). Decision in Case No. 522/7892/22 (EDRSR No. 115713307). Retrieved from <https://precedent.ua/115713307>. [in Ukr.].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2023, August 23). On amendments to the Criminal Code, Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on improving types of criminal punishment: Law of Ukraine No. 3342-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>. [in Ukr.].
10. Supreme Court of Ukraine. (2021, June 1). Decision in Case No. 373/3768/13-k (Proceeding No. 51-6336km20). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517621>. [in Ukr.].
11. Kominternivskyi District Court of Odesa Oblast. (2025, April 21). Verdict in Case No. 504/2444/23 (EDRSR No. 126732556). Retrieved from <https://precedent.ua/126732556>. [in Ukr.].
12. Prymorskyi District Court of Odesa. (2025, February 12). Verdict in Case No. 522/13734/22 (EDRSR No. 125098736). Retrieved from <https://precedent.ua/125098736>. [in Ukr.].
13. Shevchenkivskyi District Court of Kyiv. (2025, August 1). Verdict in Case No. 761/13730/16-k (EDRSR No. 129277475). Retrieved from <https://precedent.ua/129277475>. [in Ukr.].
14. Navrotskyi, V. O. (Ed.). (2013). Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna: Pidruchnyk [Ukrainian criminal law. General part: Textbook]. Kyiv, Ukraine: Yurinkom Inter.
15. Odesa Court of Appeal. (2022, November 29). Ruling in Case No. 523/17423/20 (EDRSR No. 108009353). Retrieved from <https://precedent.ua/108009353>. [in Ukr.].
16. Supreme Court of Ukraine (Criminal Chamber). (2021, January 13). Decision in Case No. 178/279/20 (EDRSR No. 94194494). Retrieved from <https://precedent.ua/94194494>. [in Ukr.].
17. Mykolaiv Court of Appeal. (2025, March 13). Verdict in Case No. 484/4730/24 (EDRSR No. 125830252). Retrieved from <https://precedent.ua/125830252>. [in Ukr.].
18. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tyutyuhin, V. I., et al. (2015). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] (5th ed., revised and supplemented; V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysov, & V. I. Tyutyuhin, Eds.). Kharkiv, Ukraine: Pravo.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ VII. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

UDC 342.56

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-15>

VERFAHREN, UM RICHTER ZUR DISZIPLINARVERANTWORTUNG ZU BRINGEN ERFAHRUNGEN DER UKRAINE UND RUMÄNIENS: ANALYSE DER PRAXIS DES EUROPÄISCHEN GERICHTSHOFS FÜR MENSCHENRECHTE

Bzova L. G.*PhD, Ausserordentliche Professorin,**Assistenzprofessorin am Institut für Verfahrensrecht**Nationalen Universität Czernowitz benannt nach Jurij Fedkowitsch**Universitetskaya str., 19, Czernowitz, Ukraine**orcid.org/0000-0003-3143-4904**l.bzova@chnu.edu.ua***Schlagwörter:**

*Disziplinarverantwortlichkeit,
Richter, Justizsystem, Status
eines Richters, Hoher Justizrat,
Disziplinarverfahren.*

In Staaten, in denen das Prinzip der Rechtsstaatlichkeit gilt und in denen Gerichtsverfahren auf der Achtung der Grundprinzipien der Neutralität, Unabhängigkeit und Unparteilichkeit der Richter beruhen. Die Frage der Verantwortung der Richter ist nicht neu, aber seit einiger Zeit aus zwei Hauptgründen besonders akut: die Bestrafung der Gesellschaft und die Suche nach einer Person, die für jeden Schaden verantwortlich ist, sowie die wachsende Bedeutung des Rechts in der Gesellschaft und der Richter, die für seine Entstehung, Auslegung und Anwendung in allen Bereichen des öffentlichen Lebens verantwortlich sind.

Die disziplinarische Verantwortung von Richtern zeichnet sich durch ihre Rechtsnatur aus, die die Möglichkeit vorsieht, bei Verstößen rechtliche Sanktionen zu verhängen. Diese Verantwortung ist ein grundlegender Aspekt der Ethik und Verantwortung von Richtern und spiegelt die Notwendigkeit eines fairen und effizienten Justizsystems wider. Zu den Merkmalen der disziplinarischen Verantwortung gehören die Autonomie der Richter bei ihren Entscheidungen, das Erfordernis einer externen Aufsicht zur Gewährleistung von Integrität und Unparteilichkeit sowie die Verhängung von Sanktionen zur Korrektur von Fehlverhalten. Die disziplinarische Verantwortung von Richtern ist ein grundlegender Aspekt der rechtlichen Verantwortung von Richtern. Sie hängt mit der Legitimität von Richterinnen und Richtern und ihrer Autonomie zusammen. Die Verantwortung von Richtern basiert auf der Idee, dass Richter für ihre Taten zur Rechenschaft gezogen werden sollten.

Einer der Hauptaspekte der Justizreform ist die Entwicklung und Umsetzung klarer und wirksamer Mechanismen, um Richter zur rechtlichen Verantwortung zu bewegen. Es kann nicht behauptet werden, dass die Praxis, Richter rechtlich zur Verantwortung zu ziehen, heute klar entwickelt und eindeutig ist. Sowohl die Theorie als auch die Praxis, Richter vor Gericht zu bringen, erfordern eine ernsthafte Reflexion und die Einführung neuer Ansätze, um ihre Wirksamkeit zu erhöhen.

ПРОЦЕДУРА ПРИТЯГНЕННЯ СУДДІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Бзова Л. Г.

PhD, доцент, асистент кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

вул. Університетська, 19, Чернівці, Україна

orcid.org/0000-0003-3143-4904

l.bzova@chnu.edu.ua

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, суддя, судова система, статус судді, Вища рада правосуддя, дисциплінарне провадження.

У державах, що керуються принципом верховенства права, де судочинство ґрунтується на повазі до основоположних принципів нейтралітету, незалежності та неупередженості суддів. Питання відповідальності суддів не нове, але вже деякий час стоїть особливо гостро з двох основних причин: покарання суспільства і пошук особи, відповідальної за будь-яку шкоду, і зростання значення закону в суспільстві і суддів, які відповідають за його створення, тлумачення і застосування в усіх сферах суспільного життя.

Дисциплінарна відповідальність суддів характеризується своєю правовою природою, що передбачає можливість застосування правових санкцій у разі порушень. Ця відповідальність є фундаментальним аспектом етики та відповідальності суддів, що відображає потребу в справедливій та ефективній судовій системі. Характеристики дисциплінарної відповідальності включають автономію суддів у їхніх рішеннях, необхідність зовнішнього нагляду для забезпечення доброчесності та неупередженості, а також застосування санкцій, спрямованих на виправлення неналежної поведінки. Дисциплінарна відповідальність суддів є фундаментальним аспектом юридичної відповідальності суддів. Вона пов'язана з легітимністю суддів та їхньою автономією. Відповідальність суддів ґрунтується на ідеї, що судді повинні нести відповідальність за свої дії.

Одним із головних аспектів судової реформи є вироблення й запровадження чітких та ефективних механізмів притягнення суддів до юридичної відповідальності. Не можна стверджувати, що сьогодні практика притягнення суддів до юридичної відповідальності є чітко виробленою та однозначною. І теорія, і практика притягнення суддів до відповідальності потребують серйозного осмислення, запровадження нових підходів із метою підвищення її ефективності.

Problemstellung. Die regelmäßige Evaluierung von Richtern ist ein wichtiges Instrument zur Wahrung der Integrität und Effizienz des Justizsystems. Durch eine detaillierte und objektive Analyse der Arbeit von Richtern trägt dieser Prozess dazu bei, ein hohes Maß an Professionalität und Rechenschaftspflicht der Richter zu gewährleisten. Es hilft, Stärken und solche, die verbessert werden müssen, zu identifizieren und so Wachstums- und Verbesserungsmöglichkeiten zu schaffen. Darüber hinaus trägt die Evaluierung dazu bei, das Vertrauen der Öffentlichkeit in das Justizsystem zu stärken, indem sie Transparenz und ein Bekenntnis zu Qualität und Fairness unter Beweis stellt. Obwohl der Inhalt des Begriffs der

rechtlichen Verantwortlichkeit des Richters historisch konnotiert ist (er ist vielmehr auf der Grundlage der Moral und allgemein anerkannter Verhaltensregeln und -normen entstanden), haben die Aufgaben, mit denen der Begriff der Verantwortung konfrontiert ist, relevante Grenzen des Wandels. Die disziplinarische Verantwortung besteht aus einem System von Rechtsnormen, die darauf abzielen, verschuldete Handlungen zu sanktionieren, bei denen eine oder mehrere der an der Spitze einer Person festgelegten Amtspflichten nicht erfüllt werden, unabhängig davon, wie sie eingestuft werden.

Ziel der Studie ist die Untersuchung der verfahrensrechtlichen Aspekte der disziplinarischen

Verantwortung eines Richters nach den Gesetzen der Ukraine und Rumäniens.

Der Stand der Untersuchung des Problems.

In der Ukraine haben sich folgende Wissenschaftler mit dem Verfahren zur Disziplinarverantwortung von Richtern befasst: V.V. Gordieev, S.B. Rabinovych, O.Z. Khotynska-Nor und andere.

Präsentation des Hauptmaterials. Die Unabhängigkeit der Justiz bedeutet sowohl die individuelle als auch die institutionelle Unabhängigkeit, die im Entscheidungsprozess erforderlich ist. Die Unabhängigkeit der Justiz ist somit sowohl eine Geisteshaltung als auch eine Reihe institutioneller und operativer Regeln. Der erste Aspekt betrifft die tatsächliche Unabhängigkeit des Richters. Der zweite Aspekt betrifft die Definition des Verhältnisses zwischen der Justiz und anderen, insbesondere zu anderen Machtstrukturen im Staat, um die Unabhängigkeit sowohl in der Realität als auch in der Erscheinung zu gewährleisten. Der Zusammenhang zwischen diesen beiden Aspekten der Unabhängigkeit der Justiz besteht darin, dass ein Richter diesen Geisteszustand haben kann, aber wenn das Gericht, dem er vorsitzt, in wesentlichen Aspekten seines Funktionierens nicht von anderen öffentlichen Einrichtungen unabhängig ist, kann der Richter nicht behaupten, dass er unabhängig ist.

Die Besonderheit der rechtlichen Verantwortung von Richtern besteht darin, dass diese Verantwortung für den Verletzer einen ausschließlich negativen (retrospektiven) Charakter hat, was sich durch das geringe Maß an Selbstbewusstsein der Richter und das geringe Maß an gewissenhafter Erfüllung ihrer beruflichen Pflichten erklärt. Es ist unmöglich, das Bestehen der prozessualen Verantwortung als eine der eigenständigen Arten der rechtlichen Verantwortung des Richters geltend zu machen, da die Ergebnisse der prozessualen Tätigkeit eines Richters bei der Lösung von Rechtssachen ausschließlich eine Manifestation der Rechtsstellung des Richters, seiner eigenen Überzeugung, sind. Die Bedeutung der rechtlichen Verantwortung von Richtern besteht darin, a) die Objektivität und Rechtmäßigkeit des Gerichtsverfahrens zu fördern; b) Bildung eines Rechtsbewusstseins in der Justiz; c) Verhinderung von Verstößen, die von Richtern begangen werden können; d) Gewährleistung der Unabhängigkeit der Richter; e) Stärkung der Autorität des Gerichts in der Gesellschaft; e) die Möglichkeit, die Justiz ausschließlich im Rahmen des Gesetzes zu säubern (vorbehaltlich eines wirksamen Mechanismus der rechtlichen Verantwortung), wodurch nur Vertreter in den Reihen der Richter verbleiben, die sich dem Beruf widmen [10].

V.V. Richter stellt fest, dass die disziplinarische Verantwortlichkeit von Richtern aufgrund ihres administrativen Wesens eine innergerichtliche Art der rechtlichen Verantwortung ist, zu der ein Richter gemäß dem festgelegten Verfahren im Rahmen eines

Disziplinarverfahrens im Falle der unsachgemäßen Erfüllung seiner beruflichen Pflichten oder eines Verstoßes gegen die Normen der Sondergesetzgebung und der internen ethisch geregelten Anforderungen herangezogen wird, Infolgedessen werden Disziplinarstrafen gegen den Richter als Gegenstand eines Disziplinarvergehens verhängt [11].

Wie die Forscher Serghei Turcan und Dorin Dulghieru in ihrer Arbeit «Constitutional Guarantees of Independence and Responsibility of Judges in the Practice of the Constitutional Court of the Republic of Moldova», «Constitutional Guarantees of Independence and Responsibility of Judges in the Practice of the Constitutional Court of the Republic of Moldova» [...] feststellten, bedeutet der Grundsatz der Unabhängigkeit der Richter, dass Richter Entscheidungen unter Bedingungen völliger Freiheit treffen und ohne Beschränkungen, ohne illegalen, direkten oder indirekten Einfluss, Druck, Drohungen oder Eingriffen ausgesetzt zu sein, unabhängig davon, von wem sie kommen und aus welchen Gründen. [...] Die Entscheidungen der Richter können keiner Überprüfung unterzogen werden, außer im Berufungsverfahren oder während der erneuten Prüfung des Falles gemäß dem gesetzlich festgelegten Verfahren. Es sollte keine Richter geben, und sie sollten auch nicht gezwungen sein, ihre Entscheidungen zu rechtfertigen. So sollten die Richter uneingeschränkte Freiheit haben, Fälle unparteiisch in Übereinstimmung mit dem Gesetz und ihrer eigenen Würdigung des Sachverhalts zu entscheiden. Auch die Aufhebung oder Änderung einer Gerichtsentscheidung kann keine entscheidende Grundlage dafür sein, einen Richter vor Gericht zu bringen. Um einen Richter vor Gericht zu bringen, reicht ein Justizfehler, der die Rechte und Freiheiten der Verteidigung verletzt, nicht aus. grundlegenden Menschenrechten und -freiheiten. Es wird dem Richter angelastet, weil er sein Amt in böser Absicht oder grob fahrlässig ausgeübt hat...» [5]

Es ist eine unbestreitbare Tatsache, dass die Bedeutung des Disziplinarvergehens der Richter unter dem Gesichtspunkt seines zahlenmäßigen Gewichts unbedeutend ist. Dies kann auch auf die präventive Wirkung der Disziplinalgesetzgebung zurückzuführen sein, die ebenfalls eine eingehendere Untersuchung dieser Frage rechtfertigt.

Obwohl die Grundprinzipien des Disziplinarrechts für Berufsrichter und Beamte weitgehend dieselben sind, sind die maßgeblichen Umstände für die Anwendung von Disziplinarmaßnahmen durch den Arbeitgeber spezifisch [9].

Die disziplinarische Verantwortlichkeit beruht nicht auf der Tatsache, dass ein Verstoß begangen wurde, sondern auf der Erreichung der Tatbestandsmerkmale eines Disziplinarvergehens: dem Gegenstand (Verhaltensregeln); objektive Seite (Handlung – Handlung oder Unterlassung eines Arbeitnehmers);

Subjekt (Arbeitnehmer, der im Rahmen eines individuellen Arbeitsvertrags beschäftigt ist); subjektive Seite (die Schuld einer Person als Zeichen der disziplinarischen Verantwortung drückt sich in Form von Vorsatz oder Fahrlässigkeit aus) und der Kausalzusammenhang zwischen der rechtswidrigen Handlung und der schädlichen Folge [3].

Das Fehlen eines der oben genannten Elemente bedeutet, dass die Abweichung und damit die Verantwortung des Arbeitnehmers nicht bestehen kann. Es gibt jedoch Fälle, in denen die Handlung zwar die Merkmale eines Disziplinarvergehens erfüllen kann, es aber bestimmte spezifische Umstände gibt.

Wenn sie es begehen, führen sie zu dem Schluss, dass das Verhalten des Autors in Wirklichkeit nicht illegal oder asozial ist, dass er nicht schuldig ist und dass seine Entlassung aus der Verantwortung erforderlich ist [8].

Die regelmäßige Evaluierung von Richtern ist ein wichtiges Instrument zur Wahrung der Integrität und Effizienz des Justizsystems. Durch eine detaillierte und objektive Analyse der Arbeit von Richtern trägt dieser Prozess dazu bei, ein hohes Maß an Professionalität und Rechenschaftspflicht der Richter zu gewährleisten. Es hilft, Stärken und solche, die verbessert werden müssen, zu identifizieren und so Wachstums- und Verbesserungsmöglichkeiten zu schaffen. Darüber hinaus trägt die Evaluierung dazu bei, das Vertrauen der Öffentlichkeit in das Justizsystem zu stärken, indem sie Transparenz und ein Bekenntnis zu Qualität und Fairness unter Beweis stellt.

Unabhängig von der gewählten Behörde erhält der Richter Garantien für ein faires Verfahren gemäß Artikel 6 der Europäischen Menschenrechtskonvention, die ihm das Recht einräumen, gegen die Entscheidung Berufung einzulegen und Sanktionen zu verhängen. Disziplinarstrafen müssen in einem angemessenen Verhältnis zu dem begangenen Vergehen stehen [1].

Die disziplinarische Verantwortung besteht aus einem System von Rechtsnormen, die darauf abzielen, diejenigen schuldhaft begangenen Handlungen zu sanktionieren, durch die eine oder mehrere der einer Person obliegenden Amtspflichten nicht erfüllt werden, unabhängig davon, wie diese eingestuft sind. Das Vorliegen einer disziplinarischen Haftung setzt die Erfüllung der folgenden Voraussetzungen voraus:

- das Vorliegen eines Opfers von gesellschaftlichem Wert, bestehend aus den Dienstpflichten und den durch Gesetze und Vorschriften festgelegten Verhaltensregeln;
- das Vorliegen des Disziplinarvergehens, d. h. der Person, die die Tätigkeit ausübt, unabhängig von der Art ihrer Einstufung;
- das Vorliegen einer Handlung, bei der eine oder mehrere Amtspflichten nicht beachtet werden;
- das Vorliegen eines Kausalzusammenhangs zwischen der begangenen Handlung und dem erzielten Ergebnis;

– die Schuld einer Person, die ein Disziplinarvergehen begeht, die sich sowohl in Form von Vorsatz als auch in Form von Schuld manifestiert. Für das Entstehen einer disziplinarischen Haftung ist es nicht erforderlich, dass durch die von dieser Person begangene Disziplinarverfehlung unmittelbar oder mittelbar ein materieller Schaden entstanden ist. Es reicht aus, dass die Verfehlung als konkrete Handlung begangen wurde, die zu einer schuldhaften Verletzung der Amtspflichten oder Verhaltensregeln geführt hat. Darüber hinaus hängt die disziplinarische Haftung nicht von anderen Formen der Verantwortung ab und ist persönlicher Natur, sodass diese Art der Haftung nicht für Handlungen einer anderen Person geltend gemacht werden kann [6].

Wie wir in einem anderen Fall gezeigt haben [7], Im Falle von Richtern, Staatsanwälten, Hilfsrichtern des Obersten Kassations- und Strafgerichtshofs, Justizinspektoren und Mitgliedern des Obersten Richterrats wird die Disziplinaruntersuchung von der Justizinspektion durchgeführt und die Sanktion von den Abteilungen des Obersten Richterrats entsprechend der Eigenschaft der Person (Richter oder Staatsanwalt) verhängt. Im Falle von Hilfsrichtern werden Disziplinarstrafen jedoch vom Justizminister verhängt, auch wenn für sie die für Richter und Staatsanwälte geltenden gesetzlichen Bestimmungen gelten. Gleichzeitig ist zu beachten, dass die Bestimmungen der Gesetzgebung über Richter und Staatsanwälte nicht für Justizprüfer gelten, deren Disziplinarhaftung gesondert in Art. 18 des Gesetzes Nr. 18. 303/2004 geregelt ist.

Im Fall *Camelia Bogdan gegen Rumänien* [4], Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte prüfte die Beschwerde des Beschwerdeführers gegen den rumänischen Staat, in der dieser ebenfalls „[...] die Nichteinhaltung des Grundsatzes der Rechtssicherheit aufgrund des Fehlens einer Verjährungsfrist im innerstaatlichen Recht in Fragen der disziplinarischen Haftung von Richtern [...]“ beanstandete. Der Gerichtshof bestätigte seine in seiner Rechtsprechung vertretene Auffassung, dass „gesetzliche Verjährungsfristen, die zu den Verjährungsfristen für rechtliche Beschränkungen des Rechts auf ein Gerichtsverfahren gehören, mehreren wichtigen Zwecken dienen: Sie gewährleisten Rechtssicherheit, indem sie Fristen für die Einleitung eines Verfahrens festlegen, sie schützen potenzielle Beklagte vor Verzögerungen, sie schützen potenzielle Beklagte vor verspäteten Beschwerden, die unter Umständen sogar schwer anzufechten sind, und die Ungerechtigkeit zu verhindern, die entstehen kann, wenn Gerichte mit der Entscheidung über Ereignisse aus der fernen Vergangenheit auf der Grundlage von Beweisen befasst werden, die nicht mehr zuverlässig sind und aufgrund des Zeitablaufs unvollständig wären“.

Gleichzeitig stellte der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte fest, dass die in diesem Fall angewandten nationalen Rechtsvorschriften zwei Verjährungsfristen für die Einreichung einer Disziplinarbeschwerde gegen einen Richter beim HCJ vorsahen: zwei Jahre ab dem Zeitpunkt der Straftat und dreißig Tage ab Abschluss der Disziplinaruntersuchung. Der Gerichtshof stellte fest, dass diese beiden durch innerstaatliches Recht festgelegten Fristen sich auf die Verjährungsfristen für die Einleitung eines Disziplinarverfahrens beziehen. Im vorliegenden Fall wurden beide Verjährungsfristen im Disziplinarverfahren gegen die Beschwerdeführerin eingehalten. Was die Folgen des Fehlens einer Verjährungsfrist für die Anwendung von Disziplinarmaßnahmen im vorliegenden Fall angeht, stellt der Gerichtshof fest, dass der Beschwerdeführerin nicht die Möglichkeit genommen wurde, ihre Verteidigung vorzubereiten, dass die vom SCM in den Jahren 2016-2017 untersuchten Sachverhalte aus dem Jahr 2014 stammen und dass nichts in den Akten darauf hindeutet, dass die Betroffene Schwierigkeiten bei der Vorbereitung ihrer Verteidigung gehabt haben könnte. Das Gericht kam daher zu dem Schluss, dass in dieser Hinsicht keine Verletzung der Rechte der Beschwerdeführerin vorlag.

Der Beratende Ausschuss der europäischen Richter (CCJE) des Europarates hat eine neue Stellungnahme zur disziplinarischen Haftung von Richtern verabschiedet. Dieses Grundsatzpapier enthält konkrete Empfehlungen, um ein sensibles Gleichgewicht zwischen der Rechenschaftspflicht der Justiz und der Achtung der richterlichen Unabhängigkeit zu gewährleisten, die ein grundlegender Pfeiler der Demokratie und der Rechtsstaatlichkeit ist.

Die Rechenschaftspflicht der Justiz ist eng mit der Unabhängigkeit der Justiz verbunden. Wenn die Rechenschaftspflicht der Justiz nicht klar und angemessen geregelt ist, wird die Unabhängigkeit der Justiz untergraben. Dies ist der Fall, wenn Richter unter unklaren Umständen mit potenziell schädlichen Folgen für ihre Amtszeit und/oder ihre Karriereaussichten konfrontiert sein können. Die disziplinarische Haftung ist wichtig, um Richter für Fehlverhalten bei der Ausübung ihrer Aufgaben gegenüber der Öffentlichkeit zur Rechenschaft zu ziehen. Sie ist ein Mittel, mit dem die Öffentlichkeit sicherstellen kann, dass die Justiz ihre Aufgaben ordnungsgemäß wahrnimmt, und stärkt damit das Vertrauen der Öffentlichkeit in die Justiz [2].

In seinem Urteil in der Rechtssache Oleksandr Volkov gegen Ukraine [12], Das Gericht legte eine Reihe von Kriterien fest, anhand derer beurteilt werden kann, ob der HCJ als Disziplinarorgan der Justizverwaltung die Anforderungen an Unabhängigkeit und Unparteilichkeit erfüllt. Dabei bezog sich das

Gericht auf seine bisherige Rechtsprechung und berücksichtigte relevante internationale Dokumente, insbesondere Stellungnahmen und Empfehlungen anderer Organe des Europarates. Erstens betonte der Gerichtshof die Notwendigkeit einer bedeutenden Vertretung von Richtern in einem solchen Gremium und stellte fest, dass es ein wichtiger Beweis für Unparteilichkeit ist, wenn mindestens die Hälfte des Gerichts, einschließlich des Vorsitzenden mit ausschlaggebender Stimme, aus Richtern besteht (ebenda, Randnr. 109). Zweitens war es angesichts der Bedeutung der Verringerung des Einflusses politischer Gremien auf die Zusammensetzung des Disziplinarorgans wichtig, das Verfahren zur Auswahl der Richter für das Gremium zu bewerten und dabei die Behörden, die sie nominiert hatten, sowie die Rolle der Justizgemeinschaft in diesem Prozess zu berücksichtigen (ebenda, Randnr. 112). Drittens war es wichtig festzustellen, ob die Mitglieder des Disziplinarorgans fest bei diesem beschäftigt waren oder weiterhin außerhalb davon arbeiteten und ihr Gehalt bezogen; denn im letzteren Fall würde dies zwangsläufig bedeuten, dass sie materiell, hierarchisch und administrativ von ihren Hauptarbeitgebern abhängig waren, was ihre Unabhängigkeit und Unparteilichkeit gefährden würde (ebenda, Randnr. 113). Viertens sollte der Beteiligung von Vertretern der Staatsanwaltschaft an der Zusammensetzung der Justizdisziplinarbehörde Beachtung geschenkt werden; die Einbeziehung des Generalstaatsanwalts von Amts wegen sowie anderer von der Staatsanwaltschaft delegierter Mitglieder wirft angesichts der funktionalen Rolle der Staatsanwälte in nationalen Gerichtsverfahren Bedenken hinsichtlich der Unparteilichkeit der Justizdisziplinarbehörde auf (ebenda, Abs. 114). Fünftens kann eine solche Doppelung von Funktionen, wenn Mitglieder eines Disziplinarorgans an der Vorprüfung eines Disziplinarverfahrens beteiligt sind und anschließend an der Entscheidung desselben Verfahrens vor dem Disziplinarorgan mitwirken, objektive Zweifel an der Unparteilichkeit dieser Mitglieder aufkommen lassen (ebenda, Abs. 115).

Schlussfolgerungen. Im Allgemeinen sind Gegenstand eines Disziplinarvergehens die Dienstpflichten oder die durch Gesetze und Vorschriften festgelegten Verhaltensregeln, die von allen Richtern zu befolgen sind. Wie wir bereits an anderer Stelle dargelegt haben, ist es für die Disziplinarhaftung eines Richters erforderlich, dass er gegen die Dienstpflichten oder die durch Gesetze und Vorschriften festgelegten Verhaltensregeln verstößt, dass ein Kausalzusammenhang zwischen der begangenen Handlung und dem Schaden für das öffentliche Wohl besteht und dass diese Handlung schuldhaft begangen wurde, entweder in Form von Vorsatz oder in Form von Fahrlässigkeit.

LITERATUR

1. Analiza legislației și practicii privind răspunderea disciplinară a judecătorilor 2015–2016. URL: https://crjm.org/wp-content/uploads/2016/11/CRJM_2016.11-DPP-Raspundere-disciplinara_fin.pdf
2. Avis n° 27 du CCJE (2024) sur la responsabilité disciplinaire des juges. URL: <https://rm.coe.int/avis-n-27-2024-du-ccje/1680b2ca80>
3. Belu Magdo M.-L. Răspunderea disciplinară în sistemul general al legislației muncii. În Revista română de dreptul muncii, nr. 1/2005, pp. 58–66.
4. Cauza Camelia Bogdan împotriva României (Cererea nr. 36889/18), Hotărâre din 20 octombrie 2020, online, citat 22.04.2022. URL: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2021/02/Camelia-Bogdan-impotriva-Romaniei.pdf>
5. Danileț C., Filipe César Marques, Acțiune împotriva Corupției în Republica Moldova, Document ethnic, Inspekția judiciară din Republica Moldova, Analiză și propuneri privind legislația și practicile interne, citat 20.04.2022. URL: <https://rm.coe.int/eccd-aac-mld-tp6-judicialinspection-ro-/1680a43574>.
6. Gârbuleț I., Răspunderea disciplinară a executorului judecătoresc, Revista română de executare silită nr. 1/2011, p. 24–25.
7. Gârbuleț I., Coțovanu P.A., Abaterile disciplinare ale magistraților. (I) Manifestările care aduc atingere onoarei sau probității profesionale ori prestigiului justiției, săvârșite în exercitarea sau în afara exercitării atribuțiilor de serviciu, pe www.juridice.ro
8. Sorică I. Răspunderea disciplinară a angajaților. București: Wolters Kluwer, 2010, 256 p.
9. Țurcan S., Dorin Dulghieru, Garanțiile constituționale ale independenței și responsabilității judecătorilor în jurisprudența curții constituționale a Republicii Moldova, Online, citat 18.04.22.
10. Мелех Л.В. Трактывання дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ № 3/2018. С. 177–184.
11. Ріхтер, В. В. (2020). Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: адміністративно-правова сутність. Юридична наука, 2(5(107)), 67–73.
12. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c71#Text

REFERENCES

1. Analiza legislației și practicii privind răspunderea disciplinară a judecătorilor 2015–2016. URL: https://crjm.org/wp-content/uploads/2016/11/CRJM_2016.11-DPP-Raspundere-disciplinara_fin.pdf
2. Avis n° 27 du CCJE (2024) sur la responsabilité disciplinaire des juges. URL: <https://rm.coe.int/avis-n-27-2024-du-ccje/1680b2ca80>
3. Belu Magdo M.-L. Răspunderea disciplinară în sistemul general al legislației muncii. În Revista română de dreptul muncii, nr. 1/2005, pp. 58–66.
4. Cauza Camelia Bogdan împotriva României (Cererea nr. 36889/18), Hotărâre din 20 octombrie 2020, online, citat 22.04.2022. URL: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2021/02/Camelia-Bogdan-impotriva-Romaniei.pdf>
5. Danileț C., Filipe César Marques, Acțiune împotriva Corupției în Republica Moldova, Document ethnic, Inspekția judiciară din Republica Moldova, Analiză și propuneri privind legislația și practicile interne, citat 20.04.2022 URL: <https://rm.coe.int/eccd-aac-mld-tp6-judicialinspection-ro-/1680a43574>.
6. Gârbuleț I., Răspunderea disciplinară a executorului judecătoresc, Revista română de executare silită nr. 1/2011, p. 24–25.
7. Gârbuleț I., Coțovanu P.A., Abaterile disciplinare ale magistraților. (I) Manifestările care aduc atingere onoarei sau probității profesionale ori prestigiului justiției, săvârșite în exercitarea sau în afara exercitării atribuțiilor de serviciu, pe www.juridice.ro
8. Sorică I. Răspunderea disciplinară a angajaților. București: Wolters Kluwer, 2010, 256 p.
9. Țurcan S., Dorin Dulghieru, Garanțiile constituționale ale independenței și responsabilității judecătorilor în jurisprudența curții constituționale a Republicii Moldova, Online, citat 18.04.22.
10. Melekh L.V. (2018) Traktuvannia dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv v Ukraini [Interpretation of disciplinary liability of judges in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* № 3. S. 177–184.
11. Rikhter, V. V. (2020). Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv v Ukraini: administratyvno-pravova sutnist [Disciplinary responsibility of judges in Ukraine: administrative and legal essence]. *Iurydychna nauka*, 2(5(107)), 67–73.
12. Sprava «Oleksandr Volkov proty Ukrainy» [The case of Oleksandr Volkov v. Ukraine] (Zaiava № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c71#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ ЧЕРЕЗ МІЖНАРОДНІ ЗАПИТИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Шипілов О. В.

аспірант

Пенітенціарна академія України

вул. Гонча, 34, Чернігів, Україна

orcid.org/0009-0003-6122-4577

aleks_10@ukr.net

Ключові слова: *електронні докази, міжнародна правова допомога, кримінальний процес, міжнародне співробітництво, правова природа доказів, міжнародне право, судова практика, кіберзлочинність, кримінальні провадження, правовий статус доказів, правові стандарти.*

У статті здійснено комплексний аналіз питання допустимості та використання електронних доказів у кримінальних провадженнях, що здійснюються на основі міжнародної правової допомоги. У сучасному кримінальному процесі зростає використання інформаційних технологій для збору, зберігання та передачі доказів, що вимагає адаптації правової системи до нових реалій. У зв'язку з цим, питання правового статусу електронних доказів набуває особливої актуальності, адже це безпосередньо пов'язано з ефективністю міжнародного правового співробітництва та взаємодії між різними юрисдикціями. Важливою складовою цього процесу є правова природа електронних доказів, їх використання в контексті міжнародних правових запитів і відповідність міжнародним стандартам.

Історично питання застосування електронних доказів спочатку обмежувалося внутрішніми національними процесами, однак з часом, з розвитком технологій і зміною характеру злочинності, зокрема, зростанням числа транснаціональних злочинів, значно зросла потреба у міжнародному співробітництві. В першу чергу це стосується використання електронних доказів, що можуть бути отримані в межах міжнародної правової допомоги для розслідування і доведення факту злочину. Специфіка електронних доказів полягає в їх швидкості, ефективності і здатності оперативно надавати важливу інформацію для розслідувань у різних юрисдикціях, однак вона також несе певні правові та технічні виклики.

У статті детально розглядається правовий статус електронних доказів, їх правова природа і можливість використання в міжнародному кримінальному процесі. Автор аналізує основні міжнародні угоди, що регулюють використання електронних даних, зокрема, Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а також Європейську конвенцію про кіберзлочинність, що встановлюють рамки для співпраці держав у зборі та передачі електронних доказів. Серед важливих аспектів, що розглядаються в статті, – це баланс між необхідністю збору доказів та захистом прав особи, зокрема, захистом персональних даних і конфіденційності.

Стаття також містить аналіз судової практики, що ілюструє специфіку використання електронних доказів у кримінальних справах. Наприклад, одним із важливих прецедентів стало використання електронної пошти як доказу у фінансових злочинах у рамках міжнародного співробітництва між США та Францією, що продемонструвало ефективність застосування новітніх технологій для збору доказів у таких випадках. Дослідження також містить приклади судових справ, де електронні докази стали ключовими для підтвердження злочинних дій, таких як кіберзлочинність і фінансові махінації, що передбачають складну міжнародну взаємодію. Одним з найбільш важливих аспектів є необхідність вдосконалення

законодавства щодо електронних доказів у національних системах та розробка міжнародних стандартів для обміну такими доказами між державами. Технічні та правові труднощі, що виникають при передачі електронних доказів, вимагають уніфікації процедур, забезпечення стандартів доказовості та відповідних процедур для захисту прав осіб, чий дані використовуються в процесах, а також захисту конфіденційності. У результаті проведеного дослідження автор робить висновки про необхідність подальшої інтеграції новітніх технологій у правові механізми міжнародного співробітництва, а також пропонує конкретні рекомендації для вдосконалення практики використання електронних доказів у кримінальних справах з міжнародним елементом. Важливим аспектом є також створення більш чітких стандартів для взаємодії між країнами у питаннях збирання, перевірки та використання електронних доказів, що дозволить забезпечити належний рівень правової захищеності та ефективності судових розслідувань у глобалізованому світі.

PROBLEMATIC ISSUES RELATED TO THE USE OF ELECTRONIC EVIDENCE OBTAINED THROUGH INTERNATIONAL REQUESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Shypilov O. V.

Postgraduate Student

Ukrainian Penitentiary Academy

Honcha str., 34, Chernigiv, Ukraine

orcid.org/0009-0003-6122-4577

aleks_10@ukr.net

Key words: *electronic evidence, international legal assistance, criminal procedure, international cooperation, legal nature of evidence, international law, case law, cybercrime, criminal proceedings, legal status of evidence, legal standards.*

The article provides a comprehensive analysis of the admissibility and use of electronic evidence in criminal proceedings based on international legal assistance. In modern criminal procedure, the use of information technologies for the collection, storage, and transmission of evidence is increasing, requiring the legal system to adapt to new realities. In this context, the legal status of electronic evidence is of particular importance, as it directly affects the efficiency of international legal cooperation and interaction between jurisdictions. A crucial component of this process is the legal nature of electronic evidence, its use in the context of international legal requests, and compliance with international standards.

Historically, the application of electronic evidence was limited to domestic legal procedures. However, with the development of technology and changes in the nature of crime—particularly the growth of transnational criminal activity—the need for international cooperation has significantly increased. This primarily concerns the use of electronic evidence that may be obtained through international legal assistance mechanisms for the purpose of investigation and prosecution. The specific nature of electronic evidence lies in its speed, efficiency, and ability to provide critical information for investigations across jurisdictions. However, it also presents certain legal and technical challenges. The article examines in detail the legal status and nature of electronic evidence and the possibilities of its use in international criminal proceedings.

The author analyzes key international treaties governing the use of electronic data, such as the UN Convention against Transnational Organized Crime and the Council of Europe Convention on Cybercrime, which establish frameworks for cooperation among states in the collection and transfer of electronic evidence. Among the essential issues discussed in the article is the balance between the necessity of evidence collection and the protection of individual rights, including personal data and privacy.

The article also includes an analysis of judicial practice that illustrates the peculiarities of using electronic evidence in criminal cases. For instance, one notable precedent involved the use of email correspondence as evidence in financial crime cases within the framework of international cooperation between the United States and France, demonstrating the effectiveness of modern technologies for evidence gathering in such contexts.

The study also presents examples of court cases where electronic evidence played a crucial role in proving criminal activities, such as cybercrime and financial fraud, which require complex international coordination. One of the most important aspects is the need to improve legislation concerning electronic evidence within national systems and to develop international standards for the exchange of such evidence between states.

The legal and technical difficulties arising during the transfer of electronic evidence call for the unification of procedures, the establishment of evidentiary standards, and appropriate mechanisms to protect the rights of individuals whose data is used in proceedings, as well as ensuring the protection of confidentiality. Based on the conducted research, the author concludes that further integration of advanced technologies into legal mechanisms of international cooperation is necessary and proposes specific recommendations for improving the practice of using electronic evidence in criminal cases with an international component. A key aspect is also the development of clearer standards for interaction between countries regarding the collection, verification, and use of electronic evidence, which will ensure a proper level of legal protection and efficiency in judicial investigations in a globalized world.

Вступ. Суспільні відносини дедалі більше переміщуються у віртуальний простір, що породжує нові виклики для правоохоронних органів у сфері виявлення, фіксації та використання доказів. Особливе значення в цьому контексті набувають електронні докази, які можуть мати вирішальне значення для встановлення обставин злочину, ідентифікації винної особи та притягнення її до відповідальності.

Водночас значна частина такої інформації зберігається на серверах, розміщених у різних юрисдикціях. Це ускладнює доступ до неї, а відтак – створює необхідність у налагодженні ефективного міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя. У цьому контексті міжнародна правова допомога, зокрема у формі запитів щодо надання цифрових доказів, стає невід’ємним інструментом сучасного кримінального процесу.

Проблематика використання електронних доказів, отриманих за міжнародними запитами, полягає у необхідності дотримання не лише національного процесуального законодавства, а й міжнародних стандартів, передбачених багатосторонніми конвенціями (зокрема, Будапештською конвенцією про кіберзлочинність), двосторонніми угодами, а також принципами прав людини, сформованими в практиці Європейського суду з прав людини.

Питання допустимості, автентичності, надійності та належності таких доказів викликають дискусії в доктрині та на практиці. При цьому

суди нерідко стикаються з ситуаціями, коли отримані дані можуть бути ключовими для ухвалення рішення у справі, проте їх використання наштовхується на формальні або сутнісні перешкоди.

Метою цієї наукової статті є всебічне дослідження теоретичних і практичних аспектів використання електронних доказів, здобутих у порядку міжнародної правової допомоги, в кримінальному провадженні в Україні, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та процесуальної практики.

У роботі акцент буде зроблено на:

- аналізі судової практики України, зокрема конкретних справ, де використовувалися електронні докази з-за кордону;
- вивченні підходів Європейського суду з прав людини щодо допустимості цифрових доказів;
- розгляді особливостей отримання інформації від іноземних провайдерів (Google, Meta, Apple тощо);
- оцінці впливу новітніх міжнародних актів (зокрема, Другого протоколу до Будапештської конвенції);
- виявленні правових прогалин і розробленні рекомендацій щодо їх усунення.

У зв’язку з цим, об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі отримання, передачі та використання електронних доказів у міжнародному співробітництві, а предметом – правові та практичні аспекти їх допустимості у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В частині використання та допустимості міжнародних доказів, в тому числі тематику електронних доказів у контексті міжнародного співробітництва та кримінального процесу досліджували вітчизняні вчені Антонюк Наталія, Ахтирська Тетяна, Зуєв Олександр, Коваль Олег, Монастирська Ірина та Пашковський Олександр. Ці науковці є важливими учасниками наукової дискусії щодо розвитку правового забезпечення використання електронних доказів у міжнародному кримінальному процесі, аналізуючи правові та технічні аспекти, що виникають у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному законодавстві поняття «електронні докази» закріплене у ст. 99 КПК України, яка встановлює, що електронними доказами є будь-яка інформація, створена, збережена або передана у цифровій формі, що має відношення до обставин кримінального правопорушення.

Електронні докази охоплюють широкий спектр джерел: електронні листи, повідомлення в месенджерах, файли, журнали доступу, метадані, інформацію з соціальних мереж, дані про місцезнаходження пристроїв тощо, які можуть зберігатися на фізичних носіях (жорсткі диски, флешки, мобільні телефони) або в хмарних сервісах, які часто знаходяться під юрисдикцією іноземних компаній [1, с. 45].

Такі докази мають низку характеристик, які вирізняють їх серед традиційних джерел інформації: 1) легкість модифікації. Цифрові дані можуть бути змінені або знищені без слідів втручання, що потребує особливих процесуальних гарантій їх збереження та верифікації; 2) технічна складність отримання; 3) міжнародний характер. Більшість електронних сервісів (Google, Facebook, Apple) належать компаніям, що зареєстровані за межами України, що ускладнює доступ до даних без використання інструментів міжнародної правової допомоги; 4) швидкоплинність зберігання.

Детальний аналіз судової практики свідчить, що ключовим критерієм допустимості електронного доказу, отриманого з-за кордону, є дотримання форм і процедур міжнародного співробітництва, передбачених міжнародними договорами та КПК України.

Так, у справі № 757/22851/21-к (Солом'янський районний суд м. Києва) проблема полягала у тому, що електронні повідомлення з Telegram були подані стороною обвинувачення без підтвердження про отримання їх офіційним шляхом через запит MLAT (Mutual Legal Assistance Treaty). Суд підкреслив, що навіть якщо така інформація містить ознаки злочину, її джерело має бути офіційним та верифікованим. Отже, суд демонструє жорсткий підхід до процедурності:

навіть цінність доказу не компенсує недотримання формального порядку його отримання. Це вказує на неможливість використання результатів OSINT чи приватного збору інформації без міжнародної правової легалізації.

У справі № 522/6859/20 (Приморський райсуд м. Одеси) щодо кібершахрайства листування з Outlook (сервіси Microsoft) було отримане у відповідь на запит до правоохоронних органів США. У матеріалах провадження наявні: запит, відповідь, сертифіковані копії електронних файлів та підтвердження ланцюга збереження. Суд наочно застосовував стандарти допустимості, прийняті в європейській практиці: доказ має бути автентичним, отриманим у відповідності до процедури, і мати забезпечену цілісність. Це свідчить про наближення української практики до стандартів ЄСПЛ.

Позитивним прикладом повноцінного застосування міжнародного механізму стала справа № 761/2345/24-к (Шевченківський райсуд м. Києва), де було надано запит до американської сторони щодо даних Google, отримано відповідь, що включала лог-файли, геолокацію, SMS, резервні копії, і все це було передано з відповідними супровідними листами. Як наслідок, суд зазначив, що дотримання принципу міжнародної взаємності, легалізовані копії, а також прозора фіксація ланцюга зберігання даних стали підставами для визнання доказу належним і допустимим.

Отже, судова практика України поступово формує вимоги до допустимості електронних доказів міжнародного походження, головною з яких є відповідність процедурі. Інформація з соціальних мереж чи хмарних сервісів без відповідного міжнародного запиту – ризикована для обвинувачення.

Вищевказані справи демонструють те, що при дотриманні усіх вимог Конвенції 1959 року та ст. 548 КПК України, електронні дані з-за кордону визнаються допустимими, а проблеми найчастіше виникають не через зміст доказів, а через порушення форми їх здобуття, що зумовлює їх відхилення судами.

При цьому слід приділити особливу увагу механізмам отримання електронних доказів у порядку міжнародної правової допомоги, що безпосередньо впливає на визнання їх допустимими.

Так, Україна бере участь у кількох багатосторонніх та двосторонніх угодах, які регулюють порядок надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах [2, с. 22].

Найбільш застосовуваними актами щодо отримання електронних доказів є:

Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року; Другий додатковий протокол до неї (ETS № 182); Будапештська конвенція про

кіберзлочинність 2001 року; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Двосторонні MLAT-угоди, зокрема між Україною та США, Канадою, Польщею.

Особливу увагу варто приділити Будапештській конвенції, оскільки саме вона фіксує інструменти, за допомогою яких країни-учасниці можуть оперативно обмінюватись електронною інформацією (статті 29–35). У ній міститься концепція «термінового збереження даних», що є ключовою у випадках, коли доказова інформація може бути швидко втрачена [3, с. 78].

Слід виділити найбільш поширені канали направлення запитів: через Міністерство юстиції України або Офіс Генерального прокурора (як центральні органи); безпосередньо – у випадках, передбачених міжнародними договорами (наприклад, запит із прокуратури до компетентного органу США щодо обробки Google-запитів); через платформу e-Evidence (ЄС) – хоча Україна ще не має повного доступу, цей інструмент стане ключовим після набрання чинності Другим додатковим протоколом 2022 року.

Серед типових проблем при направленні запитів щодо електронних доказів слід виділити: 1) відсутність конкретизації даних, що запитуються – особливо в справах із цифровими слідами (IP-адреси, електронні листи, метадані); 2) затримки у відповідях іноземних органів (іноді – до 6–12 місяців); 3) відсутність перекладу документів або їх невідповідність процесуальній формі; 4) використання запитів не до того органу, що призводить до їх ігнорування; 5) недостатній контроль ланцюга збереження доказів (chain of custody).

Відсутність єдиної практики та усталених стандартів в Україні призводить до суперечливих рішень.

Так, судовим рішенням Печерського районного суду м. Києва від 11.10.2022 у справі № 757/8653/22-к було встановлено, що у справі про шахрайство сторона захисту клопотала про визнання недопустимими електронних доказів, отриманих з Facebook через MLAT-запит до США. Аргументація полягала в тому, що відповіді на запит були отримані без належної сертифікації. Суд частково погодився, виключивши частину скріншотів листування, однак визнав допустимими метадані та IP-адреси, які були надані в офіційно завіреному документі з апостилем. Таким чином, суд продемонстрував диференційований підхід до допустимості: важливо не лише походження доказу, але й належне документування шляху його отримання. Також, суд визнав важливість міжнародного механізму MLAT як джерела доказів, однак зазначив необхідність процесуального контролю.

Ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 03.03.2023 у справі № 761/1856/23-к

щодо організації нелегального обміну криптовалюти були використані докази, отримані від Binance на підставі запиту до правоохоронних органів Литви. Дані включали історію транзакцій, IP-логи та копії посвідчень особи. Суд визнав докази належними та допустимими, оскільки вони були передані через офіційний канал співробітництва між прокуратурами Литви та України, містили сертифікат автентичності та опис способу їх отримання. Суд також акцентував увагу на відповідності дій іноземного органу міжнародним стандартам кібердоказів.

Необхідно звернути увагу і на значення формалізації доказів: сертифікати, апостиль, chain of custody. Одним із критичних питань, що виникає під час використання електронних доказів, є забезпечення їхньої автентичності та допустимості в суді. Найчастіше вирішальними є такі документи: 1) Сертифікат автентичності (Certificate of Authenticity) – документ, що видається іноземною юрисдикцією, підтверджуючи достовірність наданої інформації; 2) Лист підтвердження від відповідального суб'єкта (наприклад, Google, Meta); 3) Лог-файли транзиту, що засвідчують передачу даних; 4) Апостиль (у разі потреби, відповідно до Гаазької конвенції).

У разі відсутності хоча б одного з елементів суд може відмовити у визнанні доказу допустимим, що траплялось у судовій практиці українських судів.

Особливої уваги заслуговує і ситуація, коли цифрова інформація є швидкоплинною. Наприклад, дані геолокації з мобільного оператора, що зберігаються лише 30 днів. Багато міжнародних провайдерів (наприклад, Telegram або ProtonMail) не зберігають дані тривалий час, тому оперативність направлення запиту – критично важлива.

В українській практиці неодноразово фіксувались випадки, коли: запит надходив через 4–6 місяців після події; відповідь надходила після втрати збережених даних; суд визнавав, що затримка була фатальною для доказової бази справи.

Також, слід виділити ще одну суттєву проблему з правомірним використанням електронних доказів, а саме проблему юрисдикції над хмарними сервісами.

Електронні докази часто зберігаються у хмарних сервісах (Cloud Storage), що ускладнює визначення юрисдикції. Так, дані облікового запису можуть бути створені в Україні, зберігатись на серверах в Ірландії, адмініструватись компанією в США.

Це породжує конфлікти юрисдикцій та затримки у відповідях, оскільки компанії не завжди визнають запити іноземних органів без судових рішень, відповідних до права країни зберігання даних [4, с. 110].

Отже, міжнародні договори про правову допомогу є важливим інструментом для отримання електронних доказів у кримінальних справах.

Важливим елементом є формалізація запитів, що забезпечує їхньому виконанню міжнародну легітимність.

Наприклад, країни-члени ЄС часто користуються Європейським ордером на арешт або заморожування активів, що дозволяє отримати доступ до цифрових даних при розслідуванні злочинів, пов'язаних з організованою злочинністю та кіберзлочинами.

Окремим проблемним питанням використання електронних доказів є використання хмарних технологій і їх вплив на законність доказів.

Хмарні технології мають безпосередній вплив на отримання та збереження доказів. Хмарні сервіси, які використовуються для зберігання даних, можуть мати міжнародний характер, що ускладнює процес визначення юрисдикції та встановлення, хто саме має право надавати ці дані.

Слід виокремити і ризики порушення прав людини під час отримання електронних доказів. Одним з ризиків є недотримання принципу пропорційності при зборі доказів, що може призвести до порушення права на приватність.

Враховуючи сучасні тенденції в кримінальному праві та міжнародній правовій допомозі, Україні слід удосконалити свою правову базу щодо використання електронних доказів. Це включає:

1. Розробку національних стандартів для сертифікації та верифікації цифрових доказів.
2. Урегулювання питань взаємодії з міжнародними інтернет-компаніями для прискорення процесу надання даних.
3. Покращення контролю за використанням хмарних технологій та забезпечення прозорості запитів на отримання даних.
4. Розширення механізмів захисту прав людини у контексті отримання та використання електронних доказів, зокрема, розробка стандартів, які гарантують конфіденційність та пропорційність при зборі доказів.

Слід зазначити, що і Європейський Суд з прав людини відіграє важливу роль у формуванні стандартів щодо допустимості електронних доказів у кримінальних справах. Одним з основних питань, яке розглядається в контексті електронних доказів, є те, як балансувати між правами людини (особливо правом на приватність) і необхідністю використання доказів для забезпечення справедливості в судовому процесі [5, с. 57].

Виникає необхідність встановлення національних стандартів для збору електронних доказів, зокрема в питаннях їх законності та допустимості. Порушення принципу пропорційності може призвести до визнання доказів недопустимими.

Однією з основних проблем, які виникають під час отримання електронних доказів через міжнародні запити в Україні, є відсутність чіткої правової бази для здійснення таких запитів. Законодавство щодо міжнародної правової допомоги в Україні ще недостатньо адаптоване до специфіки цифрових доказів, що створює певні труднощі у процесі їх отримання.

Таким чином, аналіз міжнародної та вітчизняної судової практики щодо використання електронних доказів, отриманих через міжнародні запити, виділяє низку важливих аспектів, серед яких можна зазначити:

1. Необхідність гармонізації національних правових систем з міжнародними стандартами для забезпечення допустимості електронних доказів.
2. Забезпечення дотримання прав людини, зокрема права на приватність, під час збору таких доказів.
3. Удосконалення процесуальних норм для належного виконання міжнародних запитів, що забезпечить швидкість та ефективність в отриманні доказів.

Подальші напрямки досліджень мають включати аналіз проблематики порушень прав людини в контексті отримання електронних доказів, а також розробку механізмів для зменшення конфліктів між національними та міжнародними правовими системами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Н. Міжнародна правова допомога у кримінальних справах: теоретичні та практичні аспекти. Київ: Наукова думка, 2020. с. 45.
2. Ахтирська Т. Особливості використання електронних доказів у кримінальних справах. Харків: Право, 2019. С. 22.
3. Зуєв О. Докази, отримані через міжнародні правові запити: правові аспекти та проблеми. Львів: Юридичний науковий центр, 2018. с. 78.
4. Коваль О. Електронні докази у кримінальному процесі: виклики та перспективи. Київ: АТ «Юридична компанія», 2017. С. 110.
5. Монастирська І. Електронні докази в контексті міжнародної правової допомоги. Одеса: Одеський юридичний університет, 2021. С. 57.
6. Пашковський О. Міжнародна правова допомога та електронні докази: взаємодія з українським законодавством. Київ: Книга, 2019.

7. Criminal Law and Procedure: The International Perspective / Ed. by B. O'Neill. London: Routledge, 2019.
8. Конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах між державами – членами Європейського Союзу від 29 травня 2000 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/UK/TXT/?uri=CELEX-%3A42000A0712%2801%29> (дата відвідування сайту 21.07.2025).
9. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. (Кишинівська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата відвідування сайту 24.07.2025).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата відвідування сайту 25.07.2025).
11. Протокол до Європейської конвенції про екстрадицію від 13 грудня 1957 року. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/024.htm> (дата відвідування сайту 25.07.2025).
12. Генеральна Асамблея ООН, «Загальна декларація прав людини», 1948 р. URL: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/index.html> (дата відвідування сайту 22.07.2025).
13. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (2001). URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/convention> (дата відвідування сайту 22.07.2025).
14. Судова практика Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.echr.coe.int> (дата відвідування сайту 19.07.2025).
15. Протокол Міжнародного кримінального суду від 2002 року. URL: <https://www.icc-cpi.int/legal-texts> (дата відвідування сайту 20.07.2025).

REFERENCES

1. Antonuk N. (2020) Miznarodna pravova dopomoga u kryminalnyh spravah [International Legal Assistance in Criminal Cases: Theoretical and Practical Aspects.] K.: Scientific Thought, p. 45.
2. Akhtyrskaya T. (2019) Osoblyvosti vykorystannya elektronnykh dokaziv u kryminalnyh spravah [Features of the Use of Electronic Evidence in Criminal Cases]. Kharkiv: Pravo, p. 22.
3. Zuyev O. (2018) Dokazy, otrymani cherez miznarodny pravovi zapyty: pravovi aspekty ta problemy [Evidence Obtained through International Legal Requests: Legal Aspects and Issues]. Lviv: Legal Research Center, p. 78.
4. Koval O. (2017) Elektronni dokazy u kryminalnomu prozesi: vyklyky ta perspektyvy [Electronic Evidence in Criminal Procedure: Challenges and Prospects]. Kyiv: "Legal Company" CJSC, p. 110.
5. Monastyrskaya I. (2021) Elektronni dokazy v konteksti miznarodnoi pravovoi dopomogy [Electronic Evidence in the Context of International Legal Assistance]. Odesa: Odesa Law University, p. 57.
6. Pashkovskiy O. (2019) Miznarodna pravova dopomoga ta elektronni dokazy: vzaemodiya z ukrainskym zakonodavstvom [International Legal Assistance and Electronic Evidence: Interaction with Ukrainian Legislation]. K.: Book, 2019. [in Ukrainian].
7. Criminal Law and Procedure: The International Perspective / Ed. by B. O'Neill. London: Routledge, 2019.
8. Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between Member States of the European Union of 29 May 2000. Retrieved from: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/UK/TXT/?uri=CELEX-%3A42000A0712%2801%29> (accessed 21 July 2025).
9. Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family, and Criminal Matters 1993 (Chisinau Convention). Retrieved from: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (accessed 24 July 2025).
10. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed 25 July 2025).
11. Protocol to the European Convention on Extradition of 13 December 1957. Retrieved from: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/024.htm> (accessed 25 July 2025).
12. United Nations General Assembly, "Universal Declaration of Human Rights", 1948. Retrieved from: <https://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/index.html> (accessed 22 July 2025).
13. Council of Europe Convention on Cybercrime (2001). Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/convention> (accessed 22 July 2025).
14. Case Law of the European Court of Human Rights. Retrieved from: <https://www.echr.coe.int> (accessed 19 July 2025).
15. International Criminal Court Protocol of 2002. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/legal-texts> (accessed 20 July 2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ VIII. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-17>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Калганова О. А.

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник Управління координації системи фінансового моніторингу,
міжнародного співробітництва та протоколу
Державна служба фінансового моніторингу України
вул. Білоруська, 24, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7933-7498
olenakalhanova@gmail.com

Волошина С. О.

здобувачка вищої освіти
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область, Україна
orcid.org/0009-0005-2527-3667
sofka7908@gmail.com

Дмитренко А. С.

здобувачка вищої освіти
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область, Україна
orcid.org/0009-0009-4664-4139
dmur.alinka@gmail.com

Ключові слова: міжнародне співробітництво, фінансові розслідування, економічна злочинність, відмивання доходів, фінансування тероризму, правоохоронні органи, міжнародні організації.

У статті здійснено комплексне дослідження міжнародного співробітництва у сфері фінансових розслідувань як важливого інструмента протидії економічній злочинності в умовах глобалізації. Наголошується, що сучасні економічні правопорушення – відмивання доходів, фінансування тероризму, ухилення від сплати податків, операції з використанням офшорних зон та криптовалют – мають транскордонний характер і виходять за межі юрисдикції окремих держав. Це створює серйозні ризики як для економічної безпеки України, так і для стабільності міжнародної фінансової системи загалом. Підкреслено, що ефективне проведення фінансових розслідувань неможливе без залучення механізмів міжнародної співпраці, які передбачають обмін інформацією, координацію дій компетентних органів різних країн, надання правової допомоги та створення спільних слідчих груп.

Проаналізовано правові основи міжнародної взаємодії у кримінальному провадженні відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України та міжнародних угод, ратифікованих нашою державою. Висвітлено форми і напрями міжнародного співробітництва, серед яких – дипломатична взаємодія, стратегічне партнерство, міжмісьцеве

партнерство, обмін оперативно-розшуковою інформацією, виконання запитів міжнародних організацій, проведення спільних слідчих (розшукових) дій. Окрема увага приділяється діяльності таких міжнародних структур, як Інтерпол, Європол, Євроюст, Ініціатива StAR, Камденська мережа CARIN та Міжнародний центр боротьби з корупцією, які забезпечують системний обмін даними, правовий супровід і повернення незаконно виведених активів.

Визначено ключові проблеми міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях: відсутність уніфікованої нормативно-правової бази, розбіжності у процедурах і стандартах, складність отримання банківської інформації, обмежена співпраця офшорних юрисдикцій, недостатня технічна оснащеність і кадровий дефіцит у низці країн. Показано, що такі бар'єри значно уповільнюють процеси збору доказів та ускладнюють координацію між правоохоронними структурами.

Окреслено перспективи вдосконалення міжнародної співпраці, серед яких: гармонізація законодавства у сфері фінансового моніторингу, розроблення єдиних стандартів обміну інформацією, активізація діяльності міжнародних організацій (FATF, Egmont Group, Інтерпол, Європол), розширення двосторонніх і багатосторонніх угод, впровадження електронного документообігу із захистом персональних даних, а також інвестиції в професійну підготовку кадрів і використання сучасних аналітичних технологій для виявлення складних фінансових схем.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності міжнародного співробітництва у фінансових розслідуваннях потребує комплексного підходу, який поєднує правові, організаційні та технічні заходи. Тільки завдяки скоординованим діям держав, міжнародних інституцій та спеціалізованих органів можливо забезпечити своєчасне виявлення, припинення та попередження фінансових злочинів у глобальному масштабі.

THE ESSENCE OF INTERNATIONAL COOPERATION IN FINANCIAL INVESTIGATIONS: CURRENT STATUS AND AREAS FOR IMPROVEMENT

Kalhanova O. A.

*Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department for Coordination of the Financial Monitoring System,
International Cooperation and Protocol
State Financial Monitoring Service of Ukraine
Beloruska str., 24, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7933-7498
olenakalhanova@gmail.com*

Voloshyna S. O.

*Higher Education Student
State Tax University
Universytetska str., 31, Irpin, Kyiv region, Ukraine
orcid.org/0009-0005-2527-3667
sofka7908@gmail.com*

Dmytrenko A. S.

Higher Education Student

State Tax University

Universytetska str., 31, Irpin, Kyiv region, Ukraine

orcid.org/0009-0009-4664-4139

dmur.alinka@gmail.com

Key words: *international cooperation, financial investigations, economic crime, money laundering, terrorist financing, law enforcement agencies, international organizations.*

The article provides a comprehensive study of international cooperation in the field of financial investigations as an essential tool for combating economic crime in the context of globalization. It is emphasized that modern economic offenses – money laundering, terrorist financing, tax evasion, operations involving offshore zones and cryptocurrencies – have a transnational nature and go beyond the jurisdiction of individual states. This creates serious risks not only for Ukraine's economic security but also for the stability of the international financial system as a whole. It is underlined that effective financial investigations are impossible without the use of international cooperation mechanisms, which include information exchange, coordination of actions by competent authorities of different countries, provision of legal assistance, and the establishment of joint investigative teams.

The legal framework of international cooperation in criminal proceedings is analyzed with reference to the Criminal Procedure Code of Ukraine and international treaties ratified by the state. The article highlights forms and directions of international cooperation, including diplomatic interaction, strategic partnerships, inter-municipal cooperation, exchange of operational and investigative information, execution of requests from international organizations, and the conduct of joint investigative activities. Particular attention is paid to the role of international bodies such as Interpol, Europol, Eurojust, the StAR Initiative, the Camden Asset Recovery Inter-Agency Network (CARIN), and the International Anti-Corruption Coordination Centre (IACCC), which ensure systematic data exchange, legal support, and the return of illicit assets.

Key problems of international cooperation in financial investigations are identified, including the absence of a unified legal framework, procedural discrepancies between states, difficulties in accessing banking information, limited cooperation from offshore jurisdictions, insufficient technical resources, and lack of qualified personnel in a number of countries. These barriers significantly slow down evidence collection and hinder coordination among law enforcement agencies.

The article outlines the prospects for improving international cooperation, such as harmonization of legislation in the sphere of financial monitoring, development of unified standards for information exchange, strengthening the role of international organizations (FATF, the Egmont Group, Interpol, Europol), expanding bilateral and multilateral agreements, implementing secure electronic document exchange, and investing in professional training and advanced analytical technologies to detect complex financial schemes.

It is concluded that enhancing the effectiveness of international cooperation in financial investigations requires a systemic approach that combines legal, organizational, and technical measures. Only through coordinated actions of states, international institutions, and specialized agencies is it possible to ensure timely detection, suppression, and prevention of financial crimes on a global scale.

Вступ. У сучасних умовах глобалізації економічна злочинність набуває дедалі складніших форм, що часто виходять за межі окремих держав і вимагають комплексного, скоординованого реагування на міжнародному рівні. Такі кримінальні правопорушення як відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від сплати податків, фінансування тероризму та інші незаконні фінансові операції, становлять серйозну загрозу не лише для національної економічної безпеки, а й для стабільності світової фінансової системи загалом. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває міжнародне співробітництво під час фінансових розслідувань, яке передбачає обмін інформацією, координацію дій між правоохоронними та фінансовими структурами різних країн, а також участь у спільних слідчих (розшукових) діях.

Міжнародне співробітництво є невід'ємним інструментом у боротьбі з транснаціональною фінансовою злочинністю, оскільки жодна країна не здатна ефективно протистояти таким викликам самотужки. Водночас, існуюча система міжнародної взаємодії потребує подальшого вдосконалення, враховуючи постійні зміни у механізмах легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, нові фінансові інструменти (наприклад, криптовалюти) та обмеження, пов'язані з юрисдикційними бар'єрами й політичними чинниками.

Метою статті є дослідження сутності міжнародного співробітництва у сфері фінансових розслідувань, аналіз його сучасного стану, визначення проблемних аспектів, а також окреслення перспектив і напрямів його подальшого розвитку та вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Фінансові розслідування нерідко мають транскордонний характер, тому надзвичайно важливо, щоб компетентні органи своєчасно використовували як формальні, так і неофіційні механізми міжнародної співпраці під час проведення процесуальних дій. Справді, міжнародне співробітництво є ключовим чинником ефективного ведення фінансових розслідувань [1, с. 104].

У контексті даної теми слушною є думка І. Лешукової, яка зазначає, що боротьба зі злочинністю не може бути ефективною лише в межах однієї держави. Це пояснюється тим, що відкритість кордонів, зумовлена демократичними перетвореннями в країнах, які раніше були за «залізною завісою», сприяє зростанню транснаціональної злочинності. Від моменту здобуття незалежності Україна приєдналася до низки європейських конвенцій, зокрема у сфері кримінального судочинства, а також уклала ряд двосторонніх угод про надання правової допомоги [2, с. 3].

Дії правоохоронних органів України у сфері міжнародного співробітництва під час криміналь-

ного провадження регламентуються Розділом IX Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Згідно зі статтею 542 КПК України, міжнародне співробітництво здійснюється уповноваженими органами в межах кримінального провадження шляхом реалізації заходів, спрямованих на надання міжнародної правової допомоги. Це включає вручення процесуальних документів, виконання окремих процесуальних дій, екстрадицію осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, тимчасову передачу таких осіб, прийняття кримінального переслідування, передачу засуджених для відбуття покарання та виконання вироків [4].

Зазначимо, що рівень та інтенсивність міжнародного співробітництва можуть істотно варіюватися. Така співпраця охоплює низку складових, серед яких: розвиток дипломатичних відносин, надання консультаційної підтримки, адаптація заходів взаємодії до специфіки та можливостей конкретної країни, створення механізмів, що враховують потреби окремих учасників процесу, а також впровадження систем моніторингу й оцінки для відстеження ефективності та результативності співпраці. У міжнародних угодах зазвичай деталізуються ключові напрями реалізації принципу міжнародного співробітництва, такі як підтримка міжнародного миру та безпеки, забезпечення прав людини, а також розвиток міжнародних відносин у сферах економіки, культури, соціальних питань, техніки та торгівлі [5]. Міжнародне співробітництво здійснюється в різних формах, наприклад, Ю. Седляр і Н. Кравченко виділяють «партнерство, стратегічне партнерство і союзництво» [6, с. 74].

Так, К. Степаненко розкрив форми міжнародного співробітництва, класифікуючи їх за територіальним принципом на «універсальну міжнародну співпрацю та міжміське партнерство. Універсальна співпраця охоплює міждержавну взаємодію, спільні інтеграційні програми та регіональні ініціативи. Міжміське партнерство передбачає, зокрема, державно-приватні об'єднання та моделі співпраці між зацікавленими сторонами, як-от взаємодія спеціалізованих відомств у сферах оборони чи постачання озброєнь. На основі аналізу положень Стратегії національної безпеки України можна виділити такі основні форми міжнародної взаємодії в контексті національної безпеки: стратегічне партнерство (яке поділяється на пріоритетне стратегічне та стратегічне), партнерські зв'язки, тісні добросусідські відносини та прагматичне співробітництво» [7, с. 604].

Взаємодію оперативних підрозділів правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю можемо поділити на внутрішню та зовнішню. Звернемо увагу на думку Р. Яблонського,

який виділяє такі основні «форми взаємодії у протидії організованих злочинності»:

- 1) обмін оперативно-розшуковою, криміналістичною та іншою інформацією;
- 2) планування оперативно-розшукових заходів, а також негласних слідчих (розшукових) дій та їх спільне проведення;
- 3) взаємне застосування сил і засобів ОРД у боротьбі з організованою злочинністю (введення та використання негласних працівників, використання оперативно-технічних заходів та можливостей підрозділів оперативної служби тощо);
- 4) виконання письмових доручень слідчих і прокурорів;
- 5) виконання запитів міжнародних правоохоронних організацій» [8, с. 382].

Д. Грицишен обґрунтовано виокремив специфіку міжнародної взаємодії у сфері запобігання та протидії економічній злочинності. Зокрема, ним була запропонована класифікаційна модель, що передбачає розмежування видів міжнародного співробітництва за такими критеріями:

- за напрямами – це може бути презентаційна діяльність, освітньо-тренінгова робота, технічна допомога та інші форми підтримки, а також безпосередня оперативна взаємодія;
- за формами реалізації – через розбудову інформаційно-комунікаційних зв'язків, укладання міжнародних договорів, а також проведення спільних правоохоронних операцій;
- за суб'єктами – шляхом створення міжнародних правоохоронних структур (глобального або регіонального рівня), через міжвідомчу співпрацю (в межах відомств чи за участі міжнародних організацій);
- за формами участі окремих осіб – наприклад, через діяльність офіцерів зв'язку або встановлення особистих контактів [3, с. 48].

О. Стешенко та В. Оперук обґрунтовано підкреслюють, що в умовах воєнного стану особливого значення набувають пріоритетні напрями взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю. Серед таких напрямів вони виділяють виконання запитів і доручень, пов'язаних з оперативно-розшуковими справами та кримінальними провадженнями; взаємне проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, а також спільне проведення спеціальних операцій; обмін оперативно-розшуковою, криміналістичною та іншою інформацією щодо кримінальних правопорушень, які готуються або вже вчинені, а також відомостями про причетних та розшукуваних осіб, включаючи архівну інформацію за окремими напрямами. Крім того, важливою є взаємодія у сфері обміну досвідом з питань оперативно-розшукової діяльності, сприяння під-

готовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації особового складу оперативних підрозділів, а також реалізація міжгалузевих наукових досліджень, спрямованих на удосконалення заходів протидії організованих злочинності [9, с. 260–261].

Погоджуємося з думкою В. Євдокимова, І. Супрункової та С. Лисака, які відзначають, що «ефективна протидія злочинності в умовах глобалізації зумовлює необхідність зміцнення міжнародного співробітництва в цій сфері, збільшення кількості міжнародних угод з питань протидії цьому явищу і розширення кола учасників останніх, створення нових форм і утворень для боротьби зі злочинністю» [10, с. 110].

Зазначимо, що у світі функціонує низка міжнародних організацій, які сприяють проведенню комплексних фінансових розслідувань, зокрема Інтерпол, Європол, Євроюст, Ініціатива StAR Світового банку, Камденська міжвідомча мережа з питань повернення активів (далі – CARIN), Міжнародний центр боротьби з корупцією (далі – IACCC) [11, с. 371].

Зокрема, Інтерпол забезпечує обмін інформацією та координацію дій правоохоронних органів у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю, підтримує бази даних для оперативного пошуку осіб і майна, що може бути пов'язане з фінансовими правопорушеннями. Європол, як агентство Європейського Союзу, надає аналітичну та технічну підтримку у справах, пов'язаних з фінансовими злочинами, включаючи відмивання доходів та корупцію, а також сприяє обміну оперативною інформацією між країнами-членами. Євроюст координує взаємодію судових органів країн ЄС у кримінальних провадженнях, пов'язаних із фінансовими злочинами, та допомагає у створенні спільних слідчих груп. Ініціатива StAR (Stolen Asset Recovery Initiative), започаткована Світовим банком і ООН, зосереджується на поверненні вкрадених активів і підтримці країн у правовому супроводі цих процесів. CARIN сприяє міжнародному співробітництву в ідентифікації, арешті та поверненні активів, отриманих злочинним шляхом. IACCC забезпечує спільну роботу антикорупційних органів різних країн у викритті та розслідуванні масштабних корупційних схем [11, с. 372].

Таким чином, ефективне фінансове розслідування неможливе без активної міжнародної взаємодії, яка дозволяє об'єднувати ресурси, досвід та правові механізми для досягнення спільної мети – протидії глобальним фінансовим злочинам.

Можемо стверджувати, що міжнародне співробітництво під час фінансових розслідувань є важливою складовою боротьби з економічними злочинами, зокрема, відмиванням доходів, фінансуванням тероризму та іншими формами фінансо-

вої злочинності. В умовах глобалізації економіки злочинці дедалі частіше використовують міжнародні фінансові інструменти, транскордонні перекази коштів, офшорні зони та складні схеми фінансових операцій для приховування незаконної діяльності. У зв'язку з цим ефективність розслідувань значною мірою залежить від здатності правоохоронних органів різних держав оперативно обмінюватися інформацією, координувати дії та надавати взаємну правову допомогу.

Однак сьогодні міжнародне співробітництво у сфері фінансових розслідувань стикається з низкою проблем. Насамперед, це правові та процедурні відмінності між країнами, які ускладнюють або навіть унеможливають ефективну взаємодію. Часто відсутня уніфікована нормативно-правова база, яка б регулювала механізми співпраці, зокрема обмін інформацією, доступ до банківських даних, екстрадицію підозрюваних. До того ж, деякі юрисдикції, зокрема офшорні зони, не поспішають співпрацювати з міжнародними органами, прикриваючись суверенітетом або комерційною таємницею [12, с. 361–362]. Ще однією суттєвою проблемою є недостатній рівень технічного оснащення та кадрового забезпечення у багатьох країнах, що перешкоджає проведенню комплексного аналізу фінансових потоків, збору доказів та оперативному реагуванню [13, с. 379].

З метою вдосконалення міжнародного співробітництва під час фінансових розслідувань необхідно вжити комплекс заходів. По-перше, слід активізувати зусилля щодо гармонізації законодавства у сфері фінансового моніторингу та розслідувань, уніфікувати процедури надання правової допомоги та обміну інформацією. По-друге, варто розширити роль міжнародних організацій,

таких як FATF, Інтерпол, Європол, Група Егмонт, які забезпечують платформу для обміну досвідом і координації дій. По-третє, потрібно інвестувати в навчання фахівців, впроваджувати сучасні аналітичні інструменти, що дозволяють виявляти складні фінансові схеми. Також, на нашу думку, важливо поглиблювати двосторонні та багатосторонні угоди про співпрацю, забезпечити оперативність у реагуванні на запити про правову допомогу та створити єдині стандарти для електронного документообігу і захисту персональних даних під час транскордонного обміну інформацією.

Підсумовуючи, відзначимо, що підвищення ефективності міжнародного співробітництва під час фінансових розслідувань вимагає системного підходу, який поєднає правові, організаційні та технічні заходи. Лише у такий спосіб можливо протидіяти фінансовим злочинам у глобальному масштабі.

Висновки. Отже, ефективне міжнародне співробітництво під час фінансових розслідувань є ключовим чинником у боротьбі з економічною злочинністю, що має транснаціональний характер. Попри наявні труднощі, пов'язані з правовими відмінностями, нестачею ресурсів та відсутністю єдиних стандартів, існують реальні шляхи для вдосконалення цієї співпраці. Уніфікація законодавства, підвищення прозорості фінансових операцій, активна взаємодія між спеціалізованими органами та інституціями, а також зміцнення довіри між державами створять основу для більш результативного розслідування фінансових злочинів. В умовах глобалізації лише спільні, скоординовані дії можуть гарантувати ефективне виявлення, припинення та попередження фінансової злочинності на міжнародному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин). 160 с. URL: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf) (дата звернення: 19.06.2025).
2. Лешукова І.В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09*. Харків, 2004. 20 с.
3. Грицишен Д.О. Міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: державно-управлінський аспект. *Economics Bulletin*. 2020. № 4. С. 36–50.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 19.06.2025 р.).
5. Декларація про принципи міжнародного права, щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970. URL: http://www.un.org/russian/ga/25/docs/res25_1.htm (дата звернення: 20.06.2025).
6. Седляр Ю.О., Кравченко Н.В. Міждержавне співробітництво: концептуальні засади дослідження та підходи до класифікації. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 3. С. 72–76.
7. Степаненко К.В. Принцип міжнародного співробітництва в сучасних міжнародних відносинах. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 602–606.

8. Яблонський Р.С. Основні напрями взаємодії оперативних підрозділів у сфері протидії організованій злочинності в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року). Львів, 2022. С. 381–384.
9. Стешенко О.О., Оперук В.І. Взаємодія оперативних підрозділів у сфері протидії організованій злочинності в умовах воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану: Матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції 2023*. С. 258–261.
10. Євдокимов В. В., Супрунова І. В., Лисак С. П. Міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 109–118.
11. Бондарчук В.В. Міжнародне поліцейське співробітництво у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 371–375.
12. Соколовський М.В. Парадигма фінансових розслідувань під час досудового розслідування терористичних кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 32(2). С. 354–364.
13. Артеменко К.В. Сучасні проблеми розслідування злочинів, пов'язаних із використанням віртуальних активів. *Юридична осінь 2024: Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів*. Харків. 2024. С. 477–481.

REFERENCES

1. Posibnyk shchodo deiakykh aspektiv zdiisnennia finansovykh rozsliduvan (doslidzhennia finansovykh vidnosyn) [Manual on some aspects of conducting financial investigations (study of financial relations)] (n.d.). 160 p. Available at: [https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20\(National%20Studies,%20Guidances%20etc\)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf](https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf) (Accessed: 19 June 2025). [in Ukrainian]
2. Lieshukova I.V. (2004) Protsesualni osoblyvosti mizhnarodnoho spivrobitnytstva orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy pry rozsliduvanni zlochyniv [Procedural features of international cooperation of internal affairs bodies of Ukraine in the investigation of crimes]: Abstract of PhD thesis in Law. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian]
3. Hrytsyshen D.O. (2020) Mizhnarodna spivpratsia v sferi zapobihannia ta protydii ekonomichnii zlochynnosti: derzhavno-upravlinskyi aspekt [International cooperation in the field of prevention and counteraction of economic crime: public administration aspect]. *Economics Bulletin*, 4, pp. 36–50. [in Ukrainian]
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine of 13.04.2012 No. 4651-VI]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Accessed: 19 June 2025). [in Ukrainian]
5. Deklaratsiia pro pryntsyipy mizhnarodnoho prava, shchodo druzhnykh vidnosyn i spivrobitnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 24.10.1970 [Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations of 24.10.1970]. Available at: http://www.un.org/russian/ga/25/docs/res25_1.htm (Accessed: 20 June 2025). [in Ukrainian]
6. Sedliar Yu.O., Kravchenko N.V. (2017) Mizhderzhavne spivrobitnytstvo: kontseptualni zasady doslidzhennia ta pidkhody do klasyfikatsii [Interstate cooperation: conceptual foundations of research and approaches to classification]. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe*, 3, pp. 72–76. [in Ukrainian]
7. Stepanenko K.V. (2023) Pryntsyip mizhnarodnoho spivrobitnytstva v suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh [The principle of international cooperation in modern international relations]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 4, pp. 602–606. [in Ukrainian]
8. Yablonskyi R.S. (2022) Osnovni napriamy vzaємодії operatyvnykh pidrozdiliv u sferi protydii orhanizovanii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu [Main directions of interaction of operational units in the field of combating organized crime under martial law]. In: *Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnykh umovakh: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Lviv, 21 October 2022)*, pp. 381–384. [in Ukrainian]
9. Steshenko O.O., Operuk V.I. (2023) Vzaємодія operatyvnykh pidrozdiliv u sferi protydii orhanizovanii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu [Interaction of operational units in the field of combating organized crime under martial law]. In: *Aktualni pytannia ta perspektyvy vykorystannia operatyvno-rozshukovykh*

- zasobiv u rozkrytti zlochyniv v umovakh voiennoho stanu: Proceedings of the Interdepartmental Scientific and Practical Conference, pp. 258–261. [in Ukrainian]
10. Yevdokymov V.V., Suprunova I.V., Lysak S.P. (2021) Mizhnarodna spivpratsia v sferi zapobihannia ta protydii finansuvanniu teroryzmu [International cooperation in the field of preventing and counteracting the financing of terrorism]. Investytsii: praktyka ta dosvid, 9, pp. 109–118. [in Ukrainian]
 11. Bondarchuk V.V. (2021) Mizhnarodne politseiske spivrobitnytstvo u borotbi z finansovymy pravoporushenniamy [International police cooperation in combating financial offenses]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Special issue 2 (115), pp. 371–375. [in Ukrainian]
 12. Sokolovskyi M.V. (2024) Paradyhma finansovykh rozsliduvan pid chas dosudovoho rozsliduvannia terorystychnykh kryminalnykh pravoporushen [The paradigm of financial investigations during pre-trial investigation of terrorist criminal offenses]. Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, 32(2), pp. 354–364. [in Ukrainian]
 13. Artemenko K.V. (2024) Suchasni problemy rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz vykorystanniam virtualnykh aktiviv [Modern problems of investigating crimes related to the use of virtual assets]. In: Yurydychna osin 2024: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students, Kharkiv, pp. 477–481. [in Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

ПОКАРАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНЦІВ: ЕРА НЮРНБЕРГА

Кузьмін Е. Е.

*адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 2, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-9953-8008
eduard.e.kuzmin@gmail.com*

Ключові слова: *покарання, воєнні злочини, агресивна війна, Нюрнберг, Нюрнберзький трибунал, Нюрнберзький процес, боротьба з безкарністю, відповідальність за міжнародні злочини, відповідальність за злочини проти миру, міжнародне кримінальне правосуддя, міжнародне кримінальне право.*

Відтворені в означеній публікації роздуми являють собою, зумовлений доцільністю усвідомлення загальних контурів сприйняття покарання воєнних злочинців на історично первинному етапі, проміжний результат осмислення проблематики покарання у міжнародному кримінальному праві крізь призму рекурсії.

Виявлено, що комплексне уявлення про покарання за Нюрнберзьких часів формується на основі конгломерату ідей та проявляється в образі інтегрованих компонентів складного мультимірного конструкту. Визначено, що, внаслідок ініціювання заборони агресивної війни в міжнародному праві та встановлення відповідальності за злочини проти міжнародного миру, покарання передусім репрезентується як потужний стримуючий фактор проти можливого вдавання до незаконної війни в майбутньому, а також в якості дієвого засобу для боротьби із кричущим анахронізмом, за яким засуджених за вбивства карають суворо згідно з нормами внутрішньодержавного законодавства, а високопосадовці суверенних держав, які вчиняють злочини аналогічного характеру, але в масовому масштабі, зі свого боку залишаються безкарними та водночас у ролі діючого інструменту запобігання такого роду злочинам. Встановлено, що покарання представляється як ключовий елемент, запровадженої Нюрнбергом, «нової філософії кращого міжнародного права», що характеризується «миром і справедливістю», як «мірило правильності» або ж те, що «балансує ваги справедливості», «запобіжник життя в страху», й те, що «надає праву сенс і значення», перетворюючи його на «закон, — закон із санкціями». Зауважено на тому, що покарання подається як обов'язковий атрибут заснованого на принципах розумності та справедливості реалістичного підходу до міжнародного права, даруючи надію тим, хто її ніколи не мав, та справедливість тим, хто страждав від несправедливості. З'ясовано, що покарання слугує знаряддям відновлення довіри до права та індикатором того, що формальне право втілює справедливість і виконується, а його норми містять або відображають загальне почуття справедливості та є загальнообов'язковими.

Наголошено на тому, що у прагненнях до міжнародного верховенства права в процесі творення нового порядку, саме покарання ідентифікується як органічний складник наріжного каменю у «будівлі миру» та фундаменту «нового міжнародного права», як, заснований на фундаментальному праві, новий метод, що зумовлює можливість ефективно розв'язати проблеми XX та наступних століть.

PUNISHMENT OF WAR CRIMINALS: THE ERA OF NUREMBERG

Kuzmin E. E.

*Advocate, Candidate of Science of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International and European Law
National University "Odesa Law Academy"
Akademichna str. 2, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9953-8008
eduard.e.kuzmin@gmail.com*

Key words: *punishment, war crimes, aggressive war, Nuremberg, Nuremberg Tribunal, Nuremberg Trials, fight against impunity, responsibility for international crimes, responsibility for crimes against peace, international criminal justice, international criminal law.*

The reflections reproduced in the specified publication represent, determined by the expediency of understanding the general contours of the perception of punishment of war criminals at the historically primary stage, an intermediate result of comprehending the issue of punishment in international criminal law through the prism of recursion.

A comprehensive understanding of punishment during the Nuremberg era was found to be based on a conglomeration of ideas and manifested itself in the form of integrated components of a complex multidimensional construct. It is determined that, as a result of the initiation of the prohibition of aggressive war in international law and the establishment of responsibility for crimes against international peace, punishment is primarily represented as a powerful deterrent against possible recourse to illegal war in the future, as well as an effective means of combating the glaring anachronism whereby those convicted of murder are severely punished in accordance with domestic law, while high-ranking officials of sovereign states who commit crimes of a similar nature but on a massive scale, remain unpunished and at the same time as an effective instrument for preventing such crimes. It is established that punishment is presented as a key element of the "new philosophy of better international law" introduced by Nuremberg, characterized by "peace and justice", as a "measure of correctness" or that which "balances the scales of justice", "a safeguard against living in fear", and that which "gives law meaning and significance", transforming it into "law – the law with the sanctions". It is noted that punishment is presented as an essential attribute of a realistic approach to international law based on the principles of reasonableness and fairness, giving hope to those who never had it and justice to those who suffered from injustice. It is revealed that punishment serves as a tool for restoring trust in the law and as an indicator that formal law embodies justice and is enforced, and that its norms contain or reflect a general sense of justice and are universally binding.

It is emphasized that in the pursuit of international rule of law in the process of creating a new order, punishment itself is identified as an integral component of the cornerstone of the "house of peace" and the foundation of "new international law", as a new method based on fundamental law that makes it possible to effectively solve the issues of the XX century and the following centuries.

Вступ. Триваючі й досі жорстокі масові звірства, а також тотальна безкарність за їх вчинення, як відображення «похмурих кліше нашого часу» [1, с. 1], сьогодні, як і вісімдесят років тому, знов роблять Нюрнберг релевантним як ніколи. На превеликий жаль, навіть занадто актуальним [2, с. 895], адже в черговий раз цивілізація знаходиться перед жерлом необхідності усвідомлення потреби у відстоюванні міжнародного права

заради майбутнього [3, с. 20] та покарання тих, хто вчиняє, подібні за своєю характером і природою, «описані» ще у той час, воєнні злочини [4, с. 335]. У пошуках «ідеального рішення» крізь роки спостерігається все більша кількість спроб зацікавлених коментаторів у поверненні до *αλφα*: «повторного візиту до» [5] і «перегляду» [6] Нюрнберга, «переобдумування» [7] та «рефлексувань» над Нюрнберзьким процесом роки по тому [8],

«перевідвідування» Нюрнберзького трибуналу [9] та його Вироку [10], «переосмислення» тогочасних подій [11], а також «здобути урок» [9], аби «винести науку» із монументальної спадщини [12; 4; 13], подивившись на неї «під новим кутом». Але попри усі наявні ризики, що притаманні подібним екскурсам в минуле, затребуваність у переоцінці вагомого доробку [12, с. 844] для цілей розбудови надійного підґрунтя сталої концепції покарання у міжнародному кримінальному праві уявляється нині більш ніж переконливою.

Виклад основного матеріалу. Висловлюючись вельми метафорично, Б. Д. Мельтцер наголошував на тому, що дорога до Нюрнберга, як місця, так й одного з найвизначніших процесів, якщо не в усій історії, то принаймні XX століття, сьогодні видається добре торованою, разом з тим з плином часу дедалі більше причин знаходиться для того, аби вкотре знову подорожувати назад цим, здавалось б, вже звіданим шляхом [1, с. 1]. Втім, незалежно від приводу, кожна з подібних мандрівок чимраз далі супроводжується все більш відчайдушними спробами направду «... фантастичного ревізйонізму ...» [2, с. 902], що ніби з якоюсь просто-таки маніакальною впевненістю перевертає з голови на ноги істинність суджень про події минулого.

Замість утвердження переконання в тому, що Нюрнберг, засуджуючи агресивну війну, був зосереджений не тільки безпосередньо на злочинах підсудних, але також й на створенні прецеденту, покликаного покарати та стримати агресії в майбутньому, поволі культивується ідея щодо можливості погодження з тим, що після початку агресивної війни страх агресорів перед покаранням може спонукати їх піти на ризик і продовжувати війну навіть тоді, коли ймовірність їхньої перемоги є достатньо низькою [1, с. 10].

Відплата за шокуючі злочини та звірства, як категорична вимога усього розвиненого світу [3, с. 20], що виражена волею урядів, які представляють переважну більшість усіх цивілізованих людей [14, с. 244], натомість ставиться в один ряд із необхідністю держав, які взяли на себе відповідальність за страти в Нюрнберзі, вжити заходів для підтвердження своїх претензій стосовно того, що судові переслідування за злочини проти миру не були виключно зухвалим політичним покаранням переможених переможцями, а мали на меті лише саме запровадження міжнародного права, яке буде підлягати застосуванню до всіх послідовуючих правопорушників [3, с. 35].

Процес, що мав стати повчальним уроком для німецького народу, який змусив би визнати свою колективну провину за те, що було зроблено від його імені нацистами [6, с. 377], щодалі частіше делікатно і обачно оповивається певним флером

реваншизму [7, с. 258], що зрештою подає усю процедуру, як глибоко дискримінаційний за своїм характером і природою, «диктат», чим всеціло дискредитує його [12, с. 833].

Крайня стурбованість питаннями нелегітимної упередженості [12, с. 830], що показово ілюструється численними референсами до прагнень покарання і закликів до того, що воєнні злочинці мають бути покарані, а не звинувачені [15, с. 5], наполегливо спонукає думати про те, що вирок задалегідь визначений [16, с. 383], ставлячи під сумнів легітимність покарання [17, с. 808] тих, хто мав відповісти за свої злочини [4, с. 335], схоже безпідставно ігноруючи той факт, що наявні докази вбачались переконливими не тільки подавляючою більшістю неупереджених осіб [16, с. 383], а й зокрема власне і адвокатом О. Панненбекером, який погодився з тим, що обвинувальний вирок, винесений підсудному, якого він захищав, був цілком обґрунтованим на підставі доказів [18, с. 356].

Проникливе занепокоєння щодо змоги вчинення несправедливості та беззаконня [19, с. 155] в процесі відправлення правосуддя над нацистськими воєнними злочинцями [4, с. 337], засудження апокаліптичної спроби підкорити людей диявольському розуму [7, с. 248] та потреба у зізнанні в моральній провині, – пороку, що виходить за межі міжнародного права [7, с. 259], починає використовуватись для формування враження про судовий процес, що викривши прірву моральних огид такої тяжкості, що моральна свідомість будь-якої людини, в якій вона ще не вмерла, повинна бути дуже глибоко шокована – сьогодні, так само, як і тоді, як такий, що не тільки керується повстанням моральних почуттів у всьому цивілізованому світі, а й здебільшого послуговується суто моральними, а не юридичними міркуваннями [8, с. 234, 235, 245].

З часом настільки, що сприйняття його сутності фактично зводиться до поєднання суворо моральних і нечітких юридичних аргументів [12, с. 831], що планомірно викарбовує у колективній свідомості образ, якщо не очевидно протизаконного [18, с. 350], то щонайменше такого, що суперечить основним правовим нормам [8, с. 245]. Під покровом високих мотивів застосування підходів «стерильності та відстороненої лексики права» [17, с. 801], немов зумисно упускається з виду те, що начебто знаходиться на поверхні, – принцип «немає покарання без попередньо існуючого закону», як і значна частина ймовірних інших «несумісностей із суттєвими приписами права» [8, с. 245], що зазвичай слугують предметом уїдливої та нищівної критики [12, с. 834] головним чином з позицій ярого позитивного легалізму [20, с. 165], являють собою те, що не тільки не є несполучним з принципом справедливості [20, с. 165],

а й загалом повністю абсорбується ним [21, с. 17]. Хоча і з умовою. Так, у цьому разі, на нашу думку цілком можливо погодитись із Р. Нероуном, який зазначає, що доктрина *ex post facto* призначена як правило справедливості для захисту від ретро-активного законодавства, однак, якщо насправді не було вчинено жодної несправедливості, то порушення принципу не відбувається, у зв'язку з чим існує об'єктивна необхідність встановити, чи дійсно де-факто було вчинено несправедливість [19, с. 155].

В реальності ж Ф. Бідл наголошував на тому, що висунуті воєнним злочинцям звинувачення були цілком виправданими, а тому справедливими [22, с. 294]. Водночас К. Гензель вказував, що права, надані адвокатам захисту, а також поведження з підсудними, як і сам процес в цілому, були дуже справедливими [7, с. 258]. Справедливим також, за словами Л. Гросса, безперечно було і саме їх покарання [21, с. 18]. У свою чергу, що дійсно вбачалось взаємовиключним і несправедливим, так це безумовно ситуація, в якій, ті, хто покладався на міжнародні договори для свого власного захисту, стверджували, що вони не мають значення в якості основи відповідальності [23, с. 24].

Але і це не береться до уваги. Зводячи Нюрнберг винятково до правової проблеми [17, с. 801, 802], оминаючи принцип розумності [19, с. 161] та всі інші наявні юридичні контраргументи [12, с. 834; 17, с. 827], перманентна акцентуація на критиці [24, с. 117] практично зображує юридичні засади процесу, як такі, що навіть віддалено не відчувають бодай присмак верховенства закону [4, с. 336], позиціонуючи його як, якщо не неправильного, то такого, що нагадує ні до чого не зобов'язуюче псевдо-право [8, с. 236], окремі аспекти якого і взагалі змальовуються як розчарування для майбутнього [18, с. 358].

Висновки. У міру збільшення кількості намагань повторних відправлень до тематики Нюрнберга чимдалі виразніше прослідковується продукування відчуття стійкого місфокуса, – зни-

ження концентрації та зміщення уваги з того, що справді важливо на те, що багатьма колись, і ще не так давно, позначалось «питаннями технічного характеру» [21, с. 20; 3, с. 21; 24, с. 126]. Нехай і не так імпульсивно, значно стриманіше, поміж рядків читається доцільність формування нової парадигми, за якою гранично ненав'язливо формується стратегічний наратив підпорядкування інтересів справедливості інтересам миру [24, с. 118], що підриває прецедентну цінність заборони агресивної війни [6, с. 377] та встановлення імперативу відповідальності за злочини проти міжнародного миру [3, с. 37]. Кропітко виконується міф про мучеництво обвинувачених [22, с. 294], підміняючи вимогу народів окупованих країн про винесення вироку та покарання за злочини, вчинені проти них [1, с. 14], аргументом про «правосуддя переможців» [17, с. 800]. Під егідою дотримання найвищого рівня професійних стандартів максимальної об'єктивності та безпристрасності під час оцінки юридичної складової процесу [17, с. 801] помірно просувається ідея слабкості його правових підстав [7, с. 258], що не тільки призводить до відсутності твердої впевненості в повноважності Трибуналу [15, с. 9] та легітимності покарання [17, с. 808], а й результує у питання того, чи взагалі зрештою було здійснене справжнє правосуддя [21, с. 20]. Заронення зерна сумніву в морально-ціннісних ідеалах та винесення за дужки факту того, що правосуддя дійсно було відправлене [17, с. 800] не тільки змушує вагатись у справедливості та законності самого судового розгляду, а й наводить на думку про те, наскільки чесним, справедливим і законним вбачається вирок [15, с. 12] та покарання за його результатами [22, с. 295]. І незважаючи на те, що усі наявні випадки можуть мати місце практично проти будь-якого судового процесу [6, с. 382], їх зростаюча кількість у бік Нюрнберга може бути чревата виникненням іншого прецеденту, – створенням усіх сприятливих умов для уникнення винними воєнними злочинцями справедливого покарання [15, с. 9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Meltzer B. D. Remembering Nuremberg. *University of Chicago Law Occasional Paper*. 1995. No. 34. pp. 1–18.
2. Meltzer B. D. “War Crimes”: The Nuremberg Trial and the Tribunal for the Former Yugoslavia. *Valparaiso University Law Review*. 1996. Vol. 30, No. 3. pp. 895–912.
3. Finch G. A. The Nuremberg Trial and International Law. *The American Journal of International Law*. 1947. Vol. 41, No. 1. pp. 20–37.
4. King Jr. H. T. The Legacy of Nuremberg. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2002. Vol. 34, Iss. 3. pp. 335–356.
5. Alvarez J. E. Nuremberg Revisited: The Tadic Case. *European Journal of International Law*. 1996. Vol. 7, Iss. 2. pp. 245–264.
6. Scheingold S. A. Nuremberg Reconsidered: Conot's Justice at Nuremberg. *Law Social Inquiry*. 1985. Vol. 10, Iss. 2. pp. 375–384.

7. Haensel C. The Nuremberg Trial Revisited. *DePaul Law Review*. 1964. Vol. 13, Iss. 2. pp. 248–259.
8. Kraus H. The Nuremberg Trial of the Major War Criminals: Reflections after Seventeen Years. *DePaul Law Review*. 1964. Vol. 13, Iss. 2. pp. 233–247.
9. Hirsch F. Nuremberg at 75: Revisiting the International Military Tribunal and Its Lessons. *Irish Studies in International Affairs*. 2021. Vol. 32, No. 1. pp. 171–181.
10. Lador-Lederer J. J. The Nuremberg Judgment Revisited: The Bernays Postulate. *Netherlands International Law Review*. 1983. Vol. 30, Iss. 3. pp. 360–373.
11. Priemel K. C. Beyond the Saturation Point of Horror. The Holocaust at Nuremberg Revisited. *Journal of Modern European History*. 2016. Vol. 14, Iss. 4. pp. 522–547.
12. Tomuschat C. The Legacy of Nuremberg. *Journal of International Criminal Justice*. 2006. Vol. 4, Iss. 4. pp. 830–844.
13. King Jr. H. T. The Judgments and Legacy of Nuremberg. *Yale Journal of International Law*. 1997. Vol. 22. pp. 213–221.
14. Ehard H. The Nuremberg Trial Against the Major War Criminals and International Law. *The American Journal of International Law*. 1949. Vol. 43, No. 2. pp. 223–245.
15. McConnell G. R. The Trial of War Criminals at Nuremberg. *Wyoming Law Journal*. 1946. Vol. 1, No. 1. pp. 3–12.
16. Radin M. Justice at Nuremberg. *Foreign Affairs*. 1946. Vol. 24, No. 3. pp. 369–384.
17. Burchard C. The Nuremberg Trial and its Impact on Germany. *Journal of International Criminal Justice*. 2006. Vol. 4, Iss. 4. pp. 800–829.
18. Pannenbecker O. The Nuremberg War-Crimes Trial. *DePaul Law Review*. 1965. Vol. 14, Iss. 2. pp. 348–358.
19. Nerone F. R. The Legality of Nuremberg. *Duquesne University Law Review*. 1965. Vol. 4, No. 1. pp. 146–162.
20. Kelsen H. Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? *The International Law Quarterly*. 1947. Vol. 1, No. 2. pp. 153–171.
21. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (Second Part). *Netherlands International Law Review*. 1956. Vol. 3, Iss. 1. pp. 10–24.
22. Biddle F. The Nürnberg Trial. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1947. Vol. 91, No. 3. pp. 294–302.
23. Wechsler H. The Issues of the Nuremberg Trial. *Political Science Quarterly*. 1947. Vol. 62, No. 1. pp. 11–26.
24. Colwill J. From Nuremberg to Bosnia and Beyond: War Crimes Trials in the Modern Era. *Social Justice*. 1995. Vol. 22, No. 3. pp. 111–128.

REFERENCES

1. Meltzer, B. D. (1995). Remembering Nuremberg. *University of Chicago Law Occasional Paper*, 34, 1–18.
2. Meltzer, B. D. (1996). “War Crimes”: The Nuremberg Trial and the Tribunal for the Former Yugoslavia. *Valparaiso University Law Review*, 30(3), 895–912.
3. Finch, G. A. (1947). The Nuremberg Trial and International Law. *The American Journal of International Law*, 41(1), 20–37. doi: <https://doi.org/10.2307/2193852>.
4. King Jr., H. T. (2002). The Legacy of Nuremberg. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 34(3), 335–356.
5. Alvarez, J. E. (1996). Nuremberg Revisited: The Tadic Case. *European Journal of International Law*, 7(2), 245–264. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a015512>.
6. Scheingold, S. A. (1985). Nuremberg Reconsidered: Conot’s Justice at Nuremberg. *Law Social Inquiry*, 10(2), 375–384. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1985.tb00914.x>.
7. Haensel, C. (1964). The Nuremberg Trial Revisited. *DePaul Law Review*, 13(2), 248–259.
8. Kraus, H. (1964). The Nuremberg Trial of the Major War Criminals: Reflections after Seventeen Years. *DePaul Law Review*, 13(2), 233–247.
9. Hirsch, F. (2021). Nuremberg at 75: Revisiting the International Military Tribunal and Its Lessons. *Irish Studies in International Affairs*, 32(1), 171–181. <https://doi.org/10.1353/isia.2021.0051>.
10. Lador-Lederer, J. J. (1983). The Nuremberg Judgment Revisited: The Bernays Postulate. *Netherlands International Law Review*, 30(3), 360–373. <https://doi.org/10.1017/s0165070x00011992>.
11. Priemel, K. C. (2016). Beyond the Saturation Point of Horror. The Holocaust at Nuremberg Revisited. *Journal of Modern European History*, 14(4), 522–547. <https://doi.org/10.1177/1611-89442016014004005>.
12. Tomuschat, C. (2006). The Legacy of Nuremberg. *Journal of International Criminal Justice*, 4(4), 830–844. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql051>.

13. King Jr., H. T. (1997). The Judgments and Legacy of Nuremberg. *Yale Journal of International Law*, 22, 213–221.
14. Ehard, H. (1949). The Nuremberg Trial Against the Major War Criminals and International Law. *The American Journal of International Law*, 43(2), 223–245. <https://doi.org/10.2307/2193033>.
15. McConnell, G. R. (1946). The Trial of War Criminals at Nuremberg. *Wyoming Law Journal*, 1(1), 3–12.
16. Radin, M. (1946). Justice at Nuremberg. *Foreign Affairs*, 24(3), 369–384. <https://doi.org/10.2307/20029976>.
17. Burchard, C. (2006). The Nuremberg Trial and its Impact on Germany. *Journal of International Criminal Justice*, 4(4), 800–829. <https://doi.org/10.1093/jicj/mql052>.
18. Pannenbecker, O. (1965). The Nuremberg War-Crimes Trial. *DePaul Law Review*, 14(2), 348–358.
19. Nerone, F. R. (1965). The Legality of Nuremberg. *Duquesne University Law Review*, 4(1), 146–162.
20. Kelsen, H. (1947). Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? *The International Law Quarterly*, 1(2), 153–171.
21. Gross, L. (1956). The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (Second Part). *Netherlands International Law Review*, 3(1), 10–24. <https://doi.org/10.1017/s0165070x00030527>.
22. Biddle, F. (1947). The Nürnberg Trial. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 91(3), 294–302.
23. Wechsler, H. (1947). The Issues of the Nuremberg Trial. *Political Science Quarterly*, 62(1), 11–26. <https://doi.org/10.2307/2144147>.
24. Colwill, J. (1995). From Nuremberg to Bosnia and Beyond: War Crimes Trials in the Modern Era. *Social Justice*, 22(3), 111–128.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

РОЗДІЛ ІХ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 347.77.028

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-3-19>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАУКИ, ТЕХНОЛОГІЙ І ПРАВА В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

Булат Є. А.

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
вул. Пулипа Орлика, 3, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1143-909X
aasdbulat@gmail.com*

Шевчишин О. І.

*доктор філософії у галузі права (PhD),
науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
вул. Пулипа Орлика, 3, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8678-0719
oksanakushev@gmail.com*

Ключові слова: *парадигма,
постмодерн, право,
наратива, наукове пізнання,
сучасна культура, нові
технології.*

У статті розглянуті зміни, які відбуваються в епоху постмодерну і стосуються галузі науки, нових технологій і права. Наголошено, що постмодерн сьогодні перебуває у фокусі суспільного, наукового, правового, технологічного й культурологічного інтересу, зумовлюючи необхідність переосмислення знань, істини та реальності. Епоха постмодерну стимулює і зумовлює розвиток новітніх технологій, визначивши особливості їх сприйняття та застосування і які, у цьому контексті, постають не лише як інструментальні засоби, а як культурні феномени, що формують нові способи комунікації, ідентичності та соціальної взаємодії. Відзначено, що постмодерн закликає до переосмислення меж між «природним» та «штучним»: формуються нові антропологічні і соціальні моделі, у яких технології можуть виступати співтворцями реальності.

Досягнення у сфері науки постмодерн інтерпретує на свої моделі, сприяє легітимації новітніх напрямів, що зближають його із природознавством, зм'якшують і ретушують такі властивості як підкреслений естетизм, видовищність і декоративність. Водночас, у правовій площині постмодерн трансформує уявлення про норми, інтерпретацію та легітимацію права: воно розглядається як відкритий, поліфонічний і контекстуально обумовлений дискурс, що втрачає ознаки замкненої нормативної системи та набуває характеристик динамічності й семіотичної відкритості. Визначено, що постмодерн виступає проти універсалізму на користь відносності, релятивізації «вимог істини», що виключає можливість визнання будь-яких універсальних людських прав.

Визначено, що постмодерн формує нову культурно-правову парадигму, у якій наука, нові технології та право постають взаємопов'язаними елементами постіндустріальної соціальної реальності. По суті,

постмодерн виступає своєрідною методологією, що не лише змінює теоретико-методологічні засади наукового пізнання, але й формує нову універсальність у суспільстві, науці, нових технологіях і праві.

SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE, TECHNOLOGY AND LAW IN THE POSTMODERN ERA

Bulat Ye. A.

*Doctor of Science of Law, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Department of Private Law Research
Institute of Lawmaking and Scientific-Legal Expertises
of National Academy of Sciences of Ukraine
Pylypa Orlyka str., 3, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1143-909X
aasdbulat@gmail.com*

Shevchyshyn O. I.

*Doctor of Philosophy in Law,
Acting Research Fellow at the Department of Private Law Research
Institute of Lawmaking and Scientific-Legal Expertises
of National Academy of Sciences of Ukraine
Pylypa Orlyka str., 3, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8678-0719
oksanakushev@gmail.com*

Key words: *paradigm,
postmodern, law, narrative,
scientific knowledge, modern
culture, new technologies.*

The article examines the changes taking place in the postmodern era in the fields of science, new technologies, and law. It is emphasized that postmodern today lies at the center of social, scientific, legal, technological, and cultural interest, necessitating a rethinking of knowledge, truth, and reality. The postmodern era stimulates and determines the development of cutting-edge technologies, shaping their perception and application. In this context, technologies appear not only as instrumental tools but also as cultural phenomena that form new modes of communication, identity and social interaction. It is noted that postmodern calls for rethinking the boundaries between the “natural” and the “artificial”, leading to the formation of new anthropological and social models in which technologies may act as co-creators of reality.

Postmodern interprets scientific achievements through its own models, contributes to the legitimization of new directions that bring it closer to natural sciences, and softens such features as pronounced aestheticism, spectacle and decorativeness. At the same time, in the legal sphere, postmodern transforms the understanding of norms, interpretation and legitimation of law: it is defined as an open, polyphonic, and contextually conditioned discourse that loses the characteristics of a closed normative system and acquires features of dynamism and semiotic openness. It is defined that postmodern stands against universalism in favor of relativity and the relativization of “truth claims”, which excludes the possibility of recognizing any universal human rights.

It is determined that postmodern forms a new cultural and legal paradigm in which science, new technologies, and law appear as interconnected elements of post-industrial social reality. Thus, postmodern acts as a specific methodology that not only changes the theoretical and methodological foundations of scientific knowledge but also shapes a new universality in society, science, new technologies and law.

Вступ. Наприкінці XX століття людство, опираючись на наукові знання, сформувало інтегративну універсальну культуру, основними показниками якої є: індустріалізація виробництва й масове споживання; інтернаціоналізація наукових досліджень; доступна освіта; єдиний інформаційний простір і активний розвиток технологій штучного інтелекту; універсальне мистецтво з його стильовою й жанровою різноманітністю, тощо. Така універсальність у суспільстві, науці, технологіях, праві цілком природно, потребувала і єдиної системи, що відображала б нове як у культурі, так і у свідомості. Одною з важливих методологій цього нового й став постмодерн (пост, властиво, після; модерн від фр. *modern* – новітній, сучасний).

Джерела цієї культури йдуть коріннями в початок минулого століття. Ще в 1938 році В. І. Вернадський відзначав, що: «...людство своїм життям стало єдиним цілим» [1, с. 7]; в 1970 р. Е. Тоффлер відзначив, що «людство переживає нову технологічну революцію, що веде до створення надіндустріальної цивілізації» [2]. На теорію постмодерна великий вплив мали ідеї А. Шопенгауера й Ф. Ніцше; психоаналіз З. Фрейда й К. Юнга; вчення про інтуїцію А. Бергсона й Н. Лосського; теорії соціальної філософії Т. Адорно й Г. Маркузе; екзистенціалізм М. Гайдеггера, П. Сартра й А. Камю, а також Ж. Бодрійєра, В. Вельша, А. Турена, Ж.-Ф. Ліотара, В. Горбатенка, О. Бандури, А. Кучука, В. Касьяна, А. Мартинова та інших.

В межах цього дослідження автори вважають за доцільне дослідити зміни, які відбуваються в епоху постмодерна і з'ясувати як вони впливають на подальший розвиток науки, технологій і права.

Виклад основного матеріалу. Феномен постмодерну сьогодні перебуває у фокусі суспільного, наукового, правового й культурологічного інтересу, про що свідчить велика кількість публікацій у різних галузях знань: філософії, літературі, науці, праві, мистецтві, тощо. Дослідники характеризують постмодерн таким чином: «...загальний умонастрій, що несе на собі печать розчарування в ідеалах і цінностях Відродження й Просвіти; ці ідеали більше не надихають світ» [3]; «...парадигма сучасної культури... нова методологія наукового й соціального пізнання» [4]; «...об'єктивна характеристика сучасного стану культури в цілому; ...стан радикальної плюральності» [5, с. 15].

Разом з тим, і це слід підкреслити, постмодерн як феномен має досить широкий спектр оцінок: від визнання його як «частини сучасної культури» до повного неприйняття – «вірус, що розкладає сучасну культуру» – і очікування, що ця випад-

кова проблематика скоро себе вичерпає. Проблема ж полягає в тому, чи є дійсно постмодерн новою формою культури або це всього лише деяке перехідне явище, а реальне «нове мислення» ще попереду, і контури його впливу розмиті й важко помітні. Такій негативній оцінці постмодерна сприяє і його очевидна обмеженість, наприклад, неможливість у його рамках розвивати фундаментальні науки. Разом з тим, якщо не рахувати соціум й мистецтво, де постмодерн прижився вже давно, саме наука дає йому деяку легітимність. Поява таких нових дисциплін, як теорія дисипативних структур і самоорганізації, синергетика, теорія катастроф, теорія хаосу, у яких використовуються категорії самоорганізації, необоротності, нелінійності, ймовірності, багатофункціональності та інших показує, що в рамках постмодернових теорій, принаймні, якісно, можна пояснити деякі особливості виникнення й руйнування складно-організованих і глобально-екологічних систем: від виникнення цунамі й страйків у суспільстві до аварій і катастроф складних технічних систем.

На думку багатьох учених (Ж. Делеза, Ф. Гваттарі, Д. Белла, Д. Рисмена, О. Тоффлера, А. Мартинова та інших), починаючи із середини минулого століття, найбільш розвинені країни вступили в якісно нову стадію соціального розвитку, названу ними постіндустріальним або інформаційним суспільством; відмінною рисою цього суспільства є визначальна роль інформаційних технологій, побудова глобальних інформаційних мереж, створення технологій віртуальної реальності. Усе це разом докорінно змінило життя суспільства, ускладнивши й трансформували світ так, що осмислити його в рамках класичних наукових підходів стало практично неможливо [6].

Епоха постмодерну стимулює і зумовлює розвиток новітніх технологій, визначивши особливості їх сприйняття та застосування які, у цьому контексті, постають не лише як інструментальні засоби, а як феномени культури, що формують нові способи комунікації, ідентичності та соціальної взаємодії. Постмодерн закликає до переосмислення меж між «природним» та «штучним»: формуються нові антропологічні і соціальні моделі, у яких технології виступають співтворцями реальності.

З одного боку, це відкриває можливості для виникнення інноваційних технологічних рішень, що відповідають динаміці глобалізованого світу. З іншого боку, вони породжують ризик фрагментації знання та девальвації ідеї технологічної об'єктивності, що ускладнює формування єдиних стандартів і регулятивних механізмів у сфері технологій.

Основні характеристики сучасного суспільства – хаос, абсурд, плюралізм культур, нові технології – вимагають нестандартного парадоксаль-

ного мислення. Особливо популярне поняття «віртуальна реальність». Досить складно для розуміння, але в теорії постмодерна це звичайний прийом – якщо абсурд одержує ім'я, то він, начебто, наділяється здоровим глуздом. Такі парадокси взагалі характерні для постмодерна.

Так, наприкінці XX століття в його рамках створене оригінальне трактування суспільства: культура (включаючи технології, науку, мистецтво) розглядається як якась система знаків. Звідси основні гасла: «світ як текст» і «ніщо не існує поза текстом» (одним з прикладів є Інтернет). Вся реальність світу в цьому випадку мислиться як текст, як дискурс (спосіб вербального освоєння світу, визначений тією або іншою соціокультурною традицією) [7, с. 69].

Постмодерну як «новому мисленню» взагалі властиві нетрадиційні особливості:

- пошук універсальної мови;
- зближення й зрощування різних наукових напрямків;
- анархізм стилів; стильовий плюралізм [3; 8, с. 74];
- комбінація класичних і модернових принципів: для класичних наукових теорій властивий пошук універсальних законів (монізм); для постмодерна – полістилізм, плюралізм принципів;
- постмодерн не розрізняє строгу наукову теорію й художній вимисел; головна його форма існування – естетична, розум (наука, технології) замінюється естетичною причетністю: у рамках естетичного мислення краще зрозуміла реальність, естетичні закони краще пояснюють світ, який втратив системність і гармонійність і є полем для хаотичної взаємодії випадковостей [9];

Квінтесенцією сучасних технологій постмодерна є Інтернет і створення штучного інтелекту – потужних ідеолого-економічних формацій з особливою філософсько-світоглядною й антропологічною специфікою. В Інтернеті увесь світ перетворюється в текст, а інформація відривається від ситуацій, у яких вона була породжена, і знеособлюється, що приводить до деструкції свідомості суб'єкта, руйнує здатність до понятійної роботи, породжує хаотизм і кліповість.

Останнім часом наука владно заявила про себе як про силу, що претендує на виняткову, а в ряді позицій і на єдину роль у розвитку цивілізації. Кращим доказом є домінуюча роль науки у світовій політиці й економіці держав, наукові й технократичні досягнення, які є сьогодні найбільш значимими. Втім, питання досить риторичне й контури розвитку майбутньої цивілізації (у тому числі й майбутнє самої науки) досить розпливчасті.

Постмодерн не довіряє ефективності універсальних законів науки, не вірить в одну істину,

віддає перевагу синергізму і в цілому піддає ревізії картезіансько-ньютонівсько-кантіанську модель одержання знань. Постмодерн виходить із передумови «культурного тексту», поза яким або нічого не може бути, або зв'язок з дійсністю досить ілюзорний. У такій моделі межі між уявленнями й об'єктами стираються, істина втрачає статус визначеності й скінченності, відмінність між істиною й помилкою практично зникає. У світі постмодерна знання не містить образів реального світу, що веде до трансформації традиційного розуміння науки; наукове знання підмінюється знанням повсякденним; особливе місце займає «нарратива» – тип розповіді, що задає параметри наукових дискурсів і визначає правила й способи ідентифікації об'єктів [10, с. 74, 75]. Постмодерн впливає на розвиток сучасної науки, заперечення абсолютності наукового знання та утвердження ідеї його релятивності, залежності від соціального, культурного й історичного контексту стає наслідком такого впливу що, водночас, сприяє відходу від уявлення про науку як універсальний та єдиний шлях пізнання істини. Крім того, постмодерн поставив під сумнів ідею наукового прогресу як лінійного та безперервного процесу. Замість цього визнається множинність інтерпретацій і відносність результатів, які отримують за допомогою досліджень. Відтоді наукове знання стає соціально зумовленим і, навіть, політично визначеним.

З одного боку, такі реалії розширюють межі наукового пізнання та сприяють критичному осмисленню ролі науки. З іншого, вони призводять до підриву авторитету науки як сфери, здатної створювати фундаментальні, достовірні та практично значущі знання.

У цілому відношення постмодерна до науки можна звести до наступних тез:

- у рамках постмодерна руйнуються непорушні наукові теорії, відбувається перехід від лінійного детерміністичного сприйняття до більш складного нелінійного й імовірнісного;
- постмодерн припускає в науці перехід від монологічного концептуалізму до мультипарадигмального способу побудови теорій, що набувають відкритий синергетичний характер; припускає зміну способу мислення, перехід від лінійного до «нелінійного мислення»;
- у рамках постмодерна створюється нова науково-освітня стратегія (досить указати на досягнення й потужність впливу на культуру Інтернету й штучного інтелекту); разом з тим постмодерн сприяє спаду інтересу до фундаментальних наук, особливо до природознавства, яке зі своїми детерміністськими законами не зовсім вміщується в парадигми нового «нелінійного мислення» [11, с. 69].

Досягнення нових напрямків у науці постмодерн інтерпретує на свої моделі, вони надають йому деяку легітимність, зближують його із природознавством, зм'якшують і ретушують такі негативні властивості як анархізм, підкреслений естетизм, видовищність і декоративність. Тому, із нових наукових знань запозичується цілий ряд понять (флуктуації, когерентності, біфуркації, нестійкості, хаосу, необоротності), утворюючи тим самим нову наукову мову, нову «модель світу» і, врешті-решт, нове «нелінійне мислення».

Загалом постмодерн, який у цілому негативно й обережно відноситься до фундаментальних наук, змушений все-таки використовувати їх результати не тільки для своєї легалізації як виразника «нового мислення» суспільства, але і як, і це особливо показово, для доказу свого існування. Без зв'язку з наукою це питання стає досить проблематичним. Тому він усіляко стимулює інтерес до міждисциплінарних досліджень і, насамперед, до доказу спільності між наукою й естетикою. Прикладом може служити феномен естетизації філософії, науки й політики; теорія невизначеності В. Гейзенберга, наукове програмування, закони термодинаміки (особливо другий закон і теорія ентропії), відкриття ролі ДНК у передачі спадкоємної інформації, досягнення в галузі кібернетики, що призвело до створення глобальних інформаційних систем, штучного інтелекту [11, с. 70].

Разом з тим, наука не поспішає визнавати особливу роль постмодерну в сучасній культурі. Незалежний і синергетичний характер науки, її багатолітність і конфігуративність, здатність як би «автономно» від природного ходу речей (насамперед від епохи й соціального устрою суспільства) творити нові сутності й реалії дозволяють їй зберегти особливий статус самостійності. У будь-яких моделях постмодерну наука здатна не тільки зберегти незалежність, але й одержати новий імпульс розвитку. Для цього в цілому потрібно: забезпечити реінтерпретацію першооснов наукових знань; зберегти історичну спадкоємність; забезпечити умови для нових прозрінь, визнаних де-факто наукою й де-юре суспільством.

Як культурно-філософський феномен, постмодерн не лише змінює уявлення про знання, істину та реальність, але й чинить суттєвий вплив на право, трансформуючи формування, інтерпре-

тацію та легітимацію правових норм. У межах цього феномену право перестає розглядатися як замкнена й об'єктивно детермінована система; натомість воно постає як відкритий і контекстуально обумовлений дискурс, у якому сутність формується у взаємодії суб'єкта та соціокультурного середовища. Правова реальність також зазнає радикальної релятивізації: вона втрачає статус замкненої нормативної системи та набуває ознак динамічності, флуктуаційності, семіотичної відкритості. Правова реальність продукує такі явища, як динамізм, мінливість, брак рівноваги, залежність від суб'єктивного сприйняття.

О. О. Бандура підкреслює, що постмодерн виступає проти універсалізму на користь відносності, релятивізації «вимог істини». Це виключає можливість будь-яких універсальних домагань щодо людських прав. У стані постмодерну неможливо довести, що індивіди мають якісь основні права незалежно від їхньої національності або географії. Тому у них ставиться під сумнів існування будь-якої «принципової нормативної бази» твердження про те, що людські права взагалі існують [12, с. 252].

Недовіра до фундаментальних істин вимагає від постмодерну відмови від ідеї, що людські істоти мають певні права просто через те, що вони є людьми. Р. Гаєте відзначає, що: «перспектива постмодерну допускає, що людські права не є ані виразом універсальної істини, ані її запереченням і що суб'єкт вважає свої справжні вимоги єдиними локальними чинниками в грі, до якої він вступає, коли формулює його/її ставлення до влади у термінах основних прав» [13, с. 168].

Висновки з даного дослідження. Панування епохи постмодерну призвело сьогодні не тільки до змін у сприйнятті картини світу, але і спричинило фундаментальні наслідки для різноманітних аспектів людського буття. Постмодерн прагне переосмислити сталі і традиційні уявлення про істину і знання, натомість, віддаючи перевагу локальним, конкретним наративам. Постмодерн розмиває межі між популярною і високою культурою, змішує жанри і стилі, призводить до значних змін у традиційних уявленнях. Вбачається, що постмодерн формує нову культурно-правову парадигму, у якій наука, технології та право постають взаємопов'язаними елементами постіндустріальної соціальної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цебро О. В. Вчення В. І. Вернадського про ноосферу як база для інноваційного забезпечення екологічного розвитку регіонів (ноорегіонів). Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Т. 28 (67). № 1, 2017. С. 5–10. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2017/28_67_1/4.pdf (дата звернення: 08.08.2025).

2. Касьян В. І. Надіндустріальна цивілізація і сьогоденні реалії. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11456.html> (дата звернення: 11.08.2025).
3. Характерні риси постмодернізму. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/30379/> (дата звернення: 15.08.2025).
4. Зашкільняк Л. О. Постмодернізм в історичній науці. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Postmodernizm_istorychnij (дата звернення: 18.08.2025).
5. Вельш В. Наш постмодерний модерн. / пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко. Київ. 2004. 328 с.
6. Мартинов А. Ю. Постіндустріальне суспільство. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Postindustrialne_suspilstvo (дата звернення: 14.08.2025).
7. Станіслав О. В. Ключові принципи постмодернізму як світоглядне поле французької культури другої половини ХХ століття. № 1 (2017): *Науковий вісник ХДУ: Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. С. 68–71.
8. Ковач-Петрушенко А. Кінець постмодернізму як свідчення початку метамодернізму. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 48. С. 71–78.
9. Кіченко О. С. Постмодернізм у творчій системі ХХ століття (проблема витоків і їх інтерпретації). URL: <https://studentam.net.ua/content/view/8471/97/> (дата звернення: 15.08.2025).
10. Фокшей Д. Наратологія Ж.-Ф. Ліотара як методологія інтерпретації мережевого суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2016. Вип. 18. С. 73–81.
11. Булат Є. А. Дирда В. І. Правові і філософські аспекти наукових відкриттів : монографія. Дніпропетровськ: Герда, 2015. 164 с.
12. Бандура О. О. *Філософія права* доби постмодерну: людина та її права. Проблеми філософії права. 2005. Т. III. № 1–2. С. 250–255.
13. Gaete R. Postmodernism and Human Rights: Some Insidious Questions // *Law and Critique*. V. 2. Part 2 (1991). P. 149–170.

REFERENCES

1. Tsebro, O. V. (2017). Vchennia V. I. Vernadskoho pro noosferu yak baza dlia innovatsiinoho zabezpechennia ekolohichnoho rozvytku rehioniv (noorehioniv) [V. I. Vernadsky's doctrine of the noosphere as a basis for innovative support of ecological development of regions (nooregions)]. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University*, 28 (67) (1), 5–10. https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2017/28_67_1/4.pdf. [in Ukrainian].
2. Kasian, V. I. Nadinustrialna tsyvilizatsiia i sohodenni realii [Post-industrial civilization and present realities]. <http://www.info-library.com.ua/books-text-11456.html>. [in Ukrainian].
3. Kharakterni rysy postmodernizmu [Characteristic features of postmodernism]. <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/30379/>. [in Ukrainian].
4. Zashkilniak, L. O. Postmodernizm v istorychnii nautsi [Postmodernism in historical science] August 18, 2025, http://www.history.org.ua/?termin=Postmodernizm_istorychnij. [in Ukrainian].
5. Welsch, W. (2004). Nash postmodernyi modern [Our postmodern modern] (A. L. Bohachov, M. D. Kul-taieva, & L. A. Sytnichenko, Trans.). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Martynov, A. Yu. Postindustrialne suspilstvo [Post-industrial society]. August 26, 2025. http://www.history.org.ua/?termin=Postindustrialne_suspilstvo. [in Ukrainian].
7. Stanislav, O. V. (2017). Kliuchovi pryntsyipy postmodernizmu yak svitohliadne pole frantsuzkoi kultury druhoi polovyny XX stolittia [Key principles of postmodernism as a worldview field of French culture of the second half of the 20th century]. *Scientific Bulletin of Kherson State University: Series Translation Studies and Intercultural Communication*, (1), 68–71. [in Ukrainian].
8. Kovach-Petrushenko, A. (2023). Kinets postmodernizmu yak svidchennia pochatku metamodernizmu \ [The end of postmodernism as evidence of the beginning of metamodernism]. *Visnyk of Lviv University. Series of Philosophical and Political Studies*, (48), 71–78. [in Ukrainian].
9. Kichenko, O. S. Postmodernizm u tvorchii systemi XX stolittia (problema vytokiv i yikh interpretatsii) [Postmodernism in the creative system of the 20th century (the problem of origins and their interpretations)]. Retrieved from <https://studentam.net.ua/content/view/8471/97/>. [in Ukrainian].
10. Fokshei, D. (2016). Naratolohiia Zh.-F. Liotara yak metodolohiia interpretatsii merezhevoho suspilstva [Narratology of J.-F. Lyotard as a methodology for interpreting the network society]. *Visnyk of Lviv University. Series of Philosophical Sciences*, (18), 73–81. [in Ukrainian].
11. Bulat, Ye. A., & Dyrda, V. I. (2015). Pravovi i filosofski aspekty naukovykh vidkryttiv: Monohrafiia [Legal and philosophical aspects of scientific discoveries: A monograph]. Dnipropetrovsk: Herda. [in Ukrainian].

12. Bandura, O. O. (2005). *Filosofia prava doby postmodernu: liudyna ta yii prava* [Philosophy of law in the postmodern era: Human and their rights]. *Problems of Philosophy of Law*, 3(1–2), 250–255. [in Ukrainian].
13. Gaete, R. (1991). Postmodernism and human rights: Some insidious questions. *Law and Critique*, 2 (2), 149–170.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Гуров О. О.

аспірант кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

вул. Львівська, 23, Київ, Україна

orcid.org/0009-0009-3642-0131

al.gurov@ukr.net

Женжера С. В.

кандидат філософських наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

вул. Львівська, 23, Київ, Україна

orcid.org/0009-0000-8154-1164

shvjed@ukr.net

Ключові слова: *рецепція, аналогія, філософсько-правові засади, природне право, право народів, цивільне право, Давній Рим, Київська Русь.*

У статті досліджені основні філософсько-методологічні засади права у Давньому Римі у їх порівнянні із фундаментальними засадами правової системи Київської Русі. В усіх випадках з'ясовано, чи можна впевнено вести мову про факт рецепції відповідних засад, або про таку теоретичну ймовірність, або про явну невідповідність культурно-правового простору Давнього Риму та Київської Русі. Рецепція розглядається в якості конкретного різновиду методу аналогії. Оскільки аналогія є неточним методом, окремо піднімається питання щодо її максимально строгого наукового використання згідно напрацювань у галузі сучасної логіки.

Серед філософсько-правових засад здійснення рецепції Римського права до правової системи Київської Русі зазначені аспекти пов'язані з поділом на такі гілки права як «природне право» (*Jus Naturale*), «право народів» (*Jus Gentium*) та «цивільне право» (*Jus Civile*). В якості філософського підґрунтя проаналізований вплив таких концепцій та інтелектуальних традицій Давньої Греції та Давнього Риму, як вчення стоїків, Парменіда, Платона, Арістотеля. Також акцент зроблено на типових для освіченої частини давньоримського суспільства особливостями мислення (утилітаризм, раціоналізм тощо).

В тих випадках, коли проведення аналогій із соціально-культурним простором Київської Русі виглядає сумнівним або не коректним, увагу звернено на суттєво відмінні аспекти життя та мислення наших предків (відсутність жорсткого поділу людей за принципами античного рабства, брак відомостей щодо формування прошарку професійних юристів, традиційне доповнення раціоналізму кордоцентризмом тощо).

В історичному сенсі увагу звернено на те, що повна рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі в утилітарно-практичному значенні шляхом запозичення ідеї щодо професійної юридично-правової діяльності та відповідних трансформацій системи управління державою не відбулась. А оскільки власного унікального заміника, ефективної аналогії знайдено також не було, адміністративна структура Давньої Русі продемонструвала явну нестійкість напередодні монголо-татарської

навали, занурилась у феодальні чвари, була подроблена, завойована, позбулась незалежності та суб'єктності на рівні міжнародних відносин. Дослідження здійснене не лише в історично-правовій та історико-філософській площині, але орієнтоване на майбутнє практичне використання. В умовах глобалізації процеси рецепції та проведення найрізноманітніших аналогій тривають у крос-культурному просторі. Тому виважене наукове використання методів аналогії, рецепції у галузі теоретичного права і у юридично-правовій практиці є нагальною потребою та дієвим інструментом для фахівців відповідних спеціальностей та професій.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE RECEPTION OF ROMAN LAW IN THE LEGAL SYSTEM OF KYIVAN RUS

Hurov O. O.

*Postgraduate Student at the Department of Industry Law
and General Legal Disciplines
Institute of Law and Public Relations
of the Open International University of Human Development "Ukraine"
Lvivska str., 23, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0009-3642-0131
al.gurov@ukr.net*

Zhenzhera S. V.

*Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations
and Political Consulting
Institute of Law and Public Relations
of the Open International University of Human Development "Ukraine"
Lvivska str., 23, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0000-8154-1164
shvjed@ukr.net*

Key words: *reception, analogy, philosophical and legal foundations, natural law, law of nations, civil law, Ancient Rome, Kyivan Rus.*

The article examines the main philosophical and methodological principles of law in Ancient Rome in their comparison with the foundations of the legal system of Kyivan Rus. It is clarified for all cases whether is it possible to speak confidently about the fact of the reception of the relevant principles, or about such a theoretical probability, or about the obvious inconsistency of the cultural and legal space of Ancient Rome and Kyivan Rus. Reception is considered as a specific type of the analogy method. Since analogy is an imprecise one, the question of its maximum strict scientific use in accordance with the developments in the field of modern logic is separately raised.

In article are mentioned aspects related to the division into such branches of law as "natural law" (Jus Naturale), "law of peoples" (Jus Gentium) and "civil law" (Jus Civile) among the philosophical and legal foundations of the reception of Roman law into the legal system of Kyivan Rus. The influence of such concepts and intellectual traditions of Ancient Greece and Ancient Rome as the teachings of the Stoics, Parmenides, Plato, Aristotle is analyzed as a philosophical basis. The emphasis is also placed on the features of thinking that were typical for the educated part of ancient Roman society (utilitarianism, rationalism, etc.).

In cases where analogies with the socio-cultural space of Kyivan Rus seem dubious or incorrect, attention is drawn to significantly different aspects

of the life and thinking of our ancestors (the absence of people's rigid division according to the principles of ancient slavery, the lack of information about the formation of professional lawyers, the traditional complement of rationalism with cordocentrism, etc.).

In a historical sense, attention is drawn to the fact that the full reception of Roman law in the legal system of Kyivan Rus in a utilitarian-practical meaning did not occur because of borrowing the idea of professional legal activity with the corresponding transformations of the state governance system. And since effective analogy, particular unique substitute was not found also, the administrative structure of Ancient Rus demonstrated obvious instability on the eve of the Mongol-Tatar invasion, plunged into feudal strife, thus, as a result was forged, conquered, lost independence and subjectivity at the international relations level.

The research was carried out not only in the historical-legal and historical-philosophical plane, but is oriented towards future practical use. The processes of reception and conducting a variety of analogies continue in a cross-cultural space in the conditions of globalization. Therefore, the balanced scientific use of methods of analogy, reception in the field of theoretical law and in legal practice is an urgent need and an effective tool for the relevant specialties and professionals.

Вступ. Постановка проблеми полягає в тому, що рецепцію Римського права у правовій системі Київської Русі необхідно досліджувати як з точки зору історичного факту, так і з огляду на методологічну процедуру (зокрема, враховуючи особливості рецепції, як одного з конкретних різновидів методу аналогії). В другому аспекті необхідно орієнтуватись на активне та свідоме перенесення певної культури юридично-правових відносин у суспільстві та іноді норм як таких. Безперечно, змінити історичні події, які стались сотні років тому, абсолютно неможливо, але вивчення позитивного та негативного досвіду мають стати в нагоді сучасним теоретикам права та юристам-практикам. В умовах глобалізації, надзвичайно високої мобільності населення та перманентного спілкування за допомогою мережі Інтернет значно посилюються процеси рецепції у найрізноманітніших вимірах. І науковий підхід дає шанс побудувати об'єктивну модель цього явища, аби уникнути колишніх помилок та використати конструктивні ідеї.

В першу чергу слід згадати, що сам метод рецепції тісно пов'язаний із філософським та загальнонауковим методом аналогії: «...міркування, в якому на підставі подібності двох предметів чи явищ за одними властивостями або відношеннями роблять висновок про їх подібність за іншими властивостями чи відношеннями» [1, с. 19]. Цей спосіб у порівнянні з дедукцією та науковою індукцією, є неточним, слугує радше для створення гіпотез, аніж обґрунтування теорій [1, с. 19–20]. Проте максимально виважене, строгі проведення аналогій дозволяє значно посилити аспект об'єктивності [2, с. 314–321]. Для цього,

по-перше, встановлюється чіткий фундамент здійснення аналогії, тобто певні властивості, характерні для обох об'єктів, наприклад, двох систем права, потім по-друге, фіксується сутнісний зв'язок між тією ознакою, що буде переноситись, та згаданим фундаментом, і лише тоді, по-третє, припускається наявність такої ознаки в другого об'єкту. Дотримання цієї процедури дозволяє уникнути випадкових аналогій, хоча і не гарантує стовідсоткового успіху через особливі, неповторні, унікальні зв'язки та властивості порівнюваних предметів чи процесів. Зрештою, аналогія може бути проведена коректно, але ступінь прояву певної властивості, наприклад, в конкретних історичних умовах, виявиться незначною.

Під час ґрунтовного наукового дослідження фундаментом проведення аналогій мають бути теоретичні засади. Це створює єдність теоретичного та методологічного аналізу відповідного явища чи процесу. А оскільки найзагальніші науково-теоретичні засади укорінені в філософських, то базова схема дослідження рецепції в юридично-правових питаннях набуває вигляду проведення строгої аналогії між філософськими засадами тих правових систем, які досліджуються. В тому числі досліджуються на предмет рецепції, що сталась історично та могла бути доволі стихійною аналогією.

Таким чином, наша розвідка безпосередньо торкається філософсько-правового фундаменту римського права та правової системи Київської Русі. Причому ми відразу маємо припускати їх співмірність, хоча би інтелектуальну. Бо якщо виходити з парадигми різноманітності історії, унікальності культур або цивілізацій, встановити

спільний фундамент проведення строгої аналогії від самого початку не вдасться. Тим самим будуть втрачені підстави для наукового дослідження. І хоча до заперечення факту рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі це не призведе, але без співмірності філософсько-правових засад говорити про неї можна буде хіба що з точки зору випадкової причини (використовуючи термінологію Арістотеля).

Також слід відзначити, що самого факту співмірності буде недостатньо. Проведення аналогії вимагає фіксації спільних компонентів, в даному випадку однакових філософсько-правових засад в системах Римського права та права Київської Русі. Лише тоді можна буде твердити, що рецепція, перенесення певної культури правових відносин та окремих норм права відбувалась достатньо коректно; і її наслідки у наш час можуть розглядатись в якості корисного конструктивного компоненту української системи права, а не певного випадкового елементу, якого слід позбутись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правовій літературі питання рецепції права ґрунтовно досліджується як на рівні галузевого права (статті Світлани Гринько [3; 4], Наталії Верлос [5], Маріани Матушак [6]), так і конкретно щодо рецепції Римського права, якій, зокрема, присвячено окремий випуск у часописі Одеської юридичної академії [7]. Загально-гуманітарний аспект рецепції представлено у дослідженні Наталії Дічек [8]. А фундаментальна стаття Віталія Терлецького [9] пропонує комплексний алгоритм застосування рецепції для тих, хто здійснює дослідження на рівні історії філософії.

В доповнення цього наше дослідження торкається питання філософського узагальнення фундаментальних засад, на яких слід оцінювати факт рецепції, яка стала та науково-критично підходити до відповідних вплив у майбутньому, в перспективі інших можливих рецепцій. Також акцент зроблено на логіко-методологічному аспекті аналізу рецепції в якості різновиду методу аналогії.

Постановка завдання, формулювання цілей: встановити основні філософсько-правові засади системи Римського права та правової системи Київської Русі. Порівняти ці засади в якості фундаменту проведення строгої наукової аналогії. На основі цього порівняння зробити ти висновок про коректність рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки Римське право є детально та глибоко дослідженим питанням, зосередимось не на детальному викладі, але на створенні зручного переліку філософсько-правових засад, аналогії яких можна чи не можна побачити у праві Київської Русі. Такий перелік не претендує на обов'язкову кількість

компонентів чи саме таку комбінацію ідей. Проте пробуємо почати із найважливішого.

1. Першим аспектом співвіднесення філософсько-правових засад Римського права та права Київської Русі є концепція «Природного права» або Natural Law (лат. Jus Naturale чи Lex Naturalis). Її ключовою ідеєю є наявність в кожній людині певних вроджених, «натуральних», «природних», «природжених» прав.

У свою чергу, суто філософським підґрунтям для самих давніх римлян, ймовірно, виступила філософська традиція стоїцизму, яку прийнято розпочинати від Зенона із Кітіона (прибл. 336–264 до н.е.). Про завершення стоїцизму говорити нема сенсу, оскільки стоїчне світовідношення можна спостерігати у багатьох сучасних філософів, священнослужителів, науковців та і просто на рівні побутової філософії. Але в добу Античного світу одним із представників Пізньої Стої часто називають імператора Марка Аврелія (121–180 н.е.). Відповідно, ідеї стоїків були не просто відомі чи популярні у Давньому Римі, але мали прихильників серед вищих верств суспільства та представників офіційної влади.

В теоретичному вимірі філософію стоїків можна охарактеризувати в якості взаємозв'язку трьох компонентів: фізики, етики й логіки. Вони тісно переплітаються, тому право не є механічною частиною одного з них. Правові аспекти можна побачити з усіх цих трьох сторін.

Як зазначає один із класиків вітчизняної історії філософії проф. Александрова О.В.: «Існуючий космос стоїки порівнювали з єдиним організмом, в якому сутність розлита по всім членам і не існує окремо від них... Логос у стоїків – це «Закон» існування природи, людини, суспільства і держави. «Доля – це розум світобудови, закон усього сущого у світобудові», а доля людини є проявом божественного Логосу (і Доли). Щоб діяти розумно, людина має діяти відповідно до божественного Логосу, і на підставі цього вибудувати свою поведінку» [10, с. 152–153].

Таким чином слово «закон» в різних сенсах прихований всередині синкретичного поняття «Логос», яке бере початок від творчості Геракліта Ефеського (прибл. 540–480 до н.е.) і все ще залишається для давніх римлян не повною мірою диференційованим між звичними для нас галузями знання. А тому «природне право» для мешканців Римської імперії не варто асоціювати із сучасною боротьбою за невід'ємні права людини. Це скоріше право кожного прийняти власну Долю, власний життєвий жереб та слідувати за ним: «...«фізика» відкриває людині те, що залежить від неї, і те, що не в її владі, тобто залежить від зовнішніх причин, які підпорядковані «розумній необхідності». Той, хто цього не розуміє, марно

страждає, люблячи себе, а не свою долю. Мудра людина – це та, що, усвідомивши сутність існуючого, «любить свій фатум»» [10, с. 153].

Оскільки суспільство Київської Русі відзначалося достатньо детально розвинутою вертикальною та горизонтальною стратифікацією, представники відповідних верств населення, професій та ремесел також жили у парадигмі певного життєвого призначення, яке підкріплювалось спочатку на міфологічному рівні, а згодом через положення християнської ієрархії. Остання вже принесла елементи стоїчного світосприйняття буквально, через те, що вони були однією з основ формування філософії та практичних статутів життя багатьох монастирських спільнот.

Таким чином, концепція природного права у давньоримському розумінні може вважатись однією зі спільних основ для проведення аналогій та здійснення рецепції Римського права до правової системи Київської Русі.

Доповненням цього аспекту є римська ідея про культивування почуття справедливості в сенсі правильності, особливо в процесі практичного правосуддя. *Equity* (лат. *Aequitas*), по-перше, могло пом'якшувати формальний вирок, робити його людянішим; по-друге, вдовольняло ідеї визначеності та Фатуму, оскільки кожен справедливо-правильно отримував своє (але в даному випадку, конкретно своє, з урахуванням особливих обставин); по-третє сприяло наведенню ладу вже на рівні «фізики», впорядковувало, виправляло суспільну систему, що була частиною Космосу.

Серед відомих юристів Давнього Риму в цьому сенсі можна згадати Домініція Ульпіана (170–228), якого пов'язують із формулою «кожному своє» (лат. *suum cuique*) та значним впливом філософії стоїків. Тут можна побачити буквально вихід на поняття справедливості в судовому процесі, тобто *Justice* (лат. *Iustitia*).

Відповідні мотиви також характерні для розв'язання юридичних питань у культурному просторі Київської Русі – до нас дійшла, навіть, традиція використання терміну «правда» паралельно із правом та законом. Славетна «Руська правда» [11] містить збірку «Правд» різних князів. Тому можна сказати, що спочатку цей термін часто працював у якості заміника закону, але згодом мав виникнути паралелізм аж до подальших протиставлень правди та закону в сенсі духу та літери (або неформальних звичаїв окремих спільнот та офіційних законів держави). Проте сам факт сучасного розрізнення свідчить про те, що відмінність була зрозумілою давно, і «правда» не була простим перекладом «закону», а радше символом справедливості.

Загалом цей елемент фундаменту проведення аналогій та здійснення рецепції слід використо-

вувати обережно. Принципова ідея справедливого виконання закону присутня у Давній Русі так само, як і в Давньому Римі, але іноді вона могла утворювати із законом синкретичну єдність, яку римляни вже відрефлектували та розрізнили.

2. Наступним значним філософським підґрунтям системи Римського права є «Право народів» або *Law of Nations* (лат. *Jus Gentium*). Сама ідея того, що права виходять за межі спільноти, обмеженої родом, племенем, союзом племен, первісною державою розвивалась разом з еволюцією згаданих спільнот та зрештою стала підґрунтям сучасного міжнародного права [12].

Вихідні моменти «Права народів», найбільш імовірно, є не стільки філософськими, як набутими в ході спілкування, мандрівок та, особливо, економічної діяльності, якої не могли уникнути перші великі регіональні держави. В цьому сенсі такий елемент є спільним для Давнього Риму та Давньої Русі, оскільки в обох випадках історія свідчить про високу активність їх власних мандрівників та купців і про відкритість до контактів з іноземцями. Тому перенесення аналогій та рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі в аспекті *Jus Gentium* є виправданими.

Проте залишається деяка небезпека не зовсім коректного співвіднесення цього теоретичного підґрунтя. Відмінність полягає у загально цивілізаційному векторі розвитку Давнього Риму та Давньої Русі. Якщо перший активно і послідовно утворював імперію, то наша прабатьківщина вела війни із сусідами переважно з міркувань захисту власних кордонів (винятком можна вважати хіба що період правління князя Святослава (938–972), активна діяльність якого може бути асоційована з балканськими територіями не меншою мірою, аніж із давньоукраїнськими).

Відповідне уточнення означає необхідність враховувати ті випадки, коли мешканці римської імперії розглядали сусідів у якості варварів: від найманців та тимчасових союзників до об'єктів продажу у рабство. Відповідно, активно працювала ідея про існування всередині держави та навколо Давнього Риму людей різних сортів, різних природних станів. В підсумку це викривляло звичну для нас ідею *Jus Gentium* та створювало її своєрідне поєднання з *Jus Naturale*. Зокрема у суто філософському плані природне призначення особи до рабської праці могло підкріплюватись вченням Арістотеля.

В той же час звичаї племен та народів Давньої Русі (та ймовірно, Давньої Скіфії) ідею класичного античного рабства не розвивали. Вони могли толерувати її в сенсі продажу та купівлі рабів після воєнних походів. Але накопичення персональних та державних (полісних) рабів в сенсі потужного економічного фактору на наших давніх територіях

не відбувалось. Як правило, раби відпрацьовували певний термін та отримували змогу звільнитись або стати частиною племені. У зв'язку з цим, навіть, рабовласницький період для Давньої Русі виокремлювати не зовсім коректно, оскільки родоплемінний етап розвитку суспільства фактично перейшов у ранньофеодальний паралельно з рабовласництвом на територіях, пов'язаних з давньоримською цивілізацією. Тому цей аспект стосовно «Права народів» потребує обов'язкового врахування під час строгого проведення аналогій, зокрема дослідження фактів рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі.

3. Третім елементом у порівнянні філософсько-правового підґрунтя обох систем є ідея «Цивільного права» або *Civil Law* (лат. *Jus Civile*). Зараз воно відповідає за галузь відносин майнового та особистого немайнового характеру на різних рівнях, від окремих людей до держав. Проте в умовах Давнього Риму воно відображало традиції та звичаї внутрішньо-римського характеру. І таким чином суттєво відходило від універсалізму *Jus Naturale* та своєрідного прото-глобалізму *Jus Gentium*.

Відповідно, можна сказати, що джерела «Природного права» є філософсько-антропологічними (або, принаймні, претендують на цей статус), джерела «Права народів» є міжнародно-дипломатичними, тоді як джерела «Цивільного права» національні та культурно-етнічні. Деякі поправки можуть бути зроблені на імперський статус римського народу та відповідні класифікації прав старих і нових націй та етносів, що долучались до зростаючої держави.

Цивільне право Давнього Риму було кодифіковане у славетних «Законах 12 таблиць» (лат. *Leges duodecim tabularum*), що були прийняті у 451–449 роках до н.е. [13; 14]. Хоча із сучасної точки вони є поєднанням норм цивільного, приватного та публічного права. Для правової системи Київської Русі аналогом виступають відповідні «Правди», як збірки настанов князів та зразків, за якими було прийнято вирішувати, «судити» спірні питання. Проте національна та культурна специфіка, що не просто оздоблює, а лежить в основі тогочасного *Jus Civile*, означає, що цей філософсько-правовий аспект не можна автоматично використовувати під час проведення аналогій та некритичного дослідження рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі. Він може бути використаний, але кожна норма та її історично-культурний контекст мають бути ретельно і окремо враховані.

Однією з «точок перетину» може бути ідея поваги до особистості, що має права, її гідності (*Legal Personality and Dignity*). Навіть, для того, аби права були суттєво обмежені, особа суворо

покарана, ці права мають бути, а особа має являти собою особу. Отже в тому разі, коли давні римляни та давні мешканці Київської Русі вели мову про особистість, як суб'єкта цивільного права, їх філософсько-правова позиція була співмірна, фундамент для проведення аналогій присутній, рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі ставала (і була) можливою та адекватною.

Інша справа, що античний варіант рабства, спільний на рівні філософських засад для Давньої Греції та Давнього Риму, дозволяв погляд на людину в якості об'єкта, особливого різновиду знаряддя праці, що говорить. І в цьому сенсі проста співмірність втрачається.

4. Ще одним філософсько-правовим елементом, характерним для соціально-культурного середовища Римської імперії є високий і певною мірою самодостатній рівень прагматизму. Вирішення суперечок, зокрема з призначенням суворих покарань, у давніх суспільствах традиційно мало забарвлення священної дії. Вона була прерогативою жерців, волхвів, шаманів та вождів, а згодом князів. Проте бурхливий розвиток римської юриспруденції надав цьому явищу утилітарного та практичного присмаку (*Utility and Practicality*).

Пояснити це можна не лише за рахунок певного характеру мешканців Давнього Риму, але й загальними потребами виживання на новому цивілізаційному рівні (з новими технологіями та обсягами інформації) та в умовах складної системи адміністративного поділу. Що вимагало від права в цілому, та особливо *Jus Civile*, перетворення в активно діючу суспільну технологію. Синергією практичного права та адміністративно-військової організації можна, навіть, пояснити загальний імперський успіх Риму та домінацію в Античному світі в цілому.

Враховуючи культурно-історичні реалії, використовувати цей елемент фундаменту римського права для проведення аналогій із системою права Київської Русі досить проблематично. По-перше, самі назви її давніх кодексів свідчать про те, що князі довгий час зберігали за собою синкретичну єдність виконавчої та судової влади. Їх помічниками могли бути члени дружини, бояри, тиуни, але право суду явно асоціювалось із князем персонально. По-друге, конкретно Київська Русь не претендувала на створення імперії. І, по-третє, перший період феодальної роздробленості (від грабіжницьких походів Всеслава Брячиславича 1065–1066 років до монголо-татарської навали середини XIII ст.) показали нестійкість адміністративної структури Русі. Фактично можна казати, що рецепція Римського права у правовій системі Київської Русі в утилітарно-практичному сенсі не відбулась, власного замітника також знай-

дено не було, що призвело до радикально-критичних наслідків регіонального масштабу.

5. І, нарешті, в якості філософсько-правових засад можна згадати такий соціально-культурний феномен, як виникнення в Давньому Римі прошарку професійних юристів. Для античного світу це означало можливість вперше казати про існування *Jurisprudence* (лат. *Iurisprudentia*). У суто філософському плані цей процес тісно пов'язаний зі спадщиною діяльності софістів на чолі з Протагором (прибл. 485–410), яка стала для Платона історично-літературним засобом написання багатьох діалогів, композиція яких являє собою суперечки та бесіди представників цієї течії із Сократом, від відвертого знування [15] до поважного обміну думками [16].

Відповідно, можна підняти тему реальної потреби античного суспільства і такій кількості майстрів софістики, еристики, риторики та зрештою юристів, частина з яких не стільки допомагала з'ясувати істину та досягти справедливості, але прагнула заробити гроші та розрекламувати себе, затулюючи публічні суперечки заради суперечок. Але в разі проведення аналогій із правовою системою Київської Русі слід констатувати, що на українських територіях вести мову про інститут професійних юристів є сенс, починаючи від польсько-литовської доби, тобто XIV–XVI ст. [17]. До цього часу суддею був сам князь та його представники, а в якості певного аналогу адвокатів (і часто свідків) могли виступати родичі та друзі учасника процесу. Це означає факт відсутності рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі в аспекті появи верстви професійних правників. Отже під час проведення аналогій між цими системами такий елемент філософсько-правових засад слід враховувати у негативному сенсі.

Однією з культурно-філософських засад як утилітаризму, так і виникнення прошарку професійних юристів у Давньому Римі можна вважати досі типовий для західноєвропейського мислення раціоналізм або орієнтація на *Reason* (лат. *Ratio*).

Звичайно, перші приклади раціоналізму далекі, навіть, від раціоналізму Нового часу, зокрема картезіанського [10, с. 337–338]. Але базова установка пояснювати Буття та Космос через ідеї, спиратись на те, що можна осмислити, не довіряти неусвідомленому, суто чуттєвому, ірраціональному тощо були закладені ще у філософії Давньої Греції, зокрема яскраво проявившись у Парменіда, Платона, Арістотеля. Цей момент тонко підмітив один

із засновників філософії *common sense* Томас Рід (1710–1796) [10, с. 338–339], який наголошував на тягlostі від платонівських ідей через картезіанський метод та згодом до крайнього скептицизму й агностицизму Дейвіда Г'юма (1711–1776). Відповідно, культура мислення доби Давнього Риму, глибоко споріднена із набутками грецької філософії, також акцентувала на раціональному способі пояснення світу, людини, в тому числі системи права.

І це становить ще одну суттєву розбіжність із глибинними засадами культурного середовища Київської Русі. Безперечно, раціональні способи пояснення, виховання, освіти наші предки не відкидали. Проте паралельно існувала потужна традиція духовного відчуття, яке згодом набуло таких формулювань, як «філософія серця», «кордоцентризм», без яких неможливо адекватно сприйняти філософію Григорія Сковороди (1722–1794) та низки інших мислителів і митців українського соціально-культурного простору. Тому під час проведення аналогій та здійснення рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі аспект раціоналізму не варто відкидати, проте слід враховувати, що вітчизняна історія в цьому сенсі є багатшою за давньоримську, і світогляд через розумові «ідеї» є для неї лише одним із можливих векторів.

Висновки. Виокремлення філософсько-правових засад рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі є необхідним етапом, фундаментом на шляху порівняння цих систем, зокрема методом строгої аналогії. Ці засади пов'язані як із формуванням окремих розділів права у Давньому Римі (*Jus Naturale*, *Jus Gentium*, *Jus Civile*), впливом філософії Давньої Греції (стоїцизм, вчення Парменіда, Платона, Арістотеля), так і з соціально-культурними особливостями мислення (утилітаризм, раціоналізм тощо). Перспективи подальших розробок у даному напрямку полягають в тому, аби під час дослідження фактів рецепції Римського права у правовій системі Київської Русі послідовно та аналітично перевіряти адекватність проведення відповідних аналогій, вказуючи реальну або гіпотетичну присутність ключових аспектів у світогляді мешканців Давньої Русі, особливо акцентуючи на суттєвих розбіжностях: відсутності поділу людей за принципами античного рабства, не сформованості прошарку професійних юристів, доповнення раціоналізму кордоцентризмом тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логіка : словник-довідник / авт.-уклад. М.Г. Тофтул. Київ : ВЦ «Академія», 2012. с. 312.
2. Конверський А.Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 9-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2024. с. 358.

3. Гринько С.Д. Поняття та ознаки рецепції Римського приватного права // Одеська юридична академія. *Часопис цивілістики*. 2012. Випуск 12. С. 74–78. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/12/15.pdf>
4. Гринько С.Д. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн // Приватне право і підприємництво. Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах. 2014. Вип. 13. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_4
5. Верлос Н.В. Рецепція в конституційному праві: проблеми визначення доктринальної дефініції // *Часопис Київського університету права. Конституційне право. Муніципальне право*. 2020. № 3. С. 88–92. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/80/91>
6. Матушак М.Р. Сутність рецепції римського права та її вплив на цивільне право в Україні, Російській Федерації, Франції та ФРН // *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2013. Том 18. № 2. С. 15–25. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/245/241>
7. Одеська юридична академія. *Часопис цивілістики*. 2012. Випуск 12. с. 120. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/index.php/12-2012>
8. Дічек Н.П. Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях: методологічні аспекти // Digital Library NAES of Ukraine. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106858/7/%D0%9D.%D0%9F.%202015%D1%80.%D1%80.%D1%80..pdf>
9. Терлецький, В. Концепт «дослідження рецепції» в контексті методології історії філософії. Філософська думка, 2020, № 2, С. 24–36. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19763>
10. Історія філософії. Словник / за заг. ред. д. ф. н., проф. В.І. Ярошовця. 2-ге вид., перероб. Київ : Знання України, 2012. с. 1087.
11. РУСЬКА ПРАВДА. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. Українська академія наук. Інститут історії матеріальної культури. Київ : Видавництво Української академії наук, 1935. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/ru.htm>
12. Яковлюк І.В., Житинський О.В. До питання про трансформацію Jus Gentium у міжнародне право // *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). № 5. 2020. С. 118–122. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/23.pdf
13. The Twelve Tables of Ancient Rome: Foundation of Law Journal. Cultural Design Journals. 2025. p. 120.
14. Coleman-Norton, Paul R. The Twelve Tables. Hardpress Publishing. 2024. p. 47.
15. Платон. Гіппій Більший // Платон Діалоги / Пер. з давньогрек. Київ : Основи, 1999. с. 395. С. 81–107.
16. Платон. Протагор // Платон Діалоги / Пер. з давньогрек. Київ : Основи, 1999. с. 395. С. 108–154.
17. Заборовський В.В. Зародження інституту української адвокатури (IX–XVIII ст.) // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. С. 139–142. URL: [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/ЗАРОДЖЕННЯ_ІНСТИТУТУ_УКРАЇНСЬКОЇ_АДВОКАТУРИ_\(IX-XVIII_ст.\).pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/ЗАРОДЖЕННЯ_ІНСТИТУТУ_УКРАЇНСЬКОЇ_АДВОКАТУРИ_(IX-XVIII_ст.).pdf)

REFERENCES

1. Lohika : slovnyk-dovidnyk (2012). Avt.-ukladach [Logic: dictionary-reference. Author-compiler] M.H. Toftul. K.: VTs «Akademii», 2012. [In Ukrainian]
2. Konverskyi A.Ie. (2024). Lohika. Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh fakultetiv [Logic. Textbook for law students]. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2024. [In Ukrainian]
3. Hrynyk S.D. (2012). Poniattia ta oznaky retseptsii Rymskoho pryvatnoho prava. *Odeska yurydychna akademiia. Chasopys tsyvilistyky* [Concepts and signs of the reception of Roman private law. *Odesa Law Academy. Journal of Civil Studies*]. Vol. 12. 2012. <http://clj.nuoua.od.ua/archive/12/15.pdf> [In Ukrainian]
4. Hrynyk S.D. (2014) Znachennia typolohii retseptsii rymskoho prava dlia pravovykh system yevropeyskykh krain. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozuminnia pryvatnoho prava v suchasnykh umovakh* [The significance of the typology of reception of Roman law for the legal systems of European countries. *Private law and entrepreneurship. Theoretical and methodological approaches to understanding private law in modern conditions*]. Vol. 13. 2014. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_4 [In Ukrainian]
5. Verlos N.V. (2020). Retsepsiia v konstytutsiinomu pravi: problemy vyznachennia doktrynalnoi definitsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. Konstytutsiine pravo. Munitsypalne pravo* [Reception in constitutional law: the problems of providing the doctrinal definition. *Journal of the Kyiv University of Law. Constitutional law. Municipal law*]. No. 3. 2020. <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/80/91> [In Ukrainian]
6. Matushchak M.R. (2013). Sutnist retseptsii rymskoho prava ta yii vplyv na tsyvilne pravo v Ukraini, Rosiiskii Federatsii, Frantsii ta FRN. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo* [Essence of Roman law reception and its impact on civil law in Ukraine, Russia, France and Germany.

- Bulletin of Odessa National University. Jurisprudence*. Vol. 18. No. 2. 2013. <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/245/241> [In Ukrainian]
7. Odeska yurydychna akademiia. *Chasopys tsyvilistyky* [Odesa Law Academy. *Journal of Civil Studies*]. (2012). Vol. 12. 2012. <http://clj.nuoua.od.ua/index.php/12-2012> [In Ukrainian]
 8. Dichek N.P. Retseptsiiia v porivnialno-pedahohichnykh ta istoriko-pedahohichnykh doslidzhenniakh: metodolohichni aspekty [Reception in comparative-pedagogical and historical-pedagogical studies: methodological aspects]. *Digital Library NAES of Ukraine*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/106858/7/%D0%9D.%D0%9F.%202015%D1%80.%D1%80.%D1%80..pdf> [In Ukrainian]
 9. Terletskyi, V. (2020). Kontsept «doslidzhennia retseptsii» v konteksti metodolohii istorii filosofii. *Filosofska dumka* [The concept of “reception study” in the context of the methodology of the history of philosophy. *Philosophical thought*]. No. 2. 2020. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/19763> [In Ukrainian]
 10. Istoriiia filosofii. Slovyk (2012). Za zahalnoiui redaktsiiei [History of Philosophy. Dictionary. Edited in general by] V.I. Yaroshovtsia, 2012. [In Ukrainian]
 11. RUSKA PRAVDA (1935). Teksty na osnovi 7 spyskiv ta 5 redaktsii. Sklav ta pidhotuvav do druku [Texts based on 7 references and 5 editions. Sklav and submitted for printing] profesor S. Yushkov. K.: Vydavnytstvo Ukrainskoi akademii nauk. [In Ancient Rus]
 12. Yakoviuk I.V., Zhytynskyi O.V. (2020). Do pytannia pro transformatsiiu Jus Gentium u mizhnarodne pravo. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Ser.: legal sciences* [On the question of the transformation of Jus Gentium into international law. *Scholarly notes of the V.I. Vernadsky TNU*]. Vol. 31 (70). No. 5. 2020. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/23.pdf [In Ukrainian]
 13. The Twelve Tables of Ancient Rome: Foundation of Law Journal. (2025). *Cultural Design Journals*, 2025.
 14. Coleman-Norton, Paul R. (2024). *The Twelve Tables*. Hardpress Publishing, 2024.
 15. Platon. Hippii Bilshyi [Plato. Hippias the Elder] // Platon Dialohy (1999). Pereklad z davnohretskoi [Plato Dialogues. Translation from ancient Greek] K: Osnovy, 1999. [In Ukrainian]
 16. Platon. Protahor [Plato. Protagoras] // Platon Dialohy (1999). Pereklad z davnohretskoi [Plato Dialogues. Translation from ancient Greek] K: Osnovy, 1999. [In Ukrainian]
 17. Zaborovskyi V.V. (2015) Zarodzhennia instytutu ukraïnskoi advokatury (IX–XVIII st.). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [The Origin of the Institute of Ukrainian Advocacy (IX–XVIII Centuries). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*], 2015. [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/%D0%97%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%D0%A3%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%87%20%D0%90%D0%94%D0%92%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%98%20\(IX%E2%88%92XVIII%20%D0%A1%D0%A2.\).pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14940/1/%D0%97%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%AF%20%D0%86%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%A2%D0%A3%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%9E%D0%87%20%D0%90%D0%94%D0%92%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%98%20(IX%E2%88%92XVIII%20%D0%A1%D0%A2.).pdf) [In Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025
 Дата публікації: 30.09.2025

«СЛОВО ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ» ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Трубчанінов К. С.

аспірант кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

вул. Григорія Сковороди, 2, Київ, Україна

orcid.org/0009-0004-4113-7668

kostiantyn.trubchaninov@ukma.edu.ua

Ключові слова: *«Слово про Закон і Благодать», право, держава, верховенство права, права людини, правова ментальність, правовий нігілізм, етатизм, правовий ідеалізм, українська національна ідентичність.*

Агресія Російської Федерації проти України, ідеологічним підґрунтям якої слугує заперечення самого факту існування української нації як такої, а звідси – і права української нації на самовизначення як підстави, на якій було створено державу Україна, породила запит на правничі дослідження проявів української національної ідентичності. Окрім того, актуальності вказаним дослідженням додає надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Особливо актуальними стає питання спільних та відмінних рис української національної ідентичності з ідентичністю європейською. Зокрема однією з таких відмінностей і є правовий нігілізм, визначальним чинником у формуванні якого, в академічному середовищі, вважають бездержавне минуле української нації. Проте видається, що коріння цієї проблеми значно глибше і сягає аж часів Русі, коли руська правова культура зазнала східнохристиянського впливу. Щоб довести цю тезу потрібно з'ясувати ставлення русичів до права та держави шляхом вивчення наявних історичних джерел, датованих часами Русі, та порівняти праворозуміння українців тоді і зараз. Одним із таких небагатьох джерел і є богословський трактат першої половини XI століття авторства митрополита Київського та всієї Русі Іларіона «Слово про Закон і Благодать» (далі – «Слово»).

Твір побудовано на протиставленні образів «Закону» та «Благодаті», які символізують іудаїзм і християнство. Проте сьогодні ці образи, у які вкладався релігійний зміст, можна інтерпретувати і по-світськи. У статті запропоновано авторську інтерпретацію протиставлення образів «Закону» та «Благодаті» як метафори суперечностей між правом і державою. Такий підхід обґрунтовано набуттям релігійно толерантним українським державницьким патріотизмом для покоління Незалежності характеру громадянської релігії. Остання запозичила із православ'я як традиційної релігії та найбільш поширеної конфесії в Україні ставлення до права як аргументу, яким люди, які сповідують інші релігії та (або) дотримуються інших переконань, виправдовують ведення інакшого, хибного (тобто несправедного, непатріотичного) способу життя. Зроблено висновок, що таке ставлення до права, зокрема серед посадових осіб органів державної влади, є однією з причин порушення прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Подальші перспективи дослідження праводержавницьких аспектів української національної ідентичності в частині генези вбачаємо в аналізі письмових джерел, датованих іншими періодами в історії України (зокрема, доби Модерну), щоб довести тяглість досліджуваної ідентичності у часі від Середніх Віків і дотепер.

“SERMON ON LAW AND GRACE” AS A KEY TO UNDERSTANDING OF CONTEMPORARY UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY

Trubchaninov K. S.

Postgraduate Student at the Department of General Theory of Law and Public Law

National University “Kyiv-Mohyla Academy”

Hryhoriia Skovorody str., 2, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0004-4113-7668

kostiantyn.trubchaninov@ukma.edu.ua

Key words: “Sermon on Law and Grace,” law, state, rule of law, human rights, legal mentality, legal nihilism, etatism, legal idealism, Ukrainian national identity.

The aggression of the Russian Federation against Ukraine, the ideological basis of which is the denial of the very fact of the existence of the Ukrainian nation as such, and hence the right of the Ukrainian nation to self-determination as the basis on which the state of Ukraine was created, has given rise to a demand for legal research into the manifestations of Ukrainian national identity. Thus, in connection with granting Ukraine the status of a candidate for European Union membership, research into the manifestations of Ukrainian national identity in the field of law, in terms of its compatibility with European identity, has become particularly relevant. One aspect is the prevalence of legal nihilism, widely believed in academic circles to be a significant factor behind the Ukrainian nation’s historical statelessness. However, it appears that the roots of this issue are much deeper, tracing back to the times of Rus, when Eastern Christianity and Byzantine influence shaped Ruthenian legal culture. To verify this hypothesis, it is necessary to analyze available historical sources from the Rus period to understand Ruthenians’ attitudes towards law and the state, and to compare the legal perspectives of Ruthenians and Ukrainians. One such source is a theological treatise from the early 11th century, written by Metropolitan Hilarion of Kyiv and All Rus, titled “The Word on Law and Grace” (hereafter referred to as “The Word”). Today, these symbols, imbued initially with religious significance, can also be interpreted in a secular context. The article offers the author’s view of the opposition between “Law” and “Grace” as a metaphor for the tension between law and the state. This perspective is justified by the fact that Ukrainian patriotism has taken on the form of a civil religion, which borrows from Orthodoxy the view of law as argument used by adherents of other faiths or beliefs to justify a wrong (i.e., unrighteous, unpatriotic) way of life. It is concluded that such an attitude towards law among public officials contributes to human rights and freedoms violations under martial law. Further research into the legal dimensions of Ukrainian national identity can be pursued through the study of written sources from other periods in Ukraine’s history (e.g., the Modern era) to demonstrate the continuity of this identity from the Middle Ages to the present.

Вступ. Агресія Російської Федерації проти України актуалізує проведення правничих досліджень правових аспектів української національної ідентичності (позначувані по-різному: «конституційна ідентичність», «правова ідентичність», «правокультурна ідентичність» та ін.). Зокрема у зв’язку з наданням Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі особливо актуальними стають дослідження проявів української національної ідентичності у сфері права в аспекті сумісності з ідентичністю Союзу. І хоча правники і не оспорюють курс на європейську

інтеграцію України, але вказують на вкорінені у правовій культурі (чи то пак, правовому менталітеті, правовій ментальності, правосвідомості тощо) сучасного українського суспільства проблеми, які перешкоджають реалізації євроінтеграційних прагнень Українського народу. Однією з таких проблем є і засилля в Україні правового нігілізму, яке переважно пояснюють травматичним історичним досвідом бездержавності української нації. Бездержавне минуле негативно вплинуло на розвиток української національної правової культури, проте навряд чи воно є як не

єдиною, то бодай основною, причиною проблеми. Так, М.І. Козюбра вважав, що витoki української законотенависницької традиції сягають часів Русі, коли руська правова культура зазнала східнохристиянського впливу, хоч і підкреслював, що особливу роль у становленні такої відіграло понад трьохсотрічне владарювання Росії на українських землях [1, с. 23–26]. Значення цієї світоглядно-методологічної позиції професора полягає, зокрема, у тому, що дозволяє сформулювати нову гіпотезу про питомий характер русько-українського правового нігілізму, підтвердження якої доводитиме тяглість у часі української національної ідентичності від епохи Русі і дотепер. Щоб перевірити цю гіпотезу, слід: по-перше, проаналізувати наявні історичні джерела, датовані добою Русі, щоб з'ясувати ставлення русичів-українців до права та держави; по-друге, екстраполювати ідеї, висловлені у цих джерелах, на сучасний стан правовідносин в Україні, щоб порівняти праворозуміння українців тоді та зараз. Одним із таких небагатьох письмових джерел якраз і є богословський трактат першої половини ХІ століття (точна дата написання достеменно невідома) авторства митрополита Київського та всієї Русі Іларіона «Слово про Закон і Благодать» (далі – «Слово»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Слово» було предметом наукових досліджень багатьох вчених із різних галузей знань. Аби не наводити занадто обширний перелік дослідників цієї теми, згадаємо лише тих, хто досліджував цю пам'ятку руської писемної культури саме у правових аспектах. Наприклад, М.І. Козюбра розглядав «Слово» в контексті історії філософсько-правової думки в Україні [2, с. 79–82], І.М. Луцький – впливу християнства на руську суспільну правосвідомість [3, с. 257–258], О.В. Цельєв – відмінностей на доктринальному рівні між римо-католицизмом і православ'ям як першопричини розбіжностей у підходах до розуміння у Західній і Східній Європі принципу верховенства права [4, с. 54–55]. Проте як джерело, що проливає світло і на актуальні проблеми права та держави, «Слово» досі не розглядалося.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу самого тексту «Слова» маємо зробити загальні зауваги як щодо визначення поняття українська національна ідентичність, так і щодо підходів до розуміння правового нігілізму.

Так, у академічному дискурсі немає консенсусу щодо визначення поняття українська національна ідентичність, застосовуваного у наукових дослідженнях. Для правничих досліджень пасує таке визначення цього поняття, запропоноване М.І. Козюброю, а саме: «Українська національна ідентичність – це історично сформована й у той же час еволюційно мінлива система ознак, які

вирізняють українську спільноту-націю з-поміж інших аналогічних феноменів» [1, с. 20]. Перевагою цієї дефініції є вказівка на таку властивість досліджуваного явища як поєднання статичності та динаміки. Важливістю цієї вказівки зумовлено тим, що дослідники ідентичності вважають саме тяглість у часі чи не ключовою ознакою будь-якої ідентичності. Так, А. Аарніо зазначав щодо цього: «Зрозумілим є лише те, що обов'язковою, хоча і недостатньою, ознакою ідентичності є постійність» (цитовано за С.І. Максимовим) [5, с. 295]. Але у контексті творення ідентичності, постійність не означає незмінюваності, адже з плином історії з укладом життя людських спільнот змінюються разом і ідентифікаційні критерії. З огляду на це часто згадувано проблему, відому як «парадокс корабля Тесея», сформульовану вперше давньогрецьким філософом Плутархом. Чи можна вважати, що корабель залишився тим самим, якщо у кораблі поступово замінили всі дошки?

Звідси, щоб довести тяглість української національної ідентичності у часі, потрібно визначити найстійкіші, тобто спостережувані не лише у сьогоденні, але також і в інші історичні періоди (як от у часи Середньовіччя, Модерну тощо), ознаки такої. Однією з саме таких ознак М.І. Козюбра вважав і правовий нігілізм, генетично пов'язаний, зокрема, з доктринальними особливостями православ'я як традиційної релігії в Україні. Так, професор стверджував: «Суттєвий вплив на її (тобто української правової ідентичності – прим. К.Т.) формування мало, зокрема, східне, православне християнство, яке <...> завжди віддавало перевагу внутрішньому, духовному. Усе, що перебуває за цим внутрішньо-духовним, тобто зовнішнє, нібито віддаляє людину від Бога. До такого <...> відноситься і юридичний закон, який асоціюється православною церквою з чимось бездушним, знеособленим і формальним, пов'язаним із заборонами, покаранням тощо» [1, с. 24]. І хоч у процитованій статті автор і не згадав «Слово» у переліку пам'яток правової культури, за допомогою яких простежено витoki української національної ідентичності до часів Русі [1, с. 23], проте ці концептуальні засади православного праворозуміння було вперше викладено саме Іларіоном у «Слові». Так, у іншій праці, монографії «Практична філософія права», правник зазначив майже те саме і щодо «Слова»: «Іларіон по суті проводить думку про те, що люди, які засвоїли моральні заповіді Христа, не потребуватимуть юридичного закону, який асоціювався ним з чимось бездушним, знеособленим і формальним, пов'язаним виключно з заборонами, покаранням тощо» [2, с. 81].

На правовий нігілізм, але як ознаку не української правової ідентичності, а української правової ментальності, вказують й інші вчені, які послу-

говуються різними формулюваннями (наприклад: «правоаксіологічний нігілізм» [6, с. 174]; «зневага до держави й законів» [7, с. 17]; «толерантне ставлення до порушення закону» [8, с. 17] тощо). Саме тому для цілей історико-правових досліджень як ознаку української національної ідентичності доцільно розглядати не так окремі правоментальні риси (як-от правовий нігілізм), як правову ментальність загалом. Проте поняття українська правова ментальність дослідники також визначають по-різному, так само як і поняття українська національна ідентичність.

Наприклад, А.О. Іванов стверджує: «Українська правова ментальність – це похідний від правового менталітету груповий динамічний феномен, що формувався протягом багатьох поколінь і увібрав у себе набутий правовий та дотичний до права досвід усієї спільності українського народу. Цей феномен полягає у внутрішньому підсвідомому ставленні усієї історичної спільності українців до права та відповідному його впливі на правову поведінку» [7, с. 19]. Звертаємо увагу на таку особливість правової ментальності, відзначену автором, як тривалість формування, що перевищує тривалість життя одного покоління. Адже чи не кожне покоління кораблебудівників замінює в кораблі ідентичності старі метафоричні дошки на нові, а уявний корабель так і залишається тим самим. Тому можливо таємницю тожсамості сховано не так у збереженості дошок, з яких складався корабель, на якому борознив море легендарний герой, як – традиції, яку передавано кораблебудівниками з покоління у покоління, а саме технології кораблебудування, за якою цей корабель було побудовано, як-от: кресленні судна; критеріях вибору матеріалу, зокрема деревини, з якого було виготовлено частини корабля тощо. Звідси ментальність як пам'ять поколінь, а не зовнішні атрибути, які з часом припиняють виконувати свої функції, немов погнилі та (або) тріснуті корабельні дошки, і є найстійкішою з усіх ознак ідентичності української нації як міжпоколінної спільноти «і мертвих, і живих, і ненароджених».

Проілюструємо це за допомогою порівняння ментальності та релігійності. Раніше, впродовж майже всієї історії людства (точніш – до кінця XVIII століття), основною ознакою, за якою визначалася належність людини до певної спільноти, була спільність релігії. Не було винятком із цього правила і тогочасне українство. У традиційному українському суспільстві ідентифікаційну функцію виконувало православ'я. Проте з настанням епохи Модерну релігія поступово втрачає позиції у суспільному житті країн Європи. Релігійні дошки у кораблях ідентичностей європейських націй було переважно позамінювано на інші:

мовні, етнокультурні. І сьогодні навіть попри складність релігійної ситуації в Україні, зокрема в частині державно-церковних та (або) міжправославних відносин, віросповідання особи при визначенні належності до української нації не має принципового значення.

Частину української громадянської нації, окрім православних, становлять і християни інших конфесій (католики, протестанти), іудеї, мусульмани, буддисти, індуїсти, рідновіри, люди, які не сповідують жодну з перелічених релігій, та ін., тоді як релігійні погляди багатьох українців, які релігійно самоідентифікуються як православні, суперечать катехизису православної церкви. Це важливо, адже навряд чи коректно вважати релігійною людину, яка нехай і самоідентифікується як член певної релігійної групи, але не дотримується укладу життя такої (як-от: не молиться щодня Богові та святым; не відвідує щонеділі богослужіння в церкві; не сповідається; не причащається; не постує; не відзначає всіх церковних свят; живе подружнім життям без укладення церковного шлюбу тощо). Прикметно, що у контексті християнства як синонімом поняття релігійності вживано також поняття воцерковленість, етимологічно пов'язане з поняттям церкви у значенні спільноти християн. Тобто релігійність – це насамперед участь в житті релігійної спільноти. Звідси натеper православ'я не є ознакою української національної ідентичності, оскільки сучасне українське суспільство є одночасно як поліконфесійним, так і не надто релігійним у звичному розумінні слова. Зате православне ставлення до права та держави, концептуалізоване в Іларіоновому «Слові», за посередництвом української ментальності успадкували від побожних предків і безбожні нащадки.

Так, хоч у Конституції України і закріплено принцип світської держави, проте як зазначає Д.О. Вовк: «Секуляризація права і політики, що є реалією сьогодення (принаймні для західного світу), не означає повної та остаточної ізоляції цих явищ від релігії» [10, с. 121]. Звісно, ступінь впливу релігії на право у сучасному світі нижчий, аніж будь-коли, але прояви цього впливу залишаються. Щодо стану секуляризації у державах із переважно православним населенням вчений стверджує: «Правові системи країн східного християнства є цілком секуляризованими, <...> а певне втручання норм релігії у правову сферу, особливо на рівні правосвідомості, <...> пояснюється меншою (порівняно із західними країнами) тривалістю секуляризаційних процесів» [10, с. 171]. Окрім тривалості, вплив релігії на національну правову систему України пояснювано і характером секуляризаційних процесів, особливо у період 1917–1991 років.

За радянської влади традиційні форми релігійності силоміць витіснялися тоталітарною ідеологією, теж небезпідставно віднесеною до форм релігійності [10, с. 48–49, 54–63]. Як наслідок, із відновленням державної незалежності України відмова від курсу на побудову атеїстичного суспільства та припинення переслідувань громадян за релігійною ознакою сприяли розвою духового життя, а разом і поновленню впливу християнства та інших традиційних релігій на суспільну правосвідомість. Звільнене місце комунізму як світської релігії тоді зайняв релігійно толерантний український державницький патріотизм, що і сам, здається, почав набувати ознак громадянської релігії за американським зразком. Тобто наразі ставлення українства до своєї державності має (принаймні частково) квазірелігійний характер, у якому, окрім правового нігілізму, проявлено також й інші українські правоментальні риси: етатизм і правовий ідеалізм. Так, перший полягає у тому, що: «державна розглядається, в основному, як вищий результат і мета суспільного розвитку» [6, с. 174]. Натомість другий із перспективи співвідношення права та релігії ми вбачаємо не у завищених очікуваннях від нормативного регулювання, а у самій ідеалізації держави як правового інституту.

З патріотичним, але не квазірелігійним, пієтетом до Київської держави ставився й Іларіон, про що свідчать такі слова, звернені до Бога: «Тож продовж милість Твою на людей Твоїх: тих, що йдуть раттю, прожени; мир утверди, ворожі країни усмири, голод поверни в достаток, князями нашими постраши сусідні країни, боярам пошли мудрості, городи умнож, церкву Твою плекай – багатство Своє бережи» [9, с. 309]. Проте у творі ключ до розуміння ідентичності української нації заховано глибше, аніж у одній цитаті: на рівні архітектоники.

На перший погляд, Іларіонове «Слово» має до проблем права та держави вкрай віддалене відношення, бо присвячено насамперед питанню теологічному, а саме: доведенню вищості християнства над іудаїзмом. Але це не зовсім так. Наприклад, праводержавознавці вважають, що у «Слові» Іларіоном висвітлено і проблеми русько-візантійських відносин, а також обґрунтовано принцип рівності усіх християнських народів перед Богом, прообраз принципу суверенної рівності держав у сучасному міжнародному праві, тощо [2, с. 80; 3, с. 257; 4, с. 54].

У тексті про це свідчить, зокрема, порівняння київського князя Володимира з римським імператором Костянтином: «Подібниче великого Костянтина! Рівний розумом, рівний христолубністю, рівний пошануванням до служителів Його! <...> Костянтин серед еллінів і римлян царство

Боже підкорив, ти ж – у Русі. Тепер і в них, і у нас Христос царем визнається. <...> Тому й подібний до Костянтина єси, і з ним Господь учинив тебе гідним одної слави і честі на небесах заради твого благовір'я, яке ти мав за життя свого» [9, с. 302–303]. За бажання підтвердження тези про відданість Іларіона ідеї рівності можна вгледіти і в інших уривках, як-от: «Він (тобто Бог – прим. К.Т.) <...> через Сина свого всі народи спас» [9, с. 274]; «Християнське ж спасіння благодатне і щедre і шириться на всі краї земні» [9, с. 281]; «віра благодатна по всій землі поширилась і до нашого народу руського дійшла і <...> євангельське джерело наповнилося і всю землю покрило і до нас розлилося» [9, с. 290]; «Всі країни благі Бог нам помилював і нас не забув, захотів – спас нас, і до розуму істинного привів» [9, с. 291] та ін.

Проте важливіше те, що ідеї, викладені у «Слові», дозволяють по-новому поглянути на актуальні проблеми права та держави (як-от додержання законності в умовах воєнного стану). Так, проповідь Іларіона побудовано на протиставленні образів «Закону» та «Благодаті», які символізують Старий і Новий Заповіти, іудаїзм і християнство. У світському сьогоденні образ «Закону» інтерпретовано і як символ права. І якщо «Закон» символізує право, то що тоді – «Благодать»?

Як стверджує Д.О. Вовк, у християнському богослов'ї під благодаттю розуміють входження вірянина до «певного стану з'єднуваності з абсолютom» [10, с. 102]. І якщо абсолютom у християнстві й інших авраамічних релігіях є монотеїстичний Бог, то у релігії громадянській – на звання абсолюту претендує сама державність. У правовій і світській державі, де кожній людині гарантовано право на свободу думки, совісті та релігії, ці та інші форми релігійності можуть мирно співіснувати та взаємно впливати одна на одну. В українському контексті православ'я принесло у патріотично-державницьку громадянську релігію погляд на право та закон як аргументи, якими носії іншого світогляду, виправдовують ведення інакшого, аморального, але законослухняного, способу життя.

Процитуємо Іларіона: «Іудейство видимістю і Законом оправдується, а не спасається, християни ж Істиною і Благодаттю не оправдуються, але спасаються. В іудеїв-бо оправдання – в християн же спасіння, бо оправдання є в цьому світі, а спасіння [–] в прийдешньому віці. Іудеїв-бо земним веселяться, а християни ж [–] на небесах сущим» [9, с. 280]. Звідси образ «Благодаті» можна інтерпретувати і як державницьку позицію, очікувану від громадян посадовими особами органів державної влади, в уявленнях яких обов'язки перед державою превалюють над правами та свободами людини, особливо у загрозливих умовах, а проти-

ставлення «Закону» та «Благодаті» – як метафору суперечностей між правом і державою.

Так, якщо захист державних інтересів (наприклад, оборона держави) – це «спасіння», то здійснення прав і свобод людини (наприклад, права на освіту) – «оправдання». Якщо в уявленнях державника патріот добровільно йде на жертви заради збереження державності (наприклад, із ризиком для життя та здоров'я виконує військовий обов'язок) у надії, що держава спроможеться забезпечити соціальну справедливість у майбутньому (бо: «спасіння – в прийдешньому віці [...] <...> а християни [веселяться] ж на небесах сущим» [9, с. 280]), то інший співгромадянин, який – ні (бо: «Іудеї-бо земним веселяться» [9, с. 280]), підлягає суспільному осуду, хай навіть і не порушує жодного закону (наприклад, аспірант, якому надано законну відстрочку від призову на військову службу, і якого у медіа стигматизовано як «ухилянта»). Якщо Конституція та закони України обмежують державну владу, то тоді стають допустимими і перевищення повноважень та (або) порушення процедури посадовими особами (бо: «не горбиться людство в Законі, а в Благодаті розпрямлено ходить» [9, с. 280]). А як перед очима стоїть приклад славетного правителя (так, І.М. Луцький називав князя Володимира Великого «першим протестантом світу» [3, с. 257] за те, що той проводив таку політику щодо церкви, яка не відповідала ранньосередньовічному канонічному праву), оспіваного сучасниками не так за додержання законності (чи то пак, звичаєвості), як за волюнтаристські рішення (так, у «Слові» про Володимира Хрестителя сказано: «Тільки від благого розмислу і гостроти розуму ти збагнув, що Бог <...> послав до людей спасіння ради возлюбленого Сина Свого» [9, с. 300]), то поготів.

Висновки. За результатами цього дослідження ми дійшли таких висновків.

1. Найстійкішою з усіх ознак української національної ідентичності, витоки якої простежено принаймні до першої половини XI століття, є українська правова ментальність, сформована під впливом православного християнства як традиційної релігії та найпоширенішої кон-

фесії в Україні, у гримучій суміші якої поєднано правовий нігілізм, правовий ідеалізм і етатизм. Зокрема волелюбність, якою українство славиться на весь світ, сусідить зі скепсисом щодо прав і свобод людини. Цей парадокс пояснювано стійкою асоціацією волі зі своєю державою, сприйняттям останньої як захисту від поневолення та (або) фізичного винищення ворогом. Звідси порушення законності суб'єктами публічної влади в умовах воєнного стану (як-от обмеження права на освіту в частині вільного вибору форми здобуття вищої освіти підзаконним нормативним актом, а не законом) і уявлювано в Україні меншим злом порівняно з геноцидом української нації. Адже в етатистській і правонігілістичній картині світу права та свободи людини постають не так альфою і омегою діяльності держави, як благовидним приводом, аби не захищати Вітчизну, тоді як патріот радо положить душу й тіло задля цього.

2. Щодо перспектив подальших розробок у цьому напрямку зазначимо, що для цілей правничого дослідження генези української національної ідентичності «Слово» є відправною точкою, від якої шляхом аналізу інших письмових джерел, датованих різними періодами в історії (як-от добою Модерну) можна простежити спадкоємність національної правової традиції від часів Русі-України і донині.

3. Ідеї, викладені у «Слові», наділено таким епістемологічним потенціалом для пізнання сучасної правової дійсності, який тільки належить розкрити. Окрім досліджень історико-правових аспектів української національної ідентичності та (або) історії вчень про міжнародне право, «Слово» як методологічний інструмент застосовне і в інших напрямках правничих досліджень. Наприклад, ідеї Іларіона може бути застосовано юристами у юридико-компаративістських дослідженнях (насамперед дослідженнях іудейського права та національної правової системи Держави Ізраїль). Тобто перспективи подальших правничих досліджень «Слова» не обмежено рамками історії української державності та (або) філософії права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козюбра М.І. Виклики, які постають перед Україною на шляху її вступу до Європейського Союзу: конституційно-правові аспекти // Політико-правові наслідки вступу України до Європейського Союзу та НАТО / red. Krzysztof Eckhardt, Petro Stetsyuk ; WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa. Rzeszów : [Bonus Liber], 2024. S. 15–38. (Monografie ; nr 46).
2. Козюбра М.І. Практична філософія права: монографія. Київ : Дух і Літера, 2024. 496 с.
3. Луцький І.М. Вплив християнства на правову свідомість українців у досвіді першої української держави (Київська Русь) // *Право України*. 2009. № 10. С. 254–260.
4. Цельєв О.В. Принцип верховенства права у Західній та Східній Європі XI–XIII ст.: теологічний аспект // *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2006. Том 53. С. 52–55.

5. Аарніо А. Хто ми? Про соціальну, культурну та правову ідентичність // Максимов С.І. *Філософія права: сучасні інтерпретації: Вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003–2010)*. Харків : Право, 2010. С. 293–306.
6. Дзюбань О.П., Ріпа О.Л. Основні ознаки української національної правової ментальності // *Право і Безпека*. 2002. № 2. С. 173–176.
7. Іванов А.О. Українська правова ментальність: підходи до визначення // *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Том 12. С. 13–22.
8. Довганич В.А. Правова ментальність і причини корупції в Україні // *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: Право. 2024. Випуск 18. С. 15–21.
9. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX-XV століть в 2 кн. / за ред. В. Яременка; упоряд.: В. Яременко, О. Сліпушко. Кн. 1: Література раннього Середньовіччя (до 988 р.). Література високого Середньовіччя (988–1240). Київ : Видавництво «Аконіт», 2002. 784 с.
10. Вовк Д.О. *Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія*. Харків : Право, 2009. 224 с.

REFERENCES

1. Koziubra, M.I. (2024a). Challenges facing Ukraine on the road to accession to the European Union: constitutional and legal aspects. In K. Eckhardt & P. Stetsyuk (eds.), *Polityko-pravovi naslidky vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu ta NATO* (S. 15–38). WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa. [In Ukrainian]
2. Koziubra, M.I. (2024b). *Praktychna filosofia prava* [Practical philosophy of law]. Dukh i Litera. [In Ukrainian]
3. Lutskyi, I.M. (2009). Vplyv khrystyianstva na pravovu svidomist ukrainsiv u dosvidi pershoi ukrainskoi derzhavy (Kyivska Rus) [The influence of Christianity on the legal consciousness of Ukrainians in the experience of the first Ukrainian state (Kyivan Rus)]. *Pravo Ukrainy*, (10), 254–260. [In Ukrainian]
4. Tseliev, O.V. (2006). Principle of the rule of law in Eastern and Western Europe in the 11th–13th centuries: theological aspect. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, (53), 52–55. [In Ukrainian]
5. Aarnio, A. (2010). Khto my? Pro sotsialnu, kulturnu ta pravovu identychnist [Who are we? On social, cultural, and legal identity]. In S.I. Maksymov, *Filosofia prava: suchasni interpretatsii: Vybrani pratsi: statyi, analitychni ohliady, pereklady (2003–2010)* (S. 293–306). Pravo. [In Ukrainian]
6. Dzeban, A.P., Ripa, O.L. (2002). The basic tags of the Ukrainian national legal mentality. *Pravo i bezpeka*, (2), 173–176. [In Ukrainian]
7. Ivanov, A.O. (2023). Ukrainian legal mentality: approaches to the definition. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*, (12), 13–22. [In Ukrainian]
8. Dovhanych, V.A. (2024). Legal mentality and causes of corruption in Ukraine. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Serii Pravo*, (18), 15–21. [In Ukrainian]
9. Yaremenko, V. (ed.), (2002). *Zolote slovo. Knyha I* [Golden word. Book 1]. Vydavnytstvo “Akonit.” [In Ukrainian]
10. Vovk, D.O. (2009). *Pravo i relihiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia* [Law and religion: theoretical problems of interrelationship]. Pravo. [In Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.09.2025

Дата публікації: 30.09.2025

Науковий журнал

Ампаро

№ 3, 2025

Комп'ютерна верстка – В.Б. Гайдабрус
Коректура – І.М. Чудеснова

Підписано до друку: 30.09.2025.
Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,37.
Замов. № 1025/793. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.